

Universitat Oberta de Catalunya

OIKONOMICS

Revista d'economia, empresa i societat

Núm. 22, maig 2024

**Dossier: «Una visió holística del benestar:
sobirania personal, estat i sostenibilitat»
coordinat per Fernando Álvarez**

OIKONOMICS

Revista d'economia, empresa i societat

Qui som

Director

Joan Miquel Gomis

Consell de Redacció

Eduard J. Álvarez-Palau

August Corrons

Irene Esteban

Àngels Fitó

Joan Manzanares

M^a Jesús Martínez

Albert Puig

Silvia Rodríguez

Secretària de Redacció

Elisabeth Pardo

Edició

Estudis d'Economia i Empresa de la UOC

Suport a la publicació acadèmica

Walewska Duran, Gestora Editorial

Mariló Martín, Coordinadora de Publicació Acadèmica

Ciència Oberta

Vicegerència de Recerca i Transferència. Universitat Oberta de Catalunya

Espanya. E-mail: publicacions@uoc.edu

Producció editorial

TU POTS. Pla de l'Estany, 45. 08192 St. Quirze del Vallès. Espanya

ÍNDEX

Núm. 22, maig 2024

Deu anys d'‘Oikonomics’

Deu anys d'‘Oikonomics’, deu anys d'universitat, deu anys de món	4
<i>Àngels Fitó</i>	
Per què ‘Oikonomics’? Radiografia de deu anys de transformació.....	6
<i>Xavier Baraza Sánchez</i>	
<i>Joan Miquel Gomis López</i>	

Dossier

Editorial: Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat	9
<i>Fernando Álvarez Gómez</i>	
Del PIB al càlcul del benestar: noves perspectives en el mesurament del progrés econòmic	13
<i>Marc Cortés Rufé</i>	
Les dimensions del benestar personal: un enfocament integral.....	21
<i>Gemma Segura Virella</i>	
Promovent el benestar per mitjà de la vida en comunitat: el ‘cohousing’ com a exemple	28
<i>Fernando Álvarez Gómez</i>	
Despesa pública i estat del benestar	35
<i>Juan Francisco Corona Ramón</i>	
<i>Amelia Díaz Álvarez</i>	
Pagar o no pagar impostos? És aquesta la qüestió?	42
<i>Alejandro Esteller-Moré</i>	
Desigualtat i sistema d'educació: propostes per compensar la desigualtat	53
<i>Laura López Domínguez</i>	
Una mirada crítica i diferent de la salut de la dona	61
<i>Esther Zaballa i Madrid</i>	
La sostenibilitat del sistema de pensions a Espanya	67
<i>Joan Llobet Dalmases</i>	

OIKONOMICS

Revista d'economia, empresa i societat

Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

Deu anys d'«Oikonomics», deu anys d'universitat, deu anys de món

Àngels Fitó

Rectora de la UOC

La fundació de la revista *Oikonomics* el maig de 2014 cercava crear un nexa entre la comunitat acadèmica i els diferents agents socials, empresarials i institucionals, just quan ens veiem sacsejats per processos de canvi globals. La magnitud de la transformació econòmica i social aleshores iniciada permet celebrar, avui que la publicació es vesteix de gala per celebrar el seu desè aniversari, l'encert de l'aposta per teixir aliances amb els diferents grups d'interès, per involucrar-hi el diàleg amb la nostra comunitat universitària i per trenar-ho tot a partir del coneixement i voluntat de tot l'equip dels Estudis d'Economia i Empresa de la UOC.

La perspectiva econòmica ens facilita una comprensió essencial i informada, tan útil aleshores com ara, quan molts dels fenòmens assenyalats mantenen la seva vigència o, fins i tot, s'han aguditzat. Els monogràfics publicats al llarg d'aquests vint-i-dos números han acompanyat aquesta transició cap a noves maneres d'entendre i viure el món. Així, una repassada ràpida ens permet aixecar acta de qüestions tan cabdals com: la transformació digital, l'economia col·laborativa, l'educació al llarg de la vida, el consum i producció responsables, les ciutats i les comunitats sostenibles, i el treball digne, el creixement econòmic, la igualtat de gènere, la salut i el benestar o la reducció de les desigualtats.

Alhora, tots aquests canvis tecnològics, econòmics i socials també han fet trontollar les bases de l'educació superior, i això ens esperona a imaginar i projectar una universitat que vol ser central, referent i sistèmica en una formació inclusiva al llarg de la vida, de qualitat i transformadora, fent el millor ús del seu mandat públic per respondre les necessitats formatives noves i ingents. Després d'una dècada de creixement continuat, avui, la UOC basteix el seu futur a partir del coneixement, la tecnologia i les aliances. Només de la mà d'aquesta triada podrem respondre a la demanda massiva de nous coneixements i habilitats, ser rellevants com a experts a articular respostes adients a l'encaix entre la tecnologia i l'activitat humana, i esdevenir sistèmics a l'hora de facilitar l'accés al màxim nombre de persones, territoris i realitats.

Per això, a més de celebrar conjuntament aquesta dècada de trajectòries complexes, diverses i estimulants, també hem de saber reivindicar la nostra voluntat –tant des de la universitat i *Oikonomics*, com des del nostre paper ciutadà– de ser ben presents en la construcció d'aquest nou futur. Avui, quan els baròmetres sociològics principals mostren la preocupació creixent per les qüestions econòmiques derivades de l'atur o la crisi econòmica, la nostra contribució fonamental com a economistes ha de partir de la divulgació dels avenços científics, de l'enriquiment del debat públic i, sobretot, de l'orientació vers un món millor.

Si ara fa una dècada que, com a directora dels Estudis d'Economia i Empresa, vivia amb una gran il·lusió compartida aquest naixement, avui com a rectora de la Universitat Oberta de Catalunya encara em fa més feliç poder participar de la celebració del seu desè aniversari. Per aquest motiu, no vull acabar aquesta breu salutació, sense agrair amb tota la intensitat requerida, la dedicació i la passió de tota la gent que ho ha fet possible, i de manera molt especial al seu director, el Dr. Joan Miquel Gomis, i a tot l'equip de redacció. La seva tasca ha fet créixer i consolidar *Oikonomics*, l'ha connectat més i millor a la nostra comunitat, i ens ha impulsat a reflexionar i a escriure les bases d'un món més sostenible, inclusiu i just.

Citació recomanada: FITÓ, Àngels. «Deu anys d'«Oikonomics', deu anys d'universitat, deu anys de món». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2406>



Àngels Fitó
Rectora de la UOC

Doctora en Ciències Econòmiques per la Universitat de Barcelona, és professora sènior de la UOC, vicerectora de Competitivitat i Ocupabilitat d'aquesta universitat des del 2019 al 2023, i rectora des d'abril del 2023. És vicedegana del Col·legi d'Economistes de Catalunya des del novembre del 2021 i membre del Consell Assessor en Política Econòmica del Govern de la Generalitat de Catalunya. Els seus àmbits de recerca són els processos d'harmonització financera, els sistemes de control de gestió i l'impacte transformador de l'educació superior en l'ocupabilitat atenent la complexitat de les dinàmiques laborals en el context actual.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

Per què 'Oikonomics'? Radiografia de deu anys de transformació

Xavier Baraza Sánchez

Director dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC)

Joan Miquel Gomis López

Director de la revista *Oikonomics*

L'editorial de la primera edició d'*Oikonomics*, ara fa deu anys, descrivia l'entorn en què naixia la revista. Se situava aquesta iniciativa en el marc d'una societat que es trobava «en un estadi evolutiu accelerat, en el qual l'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) està tenint efectes transformadors que generen interrogants sobre el seu esdevenir». Per aquesta raó, la nova publicació es plantejava com a objectiu global «l'anàlisi de les interseccions entre l'economia i l'empresa en la societat actual» a partir de la «proposta de reflexions que ajudin a interpretar la dimensió i les conseqüències d'aquesta transformació, especialment d'aquelles transformacions derivades de la producció i de l'intercanvi d'informació i coneixement».

Ja des del moment de la seva fundació, *Oikonomics* es presentava com una revista acadèmica divulgativa sorgida des dels Estudis d'Economia i Empresa de la UOC «amb una clara missió de transferència de coneixement a la comunitat acadèmica, però amb una forta vocació per ampliar la seva influència en àmbits professionals, empresarials i socials». Atesa la magnitud de la transformació que s'identificava fa una dècada, la publicació es proposava «actuar com a nexa d'unió entre les comunitats acadèmiques i els agents socials, empreses i organitzacions involucrades en els processos de canvi».

L'esmentat editorial es recollia sota el títol de «Per què *Oikonomics*?», que en aquest desè aniversari recuperem i ampliem. El recollim com a evidència del fet que l'essència dels seus plantejaments inicials continua intacte. I l'ampliem per mostrar que la magnitud de la transformació que avui podem identificar es manté i probablement va més enllà per introduir-se en una dimensió fins i tot més complexa. I tot en un context en què, com fa deu anys, «la col·laboració entre aquests agents és indispensable per a superar els reptes i les oportunitats en benefici del conjunt de la societat».

A l'hora de fer balanç d'aquests primers deu anys, com ens proposàvem inicialment, hem assolit l'objectiu de dissecar «qüestions paradigmàtiques que simbolitzaven aquest estadi evolutiu accelerat» cercant respostes a entorns d'incertesa en temes avui determinants. Tractats de manera monogràfica en cadascuna de les seves edicions, *Oikonomics* ha analitzat matèries fonamentals per descriure la transformació: la responsabilitat social com a model de gestió, la innovació i la transformació digital, les persones i organitzacions davant les noves maneres de treballar, les infraestructures i la mobilitat sostenible, els vectors de la sostenibilitat vistos des de l'economia, l'anàlisi de l'economia de plataforma, el gènere i l'empresa, la revolució 4.0 (progrés o precarització?), el màrqueting digital (revolucionant el consum i la societat), el futur de les finances (ètica, tecnologia i globalització), logística i cadena de subministrament en la nova era digital, dirigir persones per transformar organitzacions en temps d'incertesa, els reptes del turisme, l'economia social i solidària, repensar l'ensenyament de l'economia a la universitat, prevenció de riscos laborals en temps de crisi, el futur de la Unió Europea, les xarxes socials, o l'*e-learning* en l'economia i l'empresa.

Deu anys després del naixement de la revista, l'estadi evolutiu de la societat continua sent molt accelerat fins a assolir un nivell en què es multipliquen els interrogants sobre el seu esdevenir als quals ens referíem. El desenvolupament ja imparable de la intel·ligència artificial (IA) és un dels elements transformadors de conseqüències avui desconegudes.

Però n'hi ha d'altres també rellevants. És el cas dels reptes que es plantegen des de la sostenibilitat, identificats ja des de fa molts anys, però que assolixen avui una nova dimensió, allunyada de les estratègies del blanqueig verd i en favor de polítiques rigoroses de llarg termini. I en aquest entorn, el paper d'*Oikonomics* continua sent el mateix amb la proposta de reflexions que ajudin a interpretar la dimensió i les conseqüències d'aquesta evolució.

Com a publicació, la revista afronta reptes renovats. Les possibilitats que les noves eines derivades de la IA faciliten per a la creació i difusió de continguts, poden ser molt positives. Institucions com la mateixa UOC són un exemple d'èxit dels beneficis que pot aportar l'aplicació d'aquestes eines en la generació i transmissió de coneixement. Però, en aquest entorn s'identifiquen també riscos. La facilitat amb què les TIC permeten la difusió de continguts representa també un risc per a la societat en la mesura en què els mecanismes de control de la qualitat de la informació es dilueixen i, fins i tot, desapareixen en escenaris determinats. Les anomenades *notícies falses* (*fake news*) representarien el cas paradigmàtic extrem d'aquest fenomen. Interessos polítics i/o econòmics mal interpretats incentiven aquest tipus de pràctiques que avantposen la immediatesa i els factors emocionals als reflexius i troben en les xarxes socials un canal de difusió d'una eficiència que no té precedents.

Un entorn en què la banalització de la informació pot ser lucrativa davant la inversió elevada que requereix el rigor i la generació de continguts de qualitat basada en el treball d'investigació. És en aquesta disjuntiva on institucions com les universitats són cridades a exercir un paper fonamental, a participar en els debats socials aportant continguts que podem englobar en el marc de les publicacions anomenades d'*alta divulgació*, difícilment rendibles econòmicament avui fora d'un àmbit filantròpic. *Oikonomics* se situa en aquest espai. Un espai que es complementa amb una altra funció bàsica de les universitats com és la de les publicacions científiques. De fet, la nostra revista vol actuar també com a nexa d'unió per apropar el coneixement obtingut de la recerca puntera en dos àmbits. Per una banda, en la comunitat acadèmica (estudiantat, professorat, *alumni*), però també en els agents socials als qui poden interessar aquests resultats científics per disposar d'informació i coneixement de qualitat que permetin interpretar amb rigor les característiques de la transformació que estem vivint i considerar-les en els seus processos de decisió.

La contribució d'*Oikonomics* en aquests deu anys s'ha volgut situar en aquesta dimensió. Un repte ambiciós i estimulant que continua intacte.

Citació recomanada: BARAZA, Xavier; GOMIS, Joan Miquel. «Per què 'Oikonomics'? Radiografia de deu anys de transformació». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2407>



Xavier Baraza

jbaraza@uoc.edu

Director dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC)

Director dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC). Professor agregat dels Estudis d'Economia. Ha estat director acadèmic del màster universitari en Prevenció de Riscos Laborals (2011-2022) i sotsdirector de docència (2018-23). Doctor pel departament d'Enginyeria Química (UB). Enginyer Químic (UB). La seva docència i recerca s'emmarca en l'àmbit de la prevenció de riscos laborals i l'organització industrial. En l'àmbit de recerca, pertany al grup consolidat Digibizz (UOC) i centra els seus interessos en l'anàlisi de l'accidentabilitat laboral en diversos sectors productius i en la modelització de grans accidents químics.



Joan Miquel Gomis

jgomisl@uoc.edu

Director de la revista *Oikonomics*

Director de la revista *Oikonomics*. Professor agregat dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC). Ha estat director acadèmic de la diplomatura i del grau de Turisme (UOC) en el període 2006-2017. Doctor pel departament d'Economia i Organització d'Empreses (UB). Llicenciat en Ciències de la Informació (UAB). La seva docència i recerca (en el grup NOUTUR de la UOC) se centren en l'àmbit del turisme en l'aplicació de les TIC a la comercialització, la innovació i la qualitat, la sostenibilitat i la responsabilitat, la gestió de les destinacions i la gestió pública del turisme.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez
EDITORIAL

Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat

Fernando Álvarez Gómez

Director del Màster Universitari en Direcció d'Empreses (UOC)

Us donem la benvinguda a un número nou de la revista *Oikonomics*, ara, dedicat al concepte de benestar. En les pàgines següents, ens embarquem en un viatge a través de les múltiples facetes del benestar, explorant com aspectes individuals i col·lectius s'entrellacen per crear una vida plena i satisfactòria. El benestar és un concepte ampli que comprèn diversos aspectes de la vida d'una persona; però alhora és un procés continu d'autodescobriment i autorealització que implica cuidar i nodrir tant el cos com la ment, fomentar relacions saludables i contribuir al benestar dels altres i de l'entorn en general.

Aquest número de la revista sorgeix de la convicció que el benestar és una recerca activa d'equilibri i harmonia en totes les àrees de la nostra existència. Al llarg d'aquestes reflexions, examinarem com la sobirania personal, el benestar col·lectiu, l'estat del benestar, l'educació pública, la salut, la sostenibilitat del sistema de pensions i la consciència fiscal interactuen per modelar la nostra qualitat de vida.

Encara que les idees relacionades amb el benestar han existit des de fa segles, la disciplina científica del benestar com un camp d'estudi propi, es va començar a desenvolupar en les ciències socials gràcies a l'enfocament nou de la psicologia positiva i a la construcció a Europa de l'estat del benestar.

Els estudis de la psicologia positiva del professor Seligman van ser nous perquè es van deixar de centrar en les patologies i els trastorns mentals, per passar a promoure un enfocament més positiu de la psicologia, centrant-se en l'estudi de les fortaleses humanes, la felicitat i el benestar.

En l'àmbit econòmic, l'elaboració dels dos informes Beveridge (*Seguridad Social i servicios relacionados y Pleno empleo en una sociedad libre*), que van ser bàsics per a la construcció de l'estat del benestar, van servir per posar el focus en el concepte de benestar. L'estat del benestar s'enfoca específicament en la provisió de serveis i beneficis socials per part del govern per satisfer les necessitats bàsiques de la població.

Però així com el concepte de benestar a escala individual no resulta fàcil de definir, tampoc no és senzill donar una definició d'*estat del benestar*, perquè no hi ha un model únic, sinó diversos, i cadascun amb els seus matisos. Així i tot, una possible definició seria la d'un sistema pel qual l'administració pública garanteix als seus ciutadans un conjunt de serveis socials bàsics, principalment, en matèria sanitària, educativa, de pensions, de desocupació, de minusvalidesa o d'accés a l'habitatge, per millorar les seves condicions de vida i promoure la igualtat d'oportunitats de realització personal.

Parlar de benestar suggereix, per tant, enfrontar-se a un concepte fonamental tant a escala individual com col·lectiva, a la qual ens podem apropar des de multitud d'angles. En aquest número hem decidit abordar l'anàlisi des de tres àmbits: la sobirania personal, el paper que exerceix el sector públic en la construcció de l'estat del benestar i la sostenibilitat, de les finances que permeten finançar l'estat del benestar, i del sistema de pensions.

La falta de precisió del concepte de benestar que hem comentat afecta lògicament el seu mesurament. Per això, amb l'objectiu d'abordar les dificultats en el càlcul del benestar d'un país, en el primer article, el professor **Marc Cortés**, examina críticament l'adequació del producte intern brut (PIB) com a indicador exclusiu del benestar econòmic i social, i proposa la necessitat d'integrar enfocaments més holístics en l'avaluació del progrés. Si bé el PIB reflecteix la capacitat econòmica d'una nació, no aborda aspectes fonamentals com els impactes ambientals, els drets humans i les variables culturals. Per això, s'analitza si l'índex de desenvolupament humà (IDH), com un indicador més inclusiu, que incorpora

dimensions com l'esperança de vida, l'educació i el nivell d'ingressos, podria proporcionar una quantificació més integral del progrés humà. L'article advoca per un nou paradigma econòmic que transcendeixi l'enfocament tradicional del PIB i busqui una comprensió més exhaustiva i sostenible del benestar humà, tot adaptant-se als desafiaments i oportunitats del segle XXI.

En el segon article, abordarem la sobirania personal i com les nostres eleccions individuals i la nostra autodeterminació influeixen en la nostra sensació de benestar. La sobirania personal comprèn la nostra capacitat de prendre decisions autònomes i conscients que ens acostin a una vida que ressoni amb els nostres valors i metes. Analitzarem com les nostres eleccions diàries, des de com gestionem el nostre temps fins a com nodrim els nostres cossos i ments, exerceixen un paper fonamental en la nostra sensació de benestar i satisfacció personal.

Per a això, **Gemma Segura**, a partir de les aportacions de la psicologia positiva, considera que el benestar personal és una combinació entre el cultiu positiu i responsable dels pensaments, emocions i accions propis, de les relacions que mantenim amb altres persones i el sentit que li donem a la nostra pròpia existència. En el seu article, proporciona la comprensió de tots aquests àmbits i com contribueixen a l'estat general de benestar personal, des del convenciment que la responsabilitat d'aquest benestar és una decisió personal i ens correspon a cadascun de nosaltres adonar-nos de la seva importància.

A continuació, explorarem com la connexió amb els altres i la participació en la comunitat són fonamentals per al benestar col·lectiu. Explorarem com les relacions socials, el suport mutu i la solidaritat poden enfortir la nostra sensació de pertinença i benestar en una escala més àmplia. També considerarem com el treball conjunt per abordar desafiaments comuns pot generar un impacte positiu en la qualitat de vida de tots els membres d'una comunitat.

Així, en el tercer article, el professor **Fernando Álvarez** ens fa notar que, en la recerca constant d'una vida més plena i satisfactòria, l'ésser humà ha descobert que un dels camins més efectius és a través de la vida en comunitat. La vida en comunitat és molt més que simplement habitar un mateix espai físic. Implica un compromís compartit cap al benestar col·lectiu, on cada individu troba no només suport emocional, sinó també oportunitats per créixer i desenvolupar-se plenament. Aquest article ens ajudarà a explorar com la interacció social, la col·laboració i el sentit de pertinença a un grup poden influir de manera significativa en la qualitat de vida i felicitat, tot centrant l'atenció en un model particular: el *cohousing*.

En la secció sobre l'estat del benestar, ens submergirem en les polítiques públiques i en el seu objectiu de promoure la igualtat d'oportunitats. Per explicar-nos aquestes idees, els professors **Amelia Díaz** i **Juan Corona**, en el quart article, ens ensenyen com ha anat evolucionant l'activitat financera del sector públic, des dels primers estats organitzats, en què el paper del sector públic s'orientava al desenvolupament i finançament d'activitats relatives a la seguretat exterior, a l'ordre intern, al sistema de justícia i a les despeses relatives al manteniment de la prefectura de l'estat. Fins al sorgiment a la fi del segle XIX del *Welfare State*, l'estat del benestar, tal com el coneixem en els nostres dies. Amb ell, la intervenció estatal es mostra rellevant en les pensions i transferències públiques, els serveis públics en sanitat, educació, les normes de protecció de treballadors, consumidors i ciutadans en general, i les polítiques orientades a incentivar la creació i l'accés a l'ocupació, tant públic com privat.

Però al costat d'aquest viatge per la història del paper del sector públic en l'economia, els autors reflexionen sobre el funcionament del sistema democràtic i de la burocràcia, i els ajustos que caldria identificar i corregir si es vol obtenir un estat del benestar just i eficient.

Entrant en l'angle de la sostenibilitat, en el cinquè article, el professor **Alejandro Esteller** ens porta a reflexionar sobre la importància de la consciència fiscal. En el seu article, mostra com els individus, com a éssers egoistes, tenen incentius a no complir de manera voluntària amb el pagament d'impostos. Aquesta baixa predisposició difereix entre països o, dins d'un país, entre individus. Atesos els costos socials que comporta l'incompliment fiscal, el fet de trobar mecanismes que puguin millorar aquesta predisposició, això és, que, sense la necessitat de mecanismes coercitius, millori la «moral impositiva» és un aspecte clau per a l'efectivitat, eficiència i equitat del sistema fiscal. En l'article, es discuteixen aquestes qüestions i es proposen diversos mecanismes per fomentar la «moral impositiva», el nivell de la qual no necessàriament queda ben reflectit en les enquestes que s'acostumen a fer sobre el tema.

A continuació, **Laura López** exposa que el sistema d'educació espanyol, com el d'altres països, separa l'alumnat en dos tipus d'escoles: les públiques i les privades (concertades o no). A les escoles privades accedeixen, majoritàriament, els descendents de les famílies amb més recursos. Per això, l'article explica com aquest sistema dual és generador i reproductor de desigualtats, i valora les possibilitats de substituir aquest model per un de completament

públic, discutint propostes alternatives, com ara: modificacions fiscals, el xec escolar i la introducció de mesures de discriminació positiva com a mètode de compensació social.

Referent a la salut, **Esther Zaballa**, dirigeix la seva mirada cap a la invisibilitat que han patit tradicionalment les dones en la medicina, pel fet d'haver estat absents de l'objecte de la recerca biomèdica fins al segle xx. Fins a l'última dècada del segle xx, la salut de la dona s'havia estudiat i avaluat només en relació amb la salut reproductiva i entorn de l'embaràs i el part. No va ser fins als anys noranta quan es va començar a incloure la dona en alguns estudis científics, però sense considerar les seves condicions de vida i treball, i la seva càrrega psicosocial, claus en la salut. A tall de denúncia, l'article assenyala com les dones són bioacumuladors de substàncies tòxiques que afecten la seva salut, la dels seus descendents i la dels fills d'aquests, tres generacions en total, i la necessitat d'adoptar mesures que les prioritzin i ajudin a vetllar pel seu benestar.

Per tancar el número, analitzem el tema de les pensions i la seguretat financera en les etapes posteriors de la vida. Abordarem com un sistema de pensions sòlid i sostenible és essencial per garantir la dignitat i el benestar de les persones majors. També considerarem els desafiaments i solucions per assegurar l'estabilitat econòmica en la jubilació i promoure una societat en què cada individu pugui envellir amb seguretat i tranquil·litat.

Amb aquest objectiu, **Joan Llobet** analitza la sostenibilitat del sistema de pensions a Espanya en el marc de l'estat del benestar. Per a això, destaca que les pensions són fonamentals per proporcionar seguretat econòmica i reduir la pobresa entre la població jubilada. Malgrat això, s'alerta sobre la falta de recursos per afrontar les obligacions de pensions a llarg termini, amb l'envelliment de la població i altres factors demogràfics com a desafiaments principals. Subratlla que les tensions financeres del sistema de pensions espanyol són evidents, amb un augment constant de persones jubilades i de la despesa en pensions al llarg del temps, mentre que les afiliacions a la Seguretat Social tenen un comportament més volàtil. Posa de manifest la relació directa entre els canvis demogràfics, com l'envelliment de la població, la baixa taxa de fecunditat i la precarietat del sistema de pensions. S'apunta que les projeccions demogràfiques indiquen una proporció més gran de persones dependents respecte als contribuents actius, de manera que posat en qüestió la capacitat del sistema per mantenir beneficis adequats.

Per abordar aquests desafiaments, es proposa repensar l'estat del benestar i adoptar polítiques públiques sostenibles que promoguin una distribució equitativa dels recursos. Es destaca la importància d'incrementar l'edat de jubilació, allargar la vida laboral i vincular les pensions a l'esperança de vida.

En síntesi, el número 22 d'*Oikonomics* s'acosta, a través de vuit articles elaborats per nou autors d'un prestigi reconegut, al concepte de benestar mostrant la importància de responsabilitzar-se de manera personal i col·lectiva.

Al llarg d'aquestes pàgines, convidem el lector a reflexionar sobre la complexitat i la interconnexió dels temes assenyalats, i a considerar com cadascun de nosaltres pot, tant a escala individual com col·lectiva, contribuir a la construcció d'un món més equitatiu, saludable i pròsper per a tothom.

Esperem que aquest viatge d'exploració i reflexió sigui tan enriquidor per al lector com ho ha estat per a nosaltres crear-lo!

No voldria acabar aquesta presentació sense deixar per escrit el meu enorme agraïment a les autores i autors d'aquest monogràfic, per la seva magnífica predisposició a participar-hi i per les aportacions brillants que ens han brindat... Infinites gràcies.

Citació recomanada: ÁLVAREZ GÓMEZ, Fernando. «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2408>



Fernando Álvarez Gómez

falvarezgo@uoc.edu

Director del màster universitari en Direcció d'Empreses (UOC)

Professor dels Estudis d'Economia i Empresa de la Universitat Oberta de Catalunya. Director del Màster Universitari en Direcció d'Empreses de la UOC. Doctor en Economia Aplicada per la Universitat Internacional de Catalunya. Llicenciat en Ciències Econòmiques i Empresariales per la UB. Ha cursat el Programa de Direcció i Govern d'Empreses Familiars de l'Institut d'Empresa. Investigador del grup de recerca TAXBusiness. Membre de la Càtedra d'Empresa Familiar i Creació d'Empreses de la Universitat Abat Oliba CEU. Els seus interessos se centren en qüestions vinculades a l'economia pública i les empreses familiars.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

MÈTODES DE CàLCUL DEL BENESTAR

Del PIB al càlcul del benestar: noves perspectives en el mesurament del progrés econòmic

Marc Cortés Rufé

Manager de ESG-Finances Sostenibles a Mazars. Professor col·laborador dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC) i de la UB

RESUM En aquest article s'examina críticament l'adequació del producte intern brut (PIB) com a indicador exclusiu del benestar econòmic i social, i es proposa la necessitat d'integrar enfocaments més holístics en l'avaluació del progrés. S'argumenta que, si bé el PIB reflecteix la capacitat econòmica d'una nació, no aborda aspectes fonamentals com els impactes ambientals, els drets humans i les variables culturals. S'esmenta l'adopció de la felicitat nacional bruta (FNB) per països com Bhutan i Myanmar com un enfocament pioner que avalua la qualitat de vida des de perspectives holístiques i psicològiques, i es distingeix significativament del PIB tradicional. A més, es discuteix l'índex de desenvolupament humà (IDH) com un indicador més inclusiu, que incorpora dimensions com l'esperança de vida, l'educació i el nivell d'ingressos, i proporciona així una mètrica més integral del progrés humà. Aquest enfocament contrasta amb les limitacions del PIB en oferir un panorama més complet del desenvolupament humà. Per tant, l'article advoca per un nou paradigma econòmic que transcendeixi l'enfocament tradicional del PIB i busqui una comprensió més exhaustiva i sostenible del benestar humà, i s'adapta als desafiaments i oportunitats del segle XXI.

PALAULES CLAU benestar econòmic; índex de desenvolupament humà (IDH); producte interior brut (PIB); indicadors alternatius; polítiques de desenvolupament

WELL-BEING ASSESSMENT METHODS

From GDP to well-being assessment: new perspectives in measuring economic progress

ABSTRACT *This article critically examines the adequacy of the gross domestic product (GDP) as the sole indicator of economic and social well-being, proposing the need to integrate more holistic approaches in development assessment. It is argued that while GDP reflects the economic capacity of a nation, it fails to address fundamental aspects such as environmental impacts, human rights and cultural variables. The adoption of gross national happiness (GNH) by countries like Bhutan and Myanmar is mentioned as a pioneering approach that evaluates the quality of life from holistic and psychological perspectives, significantly distinguishing itself from the traditional GDP. Furthermore, the human development index (HDI) is discussed as a more inclusive indicator, encompassing dimensions such as life expectancy, education and income level, thereby providing a more comprehensive metric for human progress. This approach stands in contrast to the limitations of GDP by offering a more complete picture of human development. Consequently, the article advocates for a new economic paradigm that transcends the traditional focus on GDP and seeks a more thorough and sustainable understanding of human well-being, adapting to the challenges and opportunities of the 21st century.*

KEYWORDS *economic well-being, human development index (HDI), gross domestic product (GDP), alternative indicators, development policies*

Introducció

El producte interior brut (PIB), reconegut com l'indicador macroeconòmic per excel·lència per avaluar el benestar a les nacions, s'enfronta cada vegada a una ona de crítiques acadèmiques creixent per la seva representació limitada i parcial de la realitat econòmica i social. Entre elles, el fet de no tenir en compte factors essencials com el nivell de desenvolupament d'un país, la qualitat del seu sistema educatiu o de salut, o les externalitats positives o negatives associades a les activitats econòmiques que afecten el benestar social, ambiental o de salut d'una economia.

En contraposició, els arguments que guanyen pes són els que defensen la importància de considerar aspectes com la felicitat i la satisfacció personal a l'hora de mesurar els nivells de benestar d'un país. Al llarg de l'article, exposarem mecanismes alternatius de valoració del benestar que ajudin a superar les limitacions que té el PIB com a indicador tradicional de càlcul del benestar d'un país.

1. El PIB com a indicador tradicional de benestar econòmic

El producte interior brut (PIB), reconegut com l'indicador macroeconòmic per excel·lència per avaluar el benestar en les nacions, enfronta una ona de crítiques acadèmiques creixent per la seva representació limitada i parcial de la realitat econòmica i social. Koop *et al.* (2023) argumenten que el PIB, en la seva estructura actual, projecta una il·lusió de prosperitat, i ignora aspectes clau del benestar econòmic. Aquest indicador aglomera el valor monetari d'una àmplia gamma de béns i activitats, incloent-hi els que tenen contribucions ambigües o fins i tot negatives al benestar, com la depreciació del capital fix, els ingressos de no residents i les despeses per mitigar impactes ambientals adversos.

La metodologia del PIB omet segments econòmics significatius, com el treball domèstic no remunerat i el treball voluntari, els quals, encara que són essencials per al benestar, no es reflecteixen en el seu càlcul (Bleaney, 2023). A més, la denominada *economia submergida*, que comprèn activitats no declarades per evadir impostos, s'exclou del PIB malgrat la seva contribució real a l'economia (Agrawal i Sharma, 2023).

Així mateix, el PIB també falla en capturar l'impacte negatiu de la desocupació i la inestabilitat macroeconòmica sobre el benestar individual i col·lectiu, i subvalora el seu cost vertader (Agrawal i Sharma, 2023). A més, aquest indicador no reflecteix la distribució de la riquesa. Estudis com els de Piketty (2014) han mostrat que una petita elit posseeix una riquesa comparable a la de la meitat més pobra de la població mundial, per la qual cosa destaquen una desigualtat que el PIB no aconsegueix capturar.

A més, una altra de les característiques que destaquen del PIB és que tampoc no mesura directament factors essencials com el nivell de desenvolupament d'un país, la qualitat del seu sistema educatiu o de salut, ni les externalitats positives o negatives associades a les activitats econòmiques que afecten el benestar social, ambiental o de salut. Elements clau per al benestar de la població, com la llibertat, el temps per a activitats recreatives i l'equilibri entre treball i vida personal, queden fora del seu abast. Aquesta limitació pot explicar les paradoxes observades a regions com Llatinoamèrica, on coexisteixen alts nivells de felicitat familiar amb un marcat descontent i desconfiança social (Takanohashi *et al.*, 2023). En aquest sentit, cal recalcar que no considera la sostenibilitat de les pràctiques econòmiques i l'esgotament dels recursos naturals, factors crucials per al benestar a llarg termini. L'absència d'una valoració adequada del capital natural i la seva degradació significa que el PIB pot indicar un creixement positiu fins i tot quan el patrimoni ambiental d'una nació s'està deteriorant, de manera que comporta una percepció creixent de progrés (Zhang i Liu, 2023).

Tanmateix, una altra dimensió ignorada pel PIB és la del capital social, que inclou les xarxes de relacions, la confiança i la reciprocitat dins d'una comunitat, factors que contribueixen significativament al benestar i a la cohesió social (MacFeely i van de Ven, 2023). La falta d'indicadors en aquest àmbit fa que el PIB no reflecteixi l'impacte de l'erosió del teixit social en el benestar general d'una societat.

Cal recalcar, per tant, que el PIB, encara que continua sent un indicador important de l'acompliment econòmic, presenta limitacions serioses com a mesura del benestar econòmic i social. Per tant, és imperatiu adoptar un enfocament més holístic i multidimensional que compregui aspectes econòmics i no econòmics per avaluar amb més precisió el benestar en les societats contemporànies. Això implica integrar mesures del benestar social, del capital humà i natural, i de la sostenibilitat ambiental, per obtenir una visió més completa de la salut i la qualitat de vida en les nacions.

2. Anàlisi crítica del debat sobre els indicadors de benestar

En l'àmbit del desenvolupament humà, és essencial reavaluar els mètodes de mesurament econòmic, i centrar-se en dimensions que superen l'àmbit material. Rehman i Cooper (2022) argumenten que aspectes com la felicitat i la satisfacció personal haurien d'adquirir més rellevància en les mètriques de benestar, en oposició a la simple acumulació de riquesa monetària. Encara que un augment en els ingressos pot millorar el benestar de persones en situació d'indigència, la prioritització del benestar sobre el PIB indica una preocupació més profunda pel nivell de vida. Kundu *et al.* (2024) emfatitzen que un nivell de vida digne és fonamental per a la dignitat humana.

S'han desenvolupat indicadors com l'índex de desenvolupament humà (IDH) que no només avaluen el PIB per càpita sinó també l'esperança de vida, l'educació i el nivell d'ingressos, i ofereixen una visió més completa del desenvolupament humà (Yin *et al.*, 2023). L'índex de Gini, un altre indicador crucial, mesura la desigualtat d'ingressos dins d'un país (Kaminitz, 2023). Països emergents com el Brasil i Sud-àfrica, malgrat el seu creixement econòmic, han mostrat alts nivells de desigualtat segons aquest índex, de manera que destaca la desconexió entre l'augment del PIB i la distribució equitativa de la riquesa.

En contrast, nacions no emergents com Noruega i Dinamarca, amb alts IDH i baixos coeficients de Gini, exemplifiquen com un desenvolupament econòmic equilibrat pot conduir a un benestar general més alt (Suárez i Vicente, 2023). Aquests països han aconseguit harmonitzar el creixement econòmic amb polítiques socials que promouen l'equitat i el benestar.

Indicadors alternatius, com l'índex de felicitat mundial, que considera factors com el suport social i la llibertat per prendre decisions de vida, ofereixen una perspectiva més holística del benestar. Per exemple, Costa Rica, malgrat tenir un PIB per càpita més baix en comparació amb nacions més desenvolupades, ha destacat pel seu nivell de felicitat alt (Charfeddine i Barkat, 2020). Vegeu la taula comparativa següent.

Tal com s'aprecia en la taula 1, l'avaluació de diversos indicadors socioeconòmics demostra que la riquesa econòmica d'una nació, quantificada a través del producte intern brut (PIB), no estableix una correlació directa i invariable amb altres aspectes fonamentals del benestar social i personal. Per exemple, nacions com els Estats Units i la Xina, malgrat encapçalar la llista en termes de PIB i evidenciar la seva fortalesa econòmica, no aconsegueixen posicions líders en indicadors com l'índex de desenvolupament humà (IDH) o l'índex de felicitat. Això suggereix que una economia robusta, encara que és crucial, no és un garantidor automàtic d'un desenvolupament humà elevat o de nivells òptims de felicitat.

Taula 1. Comparativa dels indicadors socioeconòmics

PIB	IDH	Índex de Gini	Índex de felicitat
Els Estats Units	Suïssa	Eslovènia	Finlàndia
La Xina	Noruega	República Txeca	Dinamarca
El Japó	Islàndia	Bielorússia	Islàndia
Alemanya	Hong Kong	Moldàvia	Israel
L'Índia	Austràlia	Unió dels Emirats Àrabs	Els Països Baixos
El Regne Unit	Dinamarca	Islàndia	Suècia
França	Suècia	L'Azerbaidjan	Noruega
Itàlia	Irlanda	Finlàndia	Suïssa
El Brasil	Alemanya	Bèlgica	Luxemburg
El Canadà	Els Països Baixos	Els Països Baixos	Nova Zelanda

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Banc Mundial (2023)

D'altra banda, països com Suïssa i les nacions nòrdiques, incloent-hi Noruega, Islàndia, Dinamarca i Finlàndia, exhibeixen altes puntuacions tant en l'IDH com en l'índex de felicitat. Aquests resultats indiquen que, més enllà de tenir economies estables, aquests països han fet inversions efectives en aspectes vitals com ara l'educació, la salut, la igualtat i la qualitat de vida. En relació amb l'índex de Gini, s'observa que països com Eslovènia i la República Txeca presenten una distribució d'ingressos més equitativa, la qual cosa podria ser un factor contribuent cap a una cohesió social i satisfacció general més grans.

Aquesta consideració d'una àmplia gamma de factors, que inclouen dimensions econòmiques, socials i personals, resulta imperativa per a una comprensió integral del benestar i la qualitat de vida en diferents contextos nacionals.

Per la seva banda, l'índex per a una vida millor elaborat per l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) representa un instrument analític multifacètic, dissenyat per quantificar i comparar el benestar i progrés social a través de diferents nacions. Aquest índex es distingeix pel seu enfocament integral, i transcendeix les limitacions d'indicadors econòmics tradicionals com el producte intern brut (PIB), per incloure una gamma més àmplia de factors que incideixen directament en la qualitat de vida dels individus. L'índex s'estructura entorn d'onze dominis fonamentals, i cadascun aborda aspectes diferents i crucials del benestar humà: ingressos, ocupació, habitatge, balanç vida-feina, educació i habilitats, salut, connexions socials, compromís cívic i governança, medi ambient, seguretat personal i benestar subjectiu.

Aquest índex, per tant, constitueix una eina valuosa per a governs i organitzacions, atès que proporciona un marc comparatiu per a l'anàlisi del benestar. A més, ofereix una plataforma perquè els ciutadans comparin aspectes de la seva vida amb els d'altres persones a diferents països. Aquest enfocament holístic facilita la identificació d'àrees susceptibles de millora, amb la finalitat de potenciar el benestar general de les poblacions.

Un altre indicador com l'empremta ecològica, que mesura la demanda de recursos naturals d'una nació en relació amb la seva capacitat per regenerar-los, és essencial per garantir que el desenvolupament econòmic no comprometi la sostenibilitat ambiental (Vogel i Hickel, 2023). Països com Suècia i Suïssa han mantingut una empremta ecològica baixa per mitjà de polítiques de desenvolupament sostenible.

Finalment, l'adopció de la teoria del bon viure en economies emergents com l'Equador i Bolívia reflecteix un enfocament de desenvolupament centrat en el benestar humà i l'harmonia amb la naturalesa (Rivera *et al.*, 2023). Aquest enfocament proposa un model alternatiu que desafia les nocions tradicionals de desenvolupament i benestar social.

Per tant, encara que el PIB és útil per mesurar certs aspectes de l'activitat econòmica, no comprèn integralment el benestar humà i la sostenibilitat. La inclusió d'indicadors com l'IDH, l'índex de Gini, l'empremta ecològica i la valoració de la felicitat i la qualitat de vida proporcionen una visió més completa del desenvolupament, essencial per afrontar els desafiaments del segle XXI i promoure un progrés veritablement inclusiu i sostenible.

3. Nous indicadors de benestar: innovació i desenvolupament

En el camp del mesurament econòmic, diverses nacions estan adoptant alternatives al producte intern brut (PIB) per avaluar el benestar. Per exemple, Myanmar i Bhutan han estat pioners a reemplaçar el PIB per la felicitat nacional bruta (FNB), un concepte que ha guanyat atenció en l'agenda de l'ONU com una nova fórmula per mesurar el benestar dels pobles d'una manera més holística i psicològica (Banerjee *et al.*, 2023). La FNB s'estructura sobre quatre pilars fonamentals: el desenvolupament socioeconòmic sostenible i igualitari, la promoció de valors culturals, la conservació del medi ambient i l'establiment d'un bon govern. El mesurament de la FNB s'efectua mitjançant un qüestionari de 180 preguntes que comprenen nou dimensions, incloent-hi el benestar psicològic, la vitalitat comunitària, la cultura, la salut, l'educació, la diversitat mediambiental, el nivell de vida i la governança (Kariss *et al.*, 2023)

Un altre indicador rellevant és l'índex de desenvolupament humà (IDH), que sintetitza els assoliments en aspectes clau del desenvolupament humà: una vida llarga i saludable, accés al coneixement i un nivell de vida decent. Aquest índex reflecteix que el benestar va més enllà del PIB per càpita (Yang *et al.*, 2023). Països com Noruega, Dinamarca, Suïssa, Islàndia i Finlàndia, que lideren en felicitat segons l'ONU, demostren que la prosperitat econòmica, quan es combina amb polítiques socials equitatives, pot resultar en un alt nivell de benestar (Farrah Kamun i Olweny, 2023)

Des d'una perspectiva econòmica, l'enfocament en la maximització del benestar implica una preocupació més gran per reduir la pobresa i la desigualtat, en comptes de només incrementar el PIB. El creixement dels ingressos entre els

més desfavorits pot generar dividends de benestar importants, a diferència del creixement econòmic que beneficia desproporcionadament els més rics.

Quant a l'impacte de la tecnologia en el PIB de cada nació, el desenvolupament tecnològic ha esdevingut un motor clau de creixement econòmic. L'adopció de tecnologies digitals en les empreses, com les videoconferències, el treball en el núvol i la mobilitat laboral, augmenta la competitivitat i l'eficiència (Kuzior *et al.*, 2023). En aquest sentit, cal recalcar que països que han començat des d'un nivell tecnològic baix, com la Xina, han experimentat un impacte positiu en la seva productivitat en adoptar tecnologies estrangeres. Tanmateix, per obtenir un ingrés més alt, aquests països han de començar a desenvolupar les seves pròpies tecnologies, almenys en sectors específics (Yahya *et al.*, 2023).

Aquest procés implica la reestructuració de les institucions i les polítiques econòmiques i científicotecnològiques per facilitar una transició reeixida cap a la innovació i el desenvolupament tecnològic. Estratègies com la creació de nous mercats, la digitalització d'empreses, l'accés a recursos i la creació d'un entorn favorable són comunes en aquesta transformació. No obstant això, el desenvolupament tecnològic comporta una alta incertesa, atès el seu caràcter experimental i la possibilitat que alguns desenvolupaments no tinguin èxit en el mercat. Per tant, és crucial establir un sistema d'innovació que fomenti múltiples projectes de recerca i desenvolupament per maximitzar les possibilitats d'èxit.

Conclusions

El producte intern brut (PIB) s'ha establert com un indicador predominant del benestar econòmic, basat en la premissa que els ingressos més alts són preferibles als més baixos. No obstant això, la seva eficàcia com a mesura integral del benestar social és limitada. Encara que el PIB pot reflectir la capacitat d'una economia per generar riquesa, no considera factors crucials com l'impacte mediambiental, els drets humans i les dimensions culturals. Fins i tot l'índex de desenvolupament humà (IDH), que proporciona una visió més àmplia del progrés humà en incloure la salut, l'educació i el nivell de vida, pot no ser prou exhaustiu, ja que la seva aplicació és més pertinent per comparar l'estat relatiu dels països en desenvolupament al llarg del temps.

En l'àmbit de la tecnologia, el desenvolupament i la venda de tecnologia digital tenen un impacte positiu en el PIB dels països. Els mercats tecnològics, caracteritzats per la seva concentració alta i competitivitat baixa, presenten desafiaments únics. L'adopció de tecnologies digitals no es pot limitar a iniciatives aïllades i de curt abast; requereix un enfocament integral que involucri governs, empreses i la societat en conjunt per fomentar la competitivitat digital.

A més, l'evidència suggereix que el benestar humà transcendeix la mera acumulació de riquesa. Factors com la salut, la seguretat laboral i el benestar psicològic són essencials per a una vida plena, però sovint són ignorats per les anàlisis econòmiques convencionals. Això subratlla la necessitat d'un nou paradigma econòmic que vagi més enllà del PIB i l'IDH, i s'enfoqui en una comprensió més holística del benestar humà.

Referències bibliogràfiques

- AGRAWAL, Shruti; SHARMA, Nidhi (2023). «Beyond GDP: A Movement Toward Happiness Economy to Achieve Sustainability». A: Oncel, S.S. (eds.). *Sustainable Green Future*, pàg. 95-114. Chan: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-24942-6_5
- BANERJEE, Aparna; BANERJEE, Suparna; MUKHERJEE, Prosenjit (2023). «Convergence and Inclusiveness Aspects of Various Socio-economic Indicators in Different Income Groups Across the World». *Inclusive Developments Through Socio-economic Indicators: New Theoretical and Empirical Insights*, pàg. 45-57. Leeds. DOI: <https://doi.org/10.1108/978-1-80455-554-520231004>
- BANCO MUNDIAL. (2024). Banco Mundial, Datos. *World Bank Open Data* [en línia]. Disponible a: <https://data.worldbank.org>

- BLEANEY, Michael (2023). «The trade-GDP ratio as a measure of openness». *The World Economy*, vol. 46, núm. 5, pàg. 1319-1332. DOI: <https://doi.org/10.1111/twec.13355>
- CHARFEDDINE, Lanouar; BARKAT, Karim (2020). «Short- and long-run asymmetric effect of oil prices and oil and gas revenues on the real GDP and economic diversification in oil-dependent economy». *Journal of Energy Economics*, vol. 86. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104680>
- FARRAH KAMUN, Joseph Joel; OLWENY, Tobias (2023). «Macroeconomic Indicators and non-performing loans of public listed commercial banks across securities exchanges in East Africa». *Business Management*, vol. 4, núm. 1, pàg. 142-164. DOI: <https://doi.org/10.61426/business.v4i1.82>
- KAIRISS, Andris; GEIPELE, Ineta; OLEVSKA-KAIRISA, Irina (2023). «Sustainability of Cultural Heritage-Related Projects: Use of Socio-Economic Indicators in Latvia». *Sustainability*, vol. 15, núm. 13. DOI: <https://doi.org/10.3390/su151310109>
- KAMINITZ, Shiri. (2023). «The significance of GDP: a new take on a century-old question». *Journal of Economic Methodology*, vol. 30, núm. 1, pàg. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.1080/1350178X.2023.2167228>
- KOOP, Gary; MCINTYRE, Stuart; MITCHELL, James; Poon, Aubrey (2023). «Reconciled Estimates of Monthly GDP in the United States». *Journal of Business & Economic Statistics*, vol. 41, núm. 2, pàg. 563-577. DOI: <https://doi.org/10.1080/07350015.2022.2044336>
- KUNDU, Srikanta; KUNDU, Ruma; CHETTRI, Kul (2024). «Asymmetric effects of democracy and macroeconomic factors on happiness under high and low per capita incomes: A threshold panel analysis». *Journal of Ecological Economics*, vol. 216. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2023.108030>
- KUZIÖR, Aleksandra; AREFIEV, Serhii; POBEREZHNA, Zarina (2023). «Informatization of innovative technologies for ensuring macroeconomic trends in the conditions of a circular economy». *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, vol. 9, núm. 1. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.01.001>
- MACFEELY, Steve; VAN DE VEN, Peter (2023). «GDP and the SNA: Future Challenges». A: Ger Snijkers, Mojca Bavdaž, Stefan Bender, Jacqui Jones, Steve MacFeely, Joseph W. Sakshaug, Katherine J. Thompson, Arnout van Delden (eds.). *Advances in Business Statistics, Methods and Data Collection*, pàg. 43-62. Amsterdam: Wiley. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119672333.ch3>
- PIKETTY, Thomas (2014). *Brief History of Equality*. Boston: Harvard University Press.
- REHMAN, Fahd; COOPER, Russel (2022). «Effective GDP: A Cross-Country Comparison». *The World Economy*, vol. 46, núm. 3, pàg. 619-652. DOI: <https://doi.org/10.1111/twec.13324>
- RIVERA, Bryan; LEON, Marcelo; CORNEJO, Gino; FLÓREZ, Héctor (2020). «Analysis of the Effect of Human Capital, Institutionality and Globalization on Economic Complexity: Comparison between Latin America and Countries with Greater Economic Diversification». *Economies*, vol. 11, núm. 8. DOI: <https://doi.org/10.3390/economies11080204>
- SUÁREZ ÁLVAREZ, Ana; VICENTE, María R. (2023). «Going “beyond the GDP” in the digital economy: exploring the relationship between internet use and well-being in Spain». *Humanities and Social Sciences Communication*, núm. 10, art. 582 [en línia]. Disponible a: <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02110-1>
- TAKANOHASHI, Marcos; RIBEIRO, Marcel; SCHNEIDER, Friedrich (2023). «The Impact of Inequality on the Informal Economy in Latin America and the Caribbean with a Mimic Model». *cesifo Working Paper*, núm. 10461. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4467982>
- VOGEL, Jefim; HICKEL, Jason (2023). «Is green growth happening? An empirical analysis of achieved versus Paris-compliant CO₂-GDP decoupling in high-income countries». *The Lancet*, vol. 7, núm. 9. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(23\)00174-2](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(23)00174-2)
- YAHYA, Farzan; WAQAS, Muhammad; HUSSAIN, Muhammad; Tahir, Abdul H. (2023). «The heterogeneous effect of technology and macroeconomic policies on financial market development». *Quality & Quantity*, vol. 58, pàg. 1131-1146. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11135-023-01649-0>

- YANG, Xite; ZHANG, Qin; LIU, Haiyue; LIU, Zihan; TAO, Qiufan; LAI, Yongzeng; HUANG, Linya (2023). «Economic policy uncertainty, macroeconomic shocks, and systemic risk: Evidence from China». *The North American Journal of Economics and Finance*, vol. 69. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.najef.2023.102032>
- YIN, Remi; LEPINTEUR, Anthony; D'AMBROSIO, Conchita. (2023). «Life Satisfaction and the Human Development Index Across the World». *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 54, núm. 2, pàg. 269-282. DOI: <https://doi.org/10.1177/002202212111044784>
- ZHANG, Wei; LIU, Jing (2023). «Green GDP: Pioneering a Sustainable Economic Paradigm for the Future». *Journal of Business and Management*, vol. 11, núm. 2 [en línia]. Disponible a: <https://kloverjournals.org/index.php/bm/article/view/291>

Citació recomanada: CORTÉS RUFÉ, Marc. «Del PIB al càlcul del benestar: noves perspectives en el mesurament del progrés econòmic». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2404>



Marc Cortés Rufé

mcortesruf@uoc.edu

Manager de ESG-Finances Sostenibles a Mazars. Professor col·laborador dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC) i de la UB

Graduat en Economia i Direcció d'Empreses. Màster en Business Administration per IESE Business School i doctorant del programa d'Empresa a la Universitat de Barcelona. Professor Col·laborador en els Estudis d'Economia i Empresa de la UOC, i professor en la Facultat d'Economia i Empresa de la UB. Ha treballat en diferents empreses internacionals en l'àmbit de la consultoria financera-econòmica. Actualment, és Manager de ESG-Finances Sostenibles a Mazars.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

SOBIRANIA PERSONAL

Les dimensions del benestar personal: un enfocament integral

Gemma Segura Virella

Professora col·laboradora dels Estudis d'Economia i Empresa i dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació (UOC)

RESUM A partir del que aporta la psicologia positiva, l'autora considera que el benestar personal és una combinació entre el cultiu positiu i responsable dels pensaments, emocions i accions propis, de les relacions que mantenim amb les altres persones i el sentit que li donem a la nostra existència pròpia.

L'article proporciona la comprensió de tots aquests àmbits i com contribueixen a l'estat general de benestar personal, des del convenciment que la responsabilitat d'aquest benestar és una decisió personal i ens correspon a cadascun de nosaltres adonar-nos de la seva importància.

PALAULES CLAU benestar personal; autoconeixement; relacions; contribució

PERSONAL SOVEREIGNTY

Personal welfare dimensions: an integral approach

ABSTRACT *Based on the contributions of positive psychology, the author considers that personal welfare comes from the result of mixing the responsible cultivation of our own thinking and emotional world, the relations that we maintain with other people and the meaning we endow our own life.*

The article delivers the comprehension of all those scopes and how they contribute to the global result of personal welfare, under the premises that the responsibility of the above-mentioned welfare comes from a personal decision, and it belongs to each human being to come up with the importance of it in your own life.

KEYWORDS *personal wellbeing; self-knowledge; relationships; contribution*

Introducció

Des de la psicologia positiva, Seligman (2011), considera que hi ha cinc elements que contribueixen directament al benestar: l'emoció positiva, l'entrega, el sentit, les relacions positives i els èxits.

Entenem per **emoció positiva** allò que ens fa sentir una elecció o decisió, que pot ser plaer, goig, consol, calidesa i similars. Són eleccions que ens generen una vida plaent. L'**entrega** fa referència a les eleccions que ens permeten fluir, fondre'ns amb allò que fem i experimentem, moments de concentració i d'estar en harmonia. El **sentit** ens connecta amb la pertinença i el servei a una cosa que ens transcendeix, allò que està més enllà de nosaltres mateixos i es considera més important que el jo. Les **relacions positives** són les que ens permeten gestionar de manera més fàcil i agradable els moments difícils de la vida. Som éssers relacionals i no és possible créixer sense el suport de les altres persones, el que rebem i el que oferim. La fortalesa més important és la capacitat d'estimar i de ser estimat, i la solitud és un estat incapacitant per al benestar. Els **èxits** es refereixen a les victòries i els rendiments fets per aconseguir-los. Allò que ens marquem com a objectiu i aconseguim.

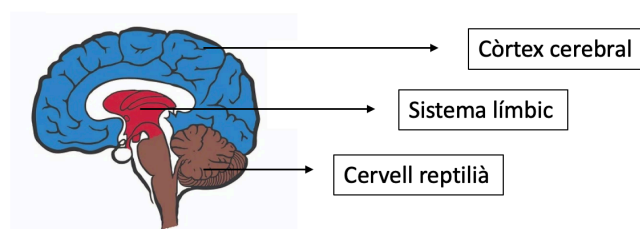
A partir dels postulats de Seligman i la psicologia positiva, considerem que el benestar personal és una recerca constant en la vida de qualsevol persona. En la recerca d'aquest estat òptim, les persones podem explorar una varietat d'estratègies i pràctiques per millorar la nostra qualitat de vida.

Així, el benestar seria una combinació harmònica i equilibrada entre el cultiu de la vida interior a través dels pensaments i les emocions propis, les relacions amb els altres, la recerca d'un propòsit personal i la connexió amb el que ens transcendeix. A través d'aquest article, s'exploren les dimensions que considero fonamentals del benestar personal i es proporciona una comprensió de com aquestes àrees interconnectades, contribueixen a l'estat general de benestar i satisfacció personal.

1. El nostre cervell: la ment, les emocions i les accions

Imagina el teu cervell com una ceba que té tres capes: el cervell reptilià, el sistema límbic i el còrtex cerebral (Ibáñez, 2023).

Figura 1. El cervell triú



Font: elaboració pròpia

La capa més interna es coneix com a cervell reptilià. Es fa càrrec de les funcions vitals automàtiques, des d'assegurar la circulació de la sang, respirar, dormir, contraure la musculatura davant d'una amenaça o l'instint de reproducció.

La segona capa és el sistema límbic. És la capa emocional del cervell i és la que ens dota de contingut emocional, de sensacions i de memòries. Si no fos per aquest capa, no sentiríem res en absolut, ni alegria, ni pena, ni ràbia, ni ganes de fer coses. Tampoc no recordaríem el viscut, seríem éssers sense contingut.

Necessitem que aquesta capa funcioni molt bé, perquè determina com ens sentim, com reaccionem davant el que sentim i, a més, genera les memòries del viscut. Aquí es troba l'amígdala, que és com un guardaespalles que ens avisa si hi ha algun canvi al voltant que signifiqui perill. Per això, està constantment en alerta, escanejant l'entorn i buscant perills potencials.

Aquestes dues capes són el cervell antic. Ens permet ser vius i ser éssers que senten i recorden coses, i ho fa sense ser-ne conscient, de manera automàtica. Per al nostre cervell antic, el més important és la supervivència, el fet que ens sentim feliços és secundari perquè tot allò que no amenaça la vida, no és la seva prioritat.

La tercera capa és el còrtex cerebral i recobreix les altres dues. És la darrera que s'ha format en el nostre cervell i és la més evolucionada i sofisticada. És la que ens fa ser *Homo sapiens*, la responsable que pensem, observem, planifiquem, anticipem, responguem, organitzem la informació i creem idees. Ens permet relacionar-nos amb el món i els altres de manera conscient. És el cervell nou.

1.1. El món mental i la percepció de la realitat

El còrtex cerebral, la tercera capa, és la responsable de tots els nostres pensaments, que alhora, són els que creen les emocions.

La ment és la responsable de generar els pensaments i en aquesta generació influeixen quatre aspectes: la genètica, les experiències passades, les projeccions futures i les condicions presents. El cervell disposa d'una eina que ens permet seleccionar el focus de pensament: l'atenció (Castellanos, 2021).

Figura 2. Com es construeix la percepció de la realitat



Font: elaboració pròpia

Com es genera aquest mecanisme? Com podem veure en la figura 2, el cervell ens proposa un pensament. En utilitzar el pensament, és a dir, en prestar-li atenció, donem lloc a una emoció, aquesta emoció sentida ens fa actuar i aquesta acció dona lloc a uns resultats. La sensació de benestar prové de comparar aquests resultats de l'acció, amb les nostres imatges mentals i les expectatives que ens hem generat.

El 80 % de les eleccions de vida es fonamenten en les coses que sentim. Els pensaments no van per un costat i les emocions per un altre. Són com carn i ungla. Les persones sentim el que pensem la major part del temps. A mesura que avancem en el món de les emocions, descobrirem el paper important de l'atenció, l'eina capaç de regular la sinapsi entre els pensaments i les emocions, com hem comentat anteriorment.

Com que l'objectiu del cervell és oferir un present desitjable, els pensaments que genera són propostes per viure una situació de vida, sempre relacionada amb els pensaments passats i futurs, que acaben per definir la nostra personalitat, entesa com una barreja de pensaments, sensacions i emocions. Segons el grau de credibilitat que donem a aquests pensaments, emocions i resultats de les accions, es configura la percepció que tenim de nosaltres, de l'entorn i dels altres.

Per tant, aquesta percepció individual de la realitat acaba donant forma a records i pensaments. I, aquests pensaments generen unes emocions, des d'on es configura la base del benestar mental i també emocional.

1.2. Dels pensaments a les emocions i benestar emocional

Les emocions són respostes complexes i automàtiques que experimentem en relació amb esdeveniments, pensaments, experiències o interaccions. Aquestes respostes poden ser tant físiques com psicològiques, i són influïdes per factors biològics, cognitius i socials. Alhora, tenen un paper crucial en la presa de decisions i la manera de relacionar-nos amb el món que ens envolta.

Les emocions ens sobrevenen de manera involuntària, són com empentes que ens treuen d'un estat i ens porten a un altre. El cervell i el cos treballen junts per fabricar-les. Els pensaments són l'origen de les emocions, i aquestes ens empenyen a l'acció.¹

Les emocions, en si mateixes, no són inherentment bones ni dolentes. Són respostes naturals i saludables, i és la manera com les percebem i responem a aquestes emocions, la qual cosa pot tenir un impacte positiu o negatiu en les nostres vides. Per exemple, la por és una emoció útil i protectora, ens alerta sobre possibles perills i ens prepara per actuar en conseqüència. Però si la por és excessiva o limita les nostres accions de manera significativa, es podria convertir en un obstacle. De manera similar, la ira pot ser una emoció que ens impulsa a demanar els nostres drets o corregir injustícies, però si no es gestiona adequadament, pot provocar dany emocional o físic. El més important és com fem servir aquestes emocions. Aprendre a reconèixer-les, comprendre'n l'origen i expressar-les de manera saludable és crucial per a un benestar emocional.

Sabem, també, que les emocions venen, en gran manera, dels records que tenim guardats a la ment i el cos. I quan aquests records ens porten al present, tornen a generar les mateixes emocions que van generar en el passat. Si portes la ment a records agradables, apareixeran emocions agradables. Alhora, el cos reacciona de manera física a les emocions; és a dir, prem la mandíbula, abans que la teva ment sigui conscient que estàs enfadat. I si ve de l'inconscient, pots tenir símptomes físics sense conèixer l'emoció que hi ha al darrere. Com diu Antonio Damasio: «El cos ja sap allò de què la teva ment encara no se n'ha adonat».

Però el més interessant és que el cos pot fabricar emocions. No és només que l'emoció de ràbia faci que premis la mandíbula, sinó que, si prems la mandíbula, pots «fabricar» ràbia. Si comences a moure la cama, acabes generant ansietat, si fas respiracions curtes i superficials, fabriques por i si balles o escoltes música, fabriques alegria. Es tracta de generar en el cos allò que et generi alegria, tendresa, motivació o qualsevol emoció confortable, que deriva en benestar emocional.

El benestar emocional és l'estat en què una persona se sent equilibrada, satisfeta i capaç de fer front a les demandes de la vida.

Cultivar el benestar emocional implica adoptar hàbits i pràctiques. Entre elles, podem destacar l'autoconeixement, entendre les emocions pròpies, identificar com ens sentim i per què ho sentim, i l'acceptació de totes elles.

Una de les pràctiques que ens pot ajudar en aquest camí és el *mindfulness*. Davant la presència de les emocions, podem aplicar els passos següents:

- Reconèixer les emocions pròpies. Identificar què se sent i per què se sent, i parar atenció als senyals físics que les acompanyen.
- Acceptar les emocions sense jutjar-les. Totes les emocions són vàlides.
- Desenvolupar estratègies per gestionar, de manera amable, les emocions pròpies.
- Aprendre a expressar les emocions de manera clara i respectuosa.
- Promoure emocions saludables com l'alegria, la gratitud, l'empatia, l'amor, la generositat, l'esperança i la satisfacció.

1.3. Del pensament a l'emoció i d'aquí a l'acció

Actuem per canviar o mantenir el que sentim i cadascuna de les nostres accions és controlada per les emocions, que tenen origen en els nostres pensaments. Si volem modificar els resultats, hem de canviar la manera de pensar.

David del Rosario, en un dels seus llibres (2019), fa una pregunta que considero especialment interessant: «qui som?». I ell mateix hi dona resposta «Som aquell que escull usar o tirar un pensament en cada situació de vida».

1. Etimològicament deriva del llatí *emovere*, que significa «impuls que indueix a l'acció».

La nostra ment intenta controlar les coses que pensem o gestionar les emocions de moltes maneres. Aquesta actitud ens porta a una roda, en què els resultats gairebé mai no són els esperats. Quan intentem controlar o canviar aquests pensaments, els estem prestant atenció i, des d'aquí, sentim l'emoció associada al pensament i actuem. D'aquí que l'atenció, novament, és la clau per al nostre benestar, i tenir-la en plena forma és imprescindible.

La multitasca ens desgasta i ens esgota perquè converteix el dia a dia en un torrent de pensaments automàtics que ens empenyen a actuar. En aquest deixar-se portar pels pensaments, la capacitat d'escollir passa desapercibuda i les emocions comencen a fer nosa per allunyar-nos del benestar. Quan fem dues coses alhora, el còrtex prefrontal (el nostre cervell nou) es divideix per la meitat i cadascuna d'aquestes dues parts assumeix una tasca i, a conseqüència, l'atenció es fracciona. A partir d'aquí, el rendiment i la concentració cauen i també la possibilitat d'errors i, per això, es converteix en la responsable de les males decisions i de les grans «ficades de pota» a la nostra vida.

La possibilitat que la nostra ment gaudeixi del benestar hi és, però no sempre la veiem perquè estem distrets fent coses que tenen relació amb el nostre cervell antic i amb el fet d'assegurar-nos la supervivència. Cada vegada que posem atenció en alguna cosa, la resta del món desapareix per al cervell. Què podem fer? Rehabilitar l'atenció.

2. Les nostres relacions

La nostra vida relacional és la primera font d'alegria o de frustració amb què ens enfrontem. Un nadó podria sobreviure sense aliment durant alguns dies, però no ho aconseguiria sense el contacte físic i l'amor. La falta de cura durant els primers dies de vida pot causar danys físics i psicològics greus i permanents, i fins i tot la mort.

La nostra manera de sentir depèn de les connexions que s'han establert en el nostre cervell i s'han anat creant com a resultat de les experiències que hem viscut a la vida. Significa que, en la infància, aprenem a regular les emocions i les reaccions emocionals en les relacions amb els altres. Per tant, les relacions es converteixen en la font principal en què aprenem la manera d'afrontar emocionalment la vida. Per això, quan ens sentim connectats emocionalment, quan sentim que ens entenen i ens accepten, sentim benestar, però quan és a la inversa apareix el malestar i la inquietud.

2.1. La bona vida es construeix amb bones relacions

Robert Waldinger, doctor en psiquiatria per Harvard, forma part de l'equip que dirigeix un dels estudis sociològics més grans mai elaborats. Segons les conclusions que ell mateix va presentar en una TED Talk, la resposta científica a la pregunta «Quin és el secret d'una bona vida?» és que mantenir contacte amb amics i familiars es tradueix en nivells de benestar i salut més alts.

De l'estudi podem extreure tres grans conclusions que ens mostren la necessitat de generar i mantenir relacions significatives com una de les fonts de benestar més importants.

La primera és que les connexions socials ens fan bé, i que la solitud ens mata. Resulta que les persones amb més vincles socials amb la família, els amics, la comunitat, etc., són més feliços, estan més sanes i viuen més que les persones que tenen menys vincles.

La segona té a veure amb el fet que el que importa és la qualitat de les relacions més properes. Resulta que viure enmig del conflicte és molt negatiu per a la salut. Per contra, viure enmig de relacions bones i càlides ofereix protecció.

I la tercera és que les bones relacions no només protegeixen el cos, també protegeixen el cervell. Sentir que podem comptar amb altres persones, quan ho necessitem, fa que el cervell funcioni millor.

Així doncs, si hem de prendre una única decisió que ens doni més garanties d'aconseguir bona salut i benestar, la ciència ens diu que hauria de ser cultivant bones relacions.

És possible activar relacions significatives en la nostra vida. Com fer-ho?

- Relacionar-se amb els altres i el món amb un sentit bàsic d'estima, generositat, gratitud i alegria
- Tenir una connexió profunda amb els altres i formar part d'un conjunt més ampli.
- Actitud d'escoltar els altres i de promoure un diàleg constructiu.
- Motivació per construir, desenvolupar i facilitar relacions que aportin confiança i seguretat.
- Disposició per acollir la diversitat i incloure persones i col·lectius amb perspectives diferents.
- Inspirar i mobilitzar altres persones per participar en propòsits col·lectius.

3. Donar sentit a la vida: la meva contribució

Segons la piràmide de Maslow (1968), hi ha cinc estadis que defineixen les necessitats humanes. Ens centrarem en el cinquè dels estadis, l'autorealització, per tancar les dimensions que es proposen per cultivar el benestar.

Un cop tenim cobertes les necessitats fisiològiques, podem pensar a proveir-nos dels béns que ens asseguruen la seguretat, el segon dels estadis en la piràmide. És llavors quan ens apareix la necessitat d'amor i pertinença, en què busquem relacions socials i afectives, i el fet de sentir-nos-hi part. A partir d'aquí, entra en joc el quart estadi, moment en què volem cobrir la necessitat de reconeixement propi, el dels altres i el social.

La necessitat d'autorealització és el nivell més alt en la jerarquia de necessitats. Representa l'impuls innat de les persones cap al fet d'assolir el màxim potencial. Aquí hi ha alguns aspectes clau de la necessitat d'autorealització:

- Desenvolupament personal, com a procés de creixement i desenvolupament personal, per assolir metes que ens permetin utilitzar plenament les seves habilitats i els seus talents.
- Autoconeixement, des d'una comprensió profunda d'un mateix. Això implica reconèixer les fortaleses i debilitats pròpies, comprendre les motivacions personals i estar en sintonia amb els valors i les creences fonamentals.
- Creativitat i expressió personal, manifestar-se a través de la creativitat artística, la innovació a la feina, o simplement trobar maneres úniques d'abordar la vida.
- Acceptació de la realitat, incloent-hi les limitacions personals i les circumstàncies externes. Això no implica resignació, sinó una comprensió realista que permet adaptar-se i aprendre de les experiències.
- Recerca de significat, en tant que aquesta autorealització està estretament relacionada amb la cerca de significat i propòsit a la vida. Les persones que busquen l'autorealització sovint s'involucren en activitats que troben significatives i contribueixen al benestar de la societat o a causes més grans.

En resum, l'autorealització és la culminació del desenvolupament humà en què les persones busquem la plenitud, l'expressió autèntica de nosaltres mateixes i la contribució positiva al món que ens envolta. Per poder connectar amb aquesta contribució, ens cal descobrir quines són les nostres capacitats creatives innates, ens cal conèixer els nostres dons i talents, per què quan decideixes viure en coherència amb aquests dons i talents, i els desenvolupes buscant la contribució i la transcendència, apareix a la teva vida la sensació de plenitud i benestar. El primer que podem fer és començar un procés d'autoconeixement: preguntar-te en què et passen les hores sense ni tan sols adonar-te'n, per què no has de fer cap esforç i tot és de manera fluïda. Un cop descobert, començar a posar acció dirigida a desenvolupar aquestes àrees, i parar una atenció especial als pensaments i emocions que et poden desviar d'aquest camí.

Conclusions

He intentat aportar una visió en el fet que entenc el benestar personal com un viatge vital, que involucra la cura d'un mateix, en totes les dimensions. Prioritzant la salut física, mental, emocional i espiritual, i la creació d'entorns que fomentin el benestar, cada persona pot treballar cap a una vida més plena i significativa.

Un viatge que requereix entendre i descobrir aquesta vida com un camí d'evolució personal i de contribució al món en què vivim. Visualitzant aquest benestar des de la consciència de ser vius i vibrar en aquest món, en cada moment, independentment de qualsevol condició exterior i més enllà dels esdeveniments.

La recerca de la plenitud i el benestar és innata i instintiva. Tinc la certesa que la vida és un do i considero que és imprescindible saber-nos sobirans del nostre benestar, en tant que creadors conscients de la nostra pròpia vida.

És a nosaltres, a cada persona, a qui ens correspon adonar-nos de la importància del nostre estil de vida, dels nostres pensaments, de les nostres emocions i de les nostres relacions, per fer-nos conscients que la manera com interpretem, vivim i resollem els esdeveniments que ens succeeixen, esdevenen la clau per al nostre benestar personal.

Referències bibliogràfiques

CASTELLANOS, Nazareth (2021). *El espejo del cerebro*. Madrid: La huerta grande.

DEL ROSARIO, David (2019). *El libro que tu cerebro no quiere leer*. Madrid: Urano.

IBAÑEZ, Ana (2023). *Sorprende a tu mente*. Barcelona: Planeta.

MASLOW, Abraham (1968). *Toward a Psychology of Being*. Artículos del *Journal of Humanistic Psychology*. DOI: <https://doi.org/10.1037/10793-000>

SELIGMAN, Martin (2011). *La vida que florece*. Barcelona: Ediciones B.

SCHULZ, Marc; WALDINGER, Robert (2023). *Una buena vida. El mayor estudio mundial para responder a la pregunta más importante de todas: ¿qué nos hace felices?* Barcelona: Planeta.

Citació recomanada: SEGURA VIRELLA, Gemma. «Les dimensions del benestar personal: un enfocament integral». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2405>



Gemma Segura Virella

gsegura@uoc.edu

Professora col·laboradora Estudis Economia i Empresa (UOC)

Llicenciada en Humanitats (UOC). Màster en Direcció Màrqueting i Comunicació (UOC). Instructora internacional *mindfulness* i meditació (European Institute of Applied Buddhism). Màster *Mindfulness* i Gestió emocional (La Salle). *Coach* Essencial (Essential Institute). *Coach* Relacional (Institut Relacional). Màster en Desenvolupament organitzacional (GR Institut, Israel). Programa internacional en intervencions sistèmiques (Bert Hellinger Institute). Formacions especialitzades en neurociència de la meditació. Actualment, a més d'impartir formació a la UOC i OBS Business School, és instructora de programes de benestar a través del *mindfulness* i acompanya persones en processos d'autoconeixement, plenitud i benestar.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

EL BENESTAR DES DE LA COL·LECTIVITAT

Promovent el benestar per mitjà de la vida en comunitat: el 'cohousing' com a exemple

Fernando Álvarez Gómez

Director del màster universitari en Direcció d'Empreses (UOC)

RESUM En la recerca constant d'una vida més plena i satisfactòria, l'ésser humà ha descobert que un dels camins més efectius és mitjançant la vida en comunitat. La vida en comunitat és molt més que simplement habitar un mateix espai físic. Implica un compromís compartit cap al benestar col·lectiu, en què cada individu troba no només suport emocional, sinó també oportunitats per créixer i desenvolupar-se plenament. En aquest article, explorarem com la interacció social, la col·laboració i el sentit de pertinença a un grup poden influir de manera significativa en la nostra qualitat de vida i felicitat, i centrarem la nostra atenció en un model particular: el *cohousing*.

PALAULES CLAU comunitat; benestar social; *cohousing*; autocura

WELL-BEING FROM THE COMMUNITY

Promoting welfare through community living: cohousing as an example

ABSTRACT *In the constant search for a fuller and more satisfying life, human beings have discovered that one of the most effective ways is through community life. Community life is much more than simply inhabiting the same physical space. It involves a shared commitment to collective well-being, where each individual finds not only emotional support but also opportunities to grow and develop fully. In this article, we will explore how social interaction, collaboration and the sense of belonging to a group can significantly influence our quality of life and general happiness, focusing our attention on a particular model: cohousing.*

KEYWORDS *community; social welfare; cohousing; self care*

Introducció

En la cerca constant d'una vida més plena i satisfactòria, l'ésser humà ha descobert que un dels camins més efectius és a través de la vida en comunitat. Des de temps ancestrals, les persones s'han reunit en grups per compartir experiències, recursos i afectes. Aquesta unió no només ha enfortit els llaços socials, sinó que també ha generat un entorn propici per al benestar integral dels seus membres.

La vida en col·lectivitat ha emergit com un paradigma transformador, i ofereix estratègies innovadores per al benestar i la connexió humana. La col·lectivitat és una expressió d'unitat i col·laboració en què els individus trien viure junts, compartint recursos i experiències. Entre aquestes formes de vida comunitària, el *cohousing* destaca com una modalitat particularment efectiva, en què la participació activa, el disseny col·laboratiu i la presa de decisions conjunta s'entrellacen per crear entorns rics en relacions significatives. Tanmateix, més enllà del *cohousing*, diverses maneres de col·lectivitat ofereixen enfocaments únics que contribueixen al benestar integral dels seus membres.

La vida en comunitat és molt més que simplement habitar un mateix espai físic. Implica un compromís compartit cap al benestar col·lectiu, en què cada individu troba no només suport emocional, sinó també oportunitats per créixer i desenvolupar-se plenament. En aquest article explorarem com la interacció social, la col·laboració i el sentit de pertinença a un grup poden influir de manera significativa en la nostra qualitat de vida i felicitat, i centrarem la nostra atenció en un model particular: el *cohousing*.

1. El sentiment de comunitat

Entenem per *comunitat* un grup social dinàmic, històric i culturalment constituït i desenvolupat, que comparteix interessos, objectius, necessitats i problemes, en un espai i un temps determinats i que genera col·lectivament una identitat, i també les maneres organitzatives, desenvolupant i emprant recursos per aconseguir les seves finalitats (Montero, 1998). El que manté unides les persones en una comunitat i permet la realització d'accions col·lectives per millorar-ne la qualitat de vida i el benestar és un sentiment de comunitat.

El sentit de comunitat es refereix als sentiments que uneixen els membres de la comunitat com a persones que pertanyen a un grup i s'autodefineixen com a tal (McMillan, 1986). És l'element cohesionador i potenciador de l'acció en comú. És causat per les vivències que s'han compartit com a comunitat i, justament, és allò intangible que les persones senten en relació amb les altres persones que configuren aquesta comunitat. Una comunitat ho és atès que aquest sentiment manté els llaços entre les persones que la configuren.

Ahora, el sentit de comunitat és potenciat per l'acció comunitària que es pugui emprendre en un moment donat. Els èxits, fracassos, esdeveniments importants, festes, etc., que s'executen conjuntament van alimentant aquest sentit de comunitat, permeten la sensació d'unitat i van generant una percepció de cohesió.

La força que dona el sentiment de comunitat és indispensable per proposar accions de transformació social en les comunitats. L'acció comunitària és entesa com totes les reflexions i activitats que es duen a terme per part dels membres de la comunitat a partir d'una organització o grup comunitari, i que busquen la transformació de situacions que ells/es veuen com a problemàtiques (Llena, Parcerisa i Úcar, 2009).

1.1. Beneficis de l'estil de vida en comunitat

Independentment de la forma específica que prengui, la vida en col·lectivitat comporta beneficis universals que contribueixen al benestar individual i col·lectiu. Des del suport social fins a la sostenibilitat, la col·lectivitat en les seves diverses manifestacions pot nodrir la qualitat de vida dels seus participants. Entre la llista de beneficis que genera la comunitat podríem destacar:

- Suport social: la connexió amb altres membres de la col·lectivitat proporciona un sistema sòlid de suport emocional i social.
- Compartir recursos: compartint recursos com a aliments, espais i habilitats es poden aconseguir millores en la seva eficiència i sostenibilitat.

- Desenvolupament personal: viure en col·lectivitat pot ser una oportunitat per al creixement personal, l'aprenentatge continu i el desenvolupament d'habilitats interpersonals.

Però aquests beneficis no serien possibles sense unes estratègies concretes que s'han de generar entre el col·lectiu. Entre aquestes estratègies necessàries per aconseguir el benestar de la comunitat podem esmentar:

- Comunicació oberta: és important generar espais i moments que permetin una comunicació clara i oberta per resoldre conflictes i fomentar relacions saludables.
- Participació activa: els membres de la col·lectivitat s'han d'animar a participar activament en decisions i activitats, de manera que es promogui un sentit de pertinença.
- Enfocament en la salut mental: la promoció d'estratègies per mantenir una bona salut mental, com la pràctica de la meditació, el ioga o la teràpia grupal, són necessàries i importants.
- Sostenibilitat ambiental: adoptar pràctiques sostenibles pot contribuir al benestar individual i col·lectiu.

1.2. Exemples de comunitats

En l'actualitat, hi ha models de comunitats amplis i variats que compleixen amb les característiques i els beneficis que hem detallat anteriorment. Des de les ecoaldees, les cooperatives, les comunitats de permacultura o les comunitats artístiques fins al model de cohousing que explicarem en l'últim apartat. A continuació, es mostren diferents exemples amb l'objectiu de proporcionar una petita mostra representativa de com diferents comunitats estan abordant amb èxit la vida en col·lectivitat.

Ecoaldees: les ecoaldees són petites comunitats autosuficients que viuen per i per al medi natural. En podem destacar dos casos:

Findhorn Foundation, a Escòcia, que presenta les característiques següents:

- Sostenibilitat integral, la comunitat és compromesa amb pràctiques ecològiques i sostenibles.
- Espiritualitat i desenvolupament personal, integració de principis espirituals i desenvolupament personal en la vida quotidiana.
- Educació sostenible, ofereixen programes educatius sobre sostenibilitat i consciència ambiental.

Damanhur, a Itàlia, amb les característiques següents:

- Harmonia amb la naturalesa, integra pràctiques sostenibles i una connexió profunda amb la naturalesa en la seva vida quotidiana.
- Art i espiritualitat, la comunitat s'enfoca en la creativitat, l'art i l'espiritualitat com a part integral del seu estil de vida.
- Presa de decisions consensual, la presa de decisions es fa mitjançant processos consensuals i assemblees participatives.

Comunitats de permacultura: la permacultura és tota una filosofia de vida sostenible, és un sistema de principis de disseny agrícola, econòmic, polític i social basat en els patrons i les característiques de l'ecosistema natural. És holística, ja que posseeix multitud de branques entre les quals s'inclouen el disseny ecològic, l'enginyeria ecològica, el disseny ambiental, la construcció i la gestió integrada dels recursos hídrics, que desenvolupa l'arquitectura sostenible i els sistemes agrícoles autoregulats inspirats en els ecosistemes naturals. Des dels seus inicis, a la fi dels anys 1970 de la mà del biòleg Bill Mollison, la permacultura s'ha definit com una resposta positiva a la crisi ambiental i social que estem vivint. Com a exemple destacat d'aquest model podem esmentar:

Crystal Waters, a Austràlia, amb les característiques pròpies següents:

- Disseny sostenible: la comunitat es basa en principis de permacultura per al disseny de la terra, els habitatges i la gestió de recursos.
- Autosuficiència alimentària: fomenten la producció local d'aliments, l'agricultura orgànica i la conservació de recursos hídrics.
- Educació ambiental: ofereixen programes educatius sobre permacultura i pràctiques sostenibles.

Comunitats intencionals: comunitats dissenyades deliberadament pels seus membres per crear un entorn social, econòmic i/o cultural que reflecteixi els seus ideals i metes compartides. Estan formades per grups de persones que trien viure juntes amb un propòsit o conjunt de valors comuns.

Auroville, a l'Índia, que es crea amb l'objectiu d'aconseguir que hi hagi un lloc on es desenvolupi una vida comunitària internacional, on homes i dones aprenguin a viure en pau, harmonia, més enllà de totes les creences, opinions polítiques i nacionalitats. Per això, entre les seves característiques principals, destaquen:

- Diversitat cultural, que s'assoleix atraient residents d'arreu del món, de manera que se celebra la diversitat cultural i espiritual.
- Autosuficiència, els seus membres s'esforcen per ser econòmicament autosuficients i sostenibles.
- Experimentació social, busquen nous enfocaments per a la vida comunitària i la coexistència pacífica.

Tamera, a Portugal, té com a objectiu esdevenir un model comunitari autosuficient, sostenible i duplicable per a la cooperació no-violenta i la cohabitació entre humans, animals, naturalesa, per la qual cosa busca aconseguir un futur de pau per a tothom. Per això les seves característiques principals són promoure:

- Pau i reconciliació, se centren en la recerca per a la pau global i la reconciliació, de manera que promouen una cultura de cura i cooperació.
- Educació holística, ofereixen programes educatius que aborden aspectes emocionals, socials i ambientals per al desenvolupament integral.
- Agricultura regenerativa, incorporen pràctiques agrícoles que busquen la regeneració del medi ambient.

2. El benestar social

El benestar social mesura els graus de satisfacció de les persones, en relació amb les seves necessitats comparatives respecte a altres grups socials que estimen com a semblants. Es refereix a la qualitat de les nostres interaccions i relacions amb els altres, i també al suport que rebem i oferim dins d'una comunitat (Diener, 1999). La vida en comunitat ofereix un escenari propici per conrear i promoure aquest aspecte essencial del benestar humà.

Aconseguir aquest benestar social requereix dur a terme diferents accions comunitàries que puguin desenvolupar els seus membres per assolir nivells més alts de qualitat de vida i, d'aquesta manera, pal·liar les necessitats que perceben i els problemes socials que puguin tenir.

En una comunitat, les persones troben un sistema de suport emocional valuós. La proximitat física i emocional amb els veïns crea un entorn on és més fàcil compartir preocupacions, alegries i desafiaments. Aquestes interaccions quotidianes no només enforteixen els llaços socials, sinó que també brinden una xarxa de seguretat emocional en moments de dificultat. El simple fet de saber que es compta amb el suport i comprensió dels altres pot tenir un impacte positiu en la nostra salut mental i emocional.

Mitjançant el desenvolupament comunitari, es vol generar graus creixents de benestar per mitjà de la participació dels membres de la comunitat i de l'enfortiment de les xarxes socials que permeten la integració de les persones en l'àmbit comunitari.

Una comunitat activa i compromesa ofereix innombrables oportunitats per a la col·laboració i la participació. Com hem vist en els exemples anteriors, des de projectes comunitaris fins a esdeveniments culturals i activitats recreatives, aquests espais promouen el sentit de pertinença i la responsabilitat compartida cap al benestar de tothom. La col·laboració en iniciatives locals no només millora l'entorn físic de la comunitat, sinó que també enforteix el teixit social i l'orgull de pertinença.

La vida en comunitat promou i reforça valors socials positius com la solidaritat, la cooperació i la responsabilitat compartida. Aquests valors no només beneficien a escala individual, en enfortir la seva autoestima i sentit de propòsit, sinó que també tenen un impacte directe en el benestar col·lectiu. Una comunitat basada en la confiança i el suport mutu és un entorn en què tots poden prosperar i aconseguir el seu potencial màxim.

3. El 'cohousing': un canvi de paradigma que la societat longeva necessita

L'ONU calcula que el 2050 el 22 % dels habitants del planeta seran més grans de 70 anys (OMS 2015). En el cas d'Espanya, en què s'ajunta una de les esperances de vida més altes del món, 83,22 anys de mitjana entre home i

dones, amb un descens continuat de la taxa de natalitat, es produirà un increment significatiu de les persones més grans de 55 anys en els pròxims anys.

Per la seva banda, un estudi de l'Institut BBVA de Pensiones conclou que set de cada deu persones d'entre 44 i 64 anys preveuen que la seva vida com a jubilat serà molt pitjor que la dels jubilats actuals. La gran majoria preveu jubilar-se més tard del que és ara habitual i amb una pensió més baixa. Alhora, un 55 % de les persones enquestades té dubtes respecte a si la pensió els cobrirà tot el període entre la jubilació i la defunció, la qual cosa és preocupant si creuem aquesta dada amb una altra que diu que el 50 % dels *baby boomers* manca d'estalvis per a la seva jubilació.

Segons aquestes dades, ens trobarem d'aquí a uns anys davant una població majoritàriament longeva, amb una vida laboralment no activa estimada de més de 20 anys, amb un sistema de pensions amb dificultats serioses per ser sostenible, i un model de residències a Espanya que, avui dia, ja té un dèficit de 70.000 places per complir amb les recomanacions de l'OMS.

Per això, una alternativa que cada dia pren més força respecte al model assistencial actual, i que pot ajudar al canvi de paradigma necessari és el **cohousing**. El *cohousing* (*collaborative housing*) neix a Dinamarca, Suècia i Holanda a principis dels 70 del segle xx. És un neologisme que designa un model residencial d'habitatges col·laboratius, un tipus de comunitats autopromogudes i autogestionades pels seus propis residents, i que s'ha anat estenent arreu del món, sobretot, en la seva versió orientada a les persones grans, **cohousing senior**, on cobra més força la idea del «cocura».

El *cohousing sènior* va més enllà d'un model de residència o d'habitatge, es tracta de generar una comunitat de persones grans que gestionen un espai on viure amb independència i autonomia, en un marc d'envelliment actiu on la persona és el centre a través d'una elecció lliure, de manera que esdevé protagonista del seu propi esdevenir, i amb la possibilitat de rebre les cures necessàries en el moment en què la seva situació física o psíquica ho requereixi. Aquesta comunitat, com que genera un entorn capacitant, permet atacar les **tres plagues** que el metge geriatre William Thomas va identificar en el model d'atenció institucional a persones grans: la solitud, l'avorriment i la impotència (Glass, 2015).

El període mitjà de maduració d'un projecte d'aquestes característiques és d'uns deu anys. Aquest temps esdevé una oportunitat de coneixement, d'afirmació i reflexió per treballar la cohesió del grup. Precisament una de les forteses del *cohousing* és la flexibilitat que atorga el seu mètode de creació participatiu, que permet adaptar cada comunitat a les seves circumstàncies presents i futures. Les característiques bàsiques que hauria d'incorporar qualsevol projecte són: equipaments comuns, habitatges i economies individuals, participació en les despeses comunes segons s'hagi pactat, autogestió dels residents, sense estructura jeràrquica, procés participatiu i objectius socials. Perquè sigui possible assolir els seus objectius el grup no hauria de ser superior a 30-35 persones.

La sostenibilitat econòmica en el *cohousing* és crucial per mantenir la viabilitat a llarg termini de la comunitat. La transparència i la participació de tots els membres en la presa de decisions financera són fonamentals per garantir aquesta sostenibilitat. Entre les estratègies a adoptar hi ha diferents opcions que poden coexistir i que cada comunitat haurà d'adaptar segons les seves necessitats específiques i el seu context local:

- Quotes de filiació inicial: els membres contribueixen amb una quantitat inicial per finançar l'adquisició del terreny i la construcció dels habitatges i les instal·lacions comunes.
- Quotes periòdiques: els membres paguen una quota mensual o anual per cobrir les despeses operatives i el manteniment de les àrees comunes.
- Lloguer d'espais comuns: algunes comunitats generen ingressos llogant els espais comuns per a esdeveniments, tallers o altres activitats a persones de fora de la comunitat.
- Costos compartits: els costos dels serveis es redueixen si són compartits entre els membres, la qual cosa pot incloure la compra a l'engròs d'aliments, serveis d'internet, etc.

Un altre tema rellevant per a la sostenibilitat de la comunitat és la qüestió de l'herència dels habitatges, que també pot variar segons les regles i els acords específics de cada *cohousing*. Algunes possibilitats serien:

- Herència directa: l'habitatge de la persona morta és heretada pels seus familiars segons les lleis del país. Cal tenir en compte que aquesta opció pot no estar alineada amb els objectius originals de la comunitat, sobretot si va haver-hi una selecció acurada dels seus membres, per la qual cosa es podrien establir restriccions o requisits especials a aquesta opció.
- Dret de primera opció per a altres membres: aquest sistema suposa que en cas de defunció d'un membre, els altres integrants tenen dret de primera opció per comprar l'habitatge abans que s'ofereixi a persones externes a la comunitat. Amb això es persegueix mantenir la cohesió i continuïtat de la comunitat.

- Fideïcomís de la comunitat: hi ha la possibilitat d'optar per establir un fideïcomís de manera que una entitat posseeixi la propietat de tots els habitatges dins de la comunitat. Així, en cas de defunció l'habitatge torna al control del fideïcomís i després serà reassignada segons els procediments acordats per la comunitat.

És important que aquests temes siguin discutits i acordats pels membres de la comunitat des d'un inici per evitar conflictes.

Per tot allò assenyalat, és important deixar clar que el *cohousing* no és per a tothom, perquè requereix que els residents posin tanta energia en la comunitat com la que esperen rebre dels seus veïns, i no totes les persones estan disposades a participar en aquest esforç. Però fer-ho és fonamental perquè l'objectiu principal d'aquest model no és la cura mútua, sinó que aquesta sorgeix de manera espontània com a resultat de la creació d'un ambient solidari i de vida col·laborativa, la seva força és en la solidaritat i la reciprocitat.

A Espanya, són diverses les experiències de *cohousing sènior* que van apareixent, per exemple, el projecte pioner Trabensol (Torremocha del Jarama, Madrid), Profuturo (Valladolid), Puerto de Luz (Màlaga, Puerto de la Torre), La Borda (Barcelona), Los Milagros (Màlaga), La Muralleta (Santa Oliva, El Vendrell, Tarragona), entre altres. A escala internacional, podem destacar el projecte Trillium Hollow Cohousing a Oregon, EUA.

Fins ara, els projectes existents, tant a escala nacional com internacional, han demostrat que el *cohousing* és un model sostenible d'envelliment actiu, que permet avançar cap a un canvi de paradigma en la longevitat, superant el model assistencialista actual que serà en un futur no gaire llunyà insostenible socialment i econòmicament.

Conclusions

L'essència de la vida en col·lectivitat rau en estratègies específiques que promoguin el benestar emocional, físic i social de tots els seus membres. Des de la comunicació oberta fins a l'atenció a la salut mental, al llarg de l'article, hem repassat les claus fonamentals per conrear un ambient propici per afavorir el benestar dels participants en una comunitat.

Si bé la vida en col·lectivitat ofereix beneficis innumbrables, també presenta desafiaments que requereixen atenció i resolució. Abordar els problemes comuns com a conflictes interpersonals, decisions grupals i la gestió de recursos és clau per aconseguir una convivència reeixida.

Després de destacar les característiques principals d'alguns exemples de vida en comunitat, com a vies efectives i significatives per assolir el benestar integral, hem centrat la nostra atenció en el cas del *cohousing*, com a exemple pràctic d'una vida en comunitat que promogui el benestar col·lectiu.

Referències bibliogràfiques

- DIENER, Ed; SUH, Eunkook; LUCAS, Richard; SMITH, Heidi (1999). «Subjective Well-Being: Three Decades of Progress». *Psychological Bulletin*, vol. 125, núm. 2, pàg. 276-302. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- DURRETT, Charles. (2015). *El Manual del Senior Cohousing. Autonomía personal a través de la comunidad*. Madrid: Dykinson.
- GLASS, Anne P. (2015). «¿Por qué envejecer en comunidad?». *El Manual del Senior Cohousing. Autonomía personal a través de la comunidad*. Madrid: Dykinson
- HOMGREN, David (2002). *Permaculture – principles and pathways beyond Sustainability*. Holmgren Design Services.
- LLENA, Asun; PARCERISA, Artur; ÚCAR, Xavier (2009). «La acción comunitaria algo más que una moda». *10 ideas clave. La acción comunitaria*, pàg. 15-40. Barcelona: Ed. Graó.
- McMILLAN, David; CHAVIS, David (1986). «Sense of community: A definition and theory». *Journal of Community Psychology*, vol. 14, núm. 1, pàg. 6-23. DOI: [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(198601\)14:1<6::AID-J-COP2290140103>3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/1520-6629(198601)14:1<6::AID-J-COP2290140103>3.0.CO;2-I)

MONTERO, Maritza (1998). «La comunidad como objeto y sujeto de la acción social». A: A. Martín (ed.). *Psicología Comunitaria: fundamentos y aplicaciones*. Madrid: Síntesis.

OMS (Organización Mundial de la Salud) (2015). *Informe mundial sobre el envejecimiento y la salud*. Ginebra: Organización Mundial de la Salud [en línia]. Disponible a: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/186466/9789240694873_spa.pdf?sequence=1

Citació recomanada: ÁLVAREZ GÓMEZ, Fernando. «Promovent el benestar per mitjà de la vida en comunitat: el 'cohousing' com a exemple». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2409>



Fernando Álvarez Gómez

falvarezgo@uoc.edu

Director del màster universitari en Direcció d'Empreses (UOC)

Professor dels Estudis d'Economia i Empresa de la Universitat Oberta de Catalunya. Director del Màster Universitari en Direcció d'Empreses de la UOC. Doctor en Economia Aplicada per la Universitat Internacional de Catalunya. Llicenciat en Ciències Econòmiques i Empresariales per la UB. Ha cursat el Programa de Direcció i Govern d'Empreses Familiars de l'Institut d'Empresa. Investigador del grup de recerca TAXBusiness. Membre de la Càtedra d'Empresa Familiar i Creació d'Empreses de la Universitat Abat Oliba CEU. Els seus interessos se centren en qüestions vinculades a l'economia pública i les empreses familiars.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

EL PAPER DEL SECTOR PÚBLIC

Despesa pública i estat del benestar

Juan Francisco Corona Ramón

Catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat Abat Oliba CEU i catedràtic «Jean Monnet» d'Integració Fiscal Europea

Amelia Díaz Álvarez

Professora titular del Departament d'Economia de la Universitat de Barcelona. Professora col·laboradora dels estudis d'Economia i Empresa (UOC)

RESUM Encara que la hisenda pública, entesa com una organització de l'activitat financera del sector públic, en el seu doble vessant d'ingressos i despeses, es pot considerar tan antiga com els primers estats organitzats, inicialment, s'havia orientat al desenvolupament i finançament d'activitats relatives a la seguretat exterior, a l'ordre intern, al sistema de justícia i a les despeses relatives al manteniment de la prefectura de l'estat.

Es va haver d'esperar a la fi del segle XIX, i amb més precisió, a l'etapa entre les dues guerres mundials (fonamentalment al final de l'última) perquè aparegués el *Welfare State*, l'estat del benestar, tal com el coneixem en els nostres dies. La intervenció estatal ha estat especialment rellevant en: les pensions i transferències públiques; els serveis públics en sanitat; l'educació i altres qüestions socials; les normes de protecció de treballadors; els consumidors i ciutadans en general; i les polítiques orientades a incentivar la creació i l'accés a l'ocupació, tant pública com privada.

No obstant això, l'evolució del sector públic necessària per mantenir l'estat del benestar ha mostrat una tendència molt marcada orientada al creixement, que no ha estat acompanyada de la millora, quantitativa i qualitativa dels béns i serveis públics oferts. Al llarg de les últimes dècades, l'estudi d'aquestes qüestions ha permès identificar una sèrie de variables, pròpies del funcionament del mateix sistema democràtic i de la burocràcia, que n'expliquen el creixement poc eficient, i que cal identificar i corregir per obtenir un estat del benestar just i eficient.

PALAULES CLAU hisenda pública; estat del benestar; despesa pública; eficiència; democràcia; burocràcia

THE ROLE OF THE PUBLIC SECTOR

Public expenditure and welfare state

ABSTRACT *Although Public Finance, understood as an organization of the financial activity of the public sector, in its double aspect of income and expenditure, can be considered as old as the first organized states, it was initially oriented towards the development and financing of activities related to external security, internal order, the justice system and expenses related to the maintenance of the head of state.*

It was necessary to wait until the end of the 19th century, and more precisely until the period between the two world wars (mainly at the end of the latter) for the Welfare State to appear, as we know it in our days. State intervention has been especially relevant in: pensions and public transfers, public services in health, education and other social issues, protection standards for workers, consumers and citizens in general, and policies aimed at encouraging the creation and access to employment, both public and private.

However, the evolution of the public sector necessary to maintain the Welfare State has shown a very marked tendency towards growth, which has not been accompanied by the quantitative and qualitative improvement of the public goods and services offered. Over the last decades, the study of these issues has made it possible to identify a series of variables, typical of the functioning of the democratic system and the bureaucracy itself, that explain its inefficient growth, and that should be identified and corrected to obtain a fair and efficient Welfare State.

KEYWORDS *public finance; Welfare State; public expenditure; efficiency; democracy; bureaucracy*

Introducció

Si bé ja a la fi del segle XIX, a l'Alemanya imperial, Bismark va introduir per primera vegada a gran escala les assegurances socials obligatòries, es pot afirmar que l'estat de benestar apareix amb els dos Llibres Blancs de Beveridge que, a partir del 20 de novembre de 1942, van commoure a qui seria el bàndol vencedor de la II Guerra Mundial. Es tractava d'un grup notable d'aspiracions socials que cobrien les necessitats més peremptòries de la població en pensions de vellesa i invalidesa, en assistència sanitària, en ajuda familiar, en auxilis per als aturats, en atencions educatives, i fins i tot en política de l'habitatge, per a certes situacions concretes –excombatents, emigrants– que articulava a través d'un sistema de seguretat social –que tenia un finançament bàsic gràcies a cotitzacions d'empresaris i treballadors– i de serveis socials annexos, que eren finançats amb impostos i amb dèficit. Naturalment, tot això s'hauria de coordinar amb la resta de la política macroeconòmica per produir «plena ocupació en una societat lliure», tal com s'assenyalava en el segon dels esmentats Llibres Blancs de Beveridge.

1. Característiques i models de l'estat del benestar

Per tant, l'estat de benestar inclou les intervencions de l'estat (sigui a escala central, autonòmica o local) que estan encaminades a millorar el benestar i la qualitat de vida dels ciutadans. Si bé és cert que pràcticament totes les intervencions de l'estat poden afectar el benestar i qualitat de la població, quatre d'elles tenen una importància especial:

- a)** *Transferències públiques*, les quals, com el seu nom indica, transfereixen fons públics d'un grup poblacional a un altre. D'aquestes transferències, les més importants són les pensions de vellesa, que són fons transferits als pensionistes procedents de les persones que treballen i cotitzen a la seguretat social. Aquestes transferències tenen un impacte enorme, atès que defineixen la qualitat de vida dels beneficiaris.
- b)** Els *serveis públics*, que inclouen sanitat, educació, serveis socials, serveis d'ajuda a les famílies, serveis de prevenció de l'exclusió social i serveis de formació laboral, entre d'altres. Aquests serveis exerceixen un paper clau en la configuració del benestar i la qualitat de vida dels ciutadans.
- c)** Les *normes de protecció dels treballadors, consumidors i residents*, en les quals l'estat no finança ni proveeix serveis, sinó que garanteix la seguretat i salut dels treballadors, consumidors i residents a través de les normatives laborals, ambientals i de protecció del consumidor.
- d)** Les *polítiques encaminades a produir bona ocupació*, sigui garantint les condicions necessàries per produir-la per part del sector privat, o bé mitjançant la producció d'ocupació pública. En aquest aspecte, la producció de treball és una de les intervencions més importants de l'estat de benestar, ja que el treball condiona per a la majoria dels ciutadans els mitjans per assegurar-se'n el nivell de vida. De fet, el treball és, a més del generador de renda, la variable que configura amb més intensitat l'existència de l'individu, la seva manera de ser i existir, i la majoria de les seves relacions socials. En realitat, el treball és la variable més important per explicar la longevitat i esperança de vida de les persones, perquè condiona en gran manera les seves oportunitats, estil de vida, expectatives i tipus de consum, i relacions personals. A més de tot això, el treball és també un bé col·lectiu, fins a tal punt que el nivell de riquesa d'un país depèn en gran manera del nombre de treballadors que tingui una societat.

Sota aquestes premisses, ens podem referir de manera força genèrica a l'estat de benestar, però en repassar les característiques de les polítiques socials dels diferents països, per comprovar com es materialitzen, es poden observar models o tipus molt diferents d'estat de benestar segons la combinació de cinc criteris:

- Segons la «generalitat» dels seus programes socials, els estats de benestar es poden dividir en aquells en què domina el principi d'*universalitat*, on tot ciutadà pel sol fet de ser-ho té dret a les prestacions socials independentment de la seva situació socioeconòmica, i aquells en què preval el criteri de *selectivitat*, quan les prestacions són dirigides a col·lectius determinats i els beneficiaris potencials han de provar-ne la pertinença.
- Segons el «rang de les seves actuacions», es pot parlar d'estats de benestar *amplis*, els que incorporarien en els seus programes actuacions en els àmbits de l'educació, sanitat, manteniment de rendes (pensions, assegurança de desocupació) habitatges, etc.; i *limitats*, quan la responsabilitat pública sobre el benestar dels ciutadans es reduiria sensiblement, exclouent-hi actuacions sobre sanitat, habitatge, assegurança de desocupació, etc.

- Quant a la «qualitat» dels serveis prestats, el sector públic es pot conformar a garantir uns *mínims* en cadascun dels camps d'actuació abordats o intentar que les prestacions siguin *òptimes*.
- Els estats de benestar es poden diferenciar també per la «intensitat amb què utilitzen els diferents instruments» disponibles per assolir els objectius. Així, hi pot haver-hi un major recurs a mecanismes d'*impostos i transferències* que redistribueixi poder adquisitiu en la quantia suficient per permetre que siguin els individus els qui, de manera privada, cobreixin per qualsevol mètode les necessitats la cobertura dels quals el sector públic vol garantir; o pot haver-hi una presència més gran de *producció pública* de serveis, de manera que la cobertura es faci directament pel sector públic.
- Finalment, els estats de benestar es diferencien en la forma de finançament de les seves polítiques, de manera que pot recaure en la imposició general o en cotitzacions i/o impostos específics i individualitzats lligats al finançament de programes socials concrets.

2. El creixement sostingut de l'estat del benestar

El creixement continu de l'estat del benestar és un fet recurrent en gairebé la totalitat d'economies socials de mercat, al llarg de les últimes dècades. Des de la teoria moderna de la hisenda pública hi ha algunes explicacions estructurals per al fenomen, d'entre les quals es poden destacar principalment dues: la teoria econòmica de la burocràcia i la teoria econòmica de la democràcia.

2.1. La teoria econòmica de la burocràcia

La utilització dels recursos socials per part del sector públic es caracteritza per presentar una eficiència inferior a la del mercat per tres causes:

- a)** L'absència de competència comporta eliminar incentius a la minimització de costos que, a conseqüència, es veuen sobredimensionats.
- b)** La situació de monopoli tendeix a provocar una sobreinversió que es manifesta en sectors determinats i que genera un ús poc eficient dels recursos.
- c)** Els sistemes de control són ineficaços, ja que la informació necessària per al seu desenvolupament l'aporten els mateixos controlats, per la qual cosa està esbiaixada a favor del buròcrata.

Per desenvolupar el model sobre el comportament de la burocràcia cal plantejar-se quina serà la funció objectiu del departament, suposant que el poder decisorí recaurà en el director d'aquest, que és a qui denominem buròcrata. Hi ha una sèrie de variables que poden formar part de les motivacions del buròcrata, com ara els avantatges d'exercir el càrrec, el prestigi públic i el salari, que es relacionen directament amb el volum total del pressupost de l'organisme durant la gestió del buròcrata i que, sens dubte, formaran part de la seva funció d'utilitat. Altres variables rellevants serien la facilitat per dirigir el departament i la facilitat per fer-hi canvis.

Normalment, els problemes que es poden presentar en tots dos aspectes seran més grans com més gran sigui el nivell pressupostari de l'organisme, però es poden evitar mitjançant un increment en el pressupost. En definitiva, s'observa que la funció d'utilitat del buròcrata, amb independència de la importància relativa de les variables enumerades, està associada directament amb la grandària i amb el creixement del pressupost. Fins i tot els buròcrates que s'ajustin a la visió tradicional, és a dir, aquells les motivacions salarials dels quals siguin relativament baixes i que vulguin introduir modificacions en el seu departament a la recerca d'un benestar social més gran, es veuran obligats, per assolir els seus objectius, a maximitzar el seu pressupost sempre que segueixin el «principi de racionalitat».

El comportament del buròcrata està influït significativament pel comportament dels empleats del seu departament i per la informació que li transmeten. Bona part de l'èxit que pugui obtenir el buròcrata en la seva gestió serà a causa de la cooperació dels empleats en el seu bon funcionament. D'altra banda, l'actitud dels empleats davant el director dependrà dels beneficis rebuts per la seva feina en l'organisme. En aquest sentit, els empleats estaran interessats en l'assoliment de pressupostos més grans, que potser impliquin salaris més alts, seguretat en l'ocupació, possibilitats de promoció, etc.

Com més alts siguin els increments pressupostaris aconseguits pel director, més alt serà el grau de satisfacció dels seus empleats, la qual cosa repercutirà favorablement en el funcionament del departament i, d'aquesta manera, en la

consideració del treball del director. En conseqüència, si el buròcrata vol mantenir el càrrec durant el màxim temps possible, o bé desitja ser ascendit a llocs de treball més importants, haurà d'orientar la seva activitat directiva principalment cap a la consecució de pressupostos cada vegada més elevats per al seu departament. Per tant, també el principi de supervivència comporta un incentiu per maximitzar el pressupost, per la qual cosa reforça l'efecte produït pel principi de racionalitat. Tenint en compte aquests fets, hi ha prou evidència per considerar el pressupost total de l'organisme com una variable *proxy* substitutiva de la funció d'utilitat del seu director i, per tant, com a variable a maximitzar com a objectiu del buròcrata.

Els governs democràtics es caracteritzen per l'existència d'una assemblea legislativa triada pels ciutadans, que és l'encarregada d'analitzar i aprovar o rebutjar el pressupost nacional. Una primera limitació que restringeix les possibilitats d'actuació de l'assemblea resideix en les vies reglamentàries que en regeixen el funcionament. Les regulacions formals sobre el desenvolupament dels debats i sobre la introducció d'esmenes al projecte presentat, motiven que les possibilitats reals que s'acceptin esmenes significatives siguin clarament reduïdes.

Aquesta dificultat augmenta si s'atén una de les característiques de les relacions entre organisme i patrocinador, que ja hem posat en relleu anteriorment. Concretament, ens referim a l'absència d'alternatives vàlides per a l'oferta de serveis determinats que se li planteja al patrocinador, és a dir, a l'assemblea legislativa. Per aquest motiu, aquesta última té la necessitat d'acceptar o rebutjar pràcticament en la seva integritat els projectes presentats pels diversos departaments.

En resum, els objectius de les comissions d'estudi són consistents amb els dels organismes i, a conseqüència d'aquest fet, la seva activitat s'orienta a fer les modificacions mínimes necessàries perquè les propostes de pressupost siguin aprovades. La conclusió general que s'assoleix, davant les evidències disponibles, es pot resumir en poques paraules: tots els departaments tendeixen a ser massa grans. Atès un nivell de demanda, i unes condicions de costos determinades, el pressupost de l'organisme i el seu nivell de producció, en forma de serveis oferts al públic, són més grans del necessari per maximitzar la utilitat neta del servei, per la qual cosa pot arribar a incrementar notablement el pressupost i el volum de producció d'una empresa competitiva que fa front a una situació econòmica similar. Són evidents les implicacions d'un comportament burocràtic tan ineficient sobre la qüestió inicial que ens plantejàvem: l'oferta del sector públic és condicionada pels desitjos dels buròcrates i no reflecteix adequadament les preferències públiques determinades a través dels processos de votació, de manera que s'allunya de les preferències individuals dels ciutadans.

La relació de monopoli bilateral que hi ha entre l'organisme i el seu patrocinador està alterada a favor d'aquell, que pot explotar amb més intensitat la seva condició de monopoli d'oferta, a causa del control que exerceix el buròcrata sobre la informació relativa als costos i a la producció. En aquestes condicions, el buròcrata estarà interessat a maximitzar la seva pròpia funció d'utilitat, en comptes de maximitzar el benestar requerit per l'organització patrocinadora. D'altra banda, se suposa que la satisfacció d'una sèrie de finalitats addicionals per part del buròcrata depèn directament de la dimensió del pressupost del seu departament. La conseqüència d'aquesta situació és que els organismes públics arriben a assolir una mida excessivament gran per a les finalitats proposades.

2.2. La teoria econòmica de la democràcia

El procés exposat ens condueix inevitablement a preguntar-nos com és possible que en una democràcia els ciutadans permetin el creixement indiscriminat de la burocràcia, quan hi ha a més un sentiment generalitzat de rebuig per l'elevat volum total de la despesa pública. D'acord amb els desenvolupaments propis de la teoria econòmica de la democràcia, es poden avançar algunes respostes:

- a) Davant una situació social determinada, els grups polítics poden aconseguir el suport d'una part de l'electorat concedint augments de la despesa pública a partits que afavoreixin grups socials determinats que passen a exercir el paper de *lobbies* o grups de pressió. Aquests grups constitueixen minories quant a la seva representació parlamentària si es consideren aïlladament. Tanmateix, la seva agregació pot construir una majoria parlamentària sota la condició que tots els grups implicats es donin suport mutu per a l'aprovació dels seus programes de despesa corresponents, mitjançant el conegut procediment de *logrolling* o intercanvi de vots, que pot ser explícit o implícit. En altres paraules, la institució parlamentària que neix com a instrument democràtic de control eficient per a la despesa pública ha passat a ser un dels elements principals que n'asseguren l'expansió constant. Els diferents

sectors socials pressionen a favor de programes de despesa que els afavoreixen, sense que el Parlament estigui en condicions d'introduir una certa racionalitat en el procés.

b) Gairebé tots els interessos econòmics sectorials poden tenir polítics interessats en el seu suport públic per guanyar posicions en el mercat polític.

c) A partir dels interessos esmentats de ciutadans i polítics a favor de despeses específiques, és obvi que els parlamentaris estaran interessats a fer pactes per augmentar la despesa pública.

La conclusió d'aquest procés és molt clara. El funcionament del sistema democràtic és tan culpable com l'actuació dels buròcrates del creixement continu de la despesa pública. La lògica interna de funcionament del sistema obliga a l'expansió de tots els programes de despesa pública, de manera que crea una situació paradoxal, ja que les pressions en favor de despeses específiques més altes es corresponen amb un acord general sobre la mida excessivament gran de la despesa total. Aquesta esquizofrènia social es basa en una realitat: la informació no és pas gratuïta, sinó que té un cost elevat, la qual cosa explica que la suma d'interessos sectorials partidistes prevalgui sobre els interessos globals de la comunitat.

Simplificant, podem dir que hi ha dos tipus de ciutadans davant la despesa pública: els beneficiaris directes de cada programa de despesa i els contribuents, és a dir, tots, que la financen. Per a cada programa particular, el nombre dels primers sempre serà molt inferior al dels segons, però mentre que aquests estaran poc interessats a lluitar contra un programa en concret, atès que el seu cost és molt baix en termes de capitació, aquells estaran molt incentivats a incórrer en els costos d'informació necessaris per aconseguir l'aprovació del projecte.

A més, els costos de fer una acció conjunta són més alts per a grups molt nombrosos, per la qual cosa les coalicions polítiques a favor de l'augment de despesa seran més nombroses i eficaces que les coalicions hipotètiques de contribuents que en requereixin el control. Tot ciutadà és potencial beneficiari i contribuent, però, com que preval l'aspecte corporatiu sobre la reducció de la despesa total, es genera un efecte acumulatiu en tots els contribuents que explica el creixement constant de la despesa pública, caracteritzat per una clara rigidesa a la baixa. En definitiva, la lògica interna de comportament de les democràcies parlamentàries o, des d'un altre enfocament, el comportament de *free-rider* de tots els ciutadans, explica en bona part que els previsible efectes de l'actuació dels buròcrates estiguin reforçats en detriment dels interessos col·lectius.

Referències bibliogràfiques

- BESLEY, Timothy J.; BURGESS, Robin; KHAN, Adam; XU, Gao (2021). «Bureaucracy and development». *NBER Working Paper Series*, núm. 29163. JEL No. D72, D73, H83, O11, O12. DOI: <https://doi.org/10.3386/w29163>
- COLONNELLI, Emanuele; PREM, Mounu; TESO, Edoardo (2020). «Patronage and Selection in Public Sector Organizations». *American Economic Review*, vol. 110, núm. 10, pàg. 3071-3099. DOI: <https://doi.org/10.1257/aer.20181491>
- CORONA, Juan F.; ALEMANY, Ramón; DÍAZ, Amelia (2013). *Burocracia y descentralización*. Minerva Ediciones.
- DOWNS, Anthony (1965). «A Theory of Bureaucracy». *The American Economic Review*, vol. 55, núm. 1/2, pàg. 439-446 [en línia]. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/1816286>
- LIMODIO, Nicola (2021). «Bureaucrat Allocation in the Public Sector: Evidence from the World Bank». *The Economic Journal*, vol. 131, núm. 639, pàg. 3012-3040. DOI: <https://doi.org/10.1093/ej/ueab008>
- NISKANEN, William A. (1968). «The Peculiar Economics of Bureaucracy». *The American Economic Review*, vol. 58, núm. 2, pàg. 293-305 [en línia]. Disponible a: <http://www.jstor.org/stable/1831817>
- SPENKUCH, Jorg; TESO, Edoardo; XU, Guo (2021). «Ideology and Performance in Public Organizations». *NBER Working Paper Series*, núm. 28673. DOI: <https://doi.org/10.3386/w28673>

Citació recomanada: CORONA RAMÓN, Juan Francisco; DÍAZ ÁLVAREZ, Amelia. «Despesa pública i estat del benestar». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2401>



Juan Francisco Corona Ramón

jcorona@uao.es

Catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat Abat Oliba CEU i catedràtic «Jean Monnet» d'Integració Fiscal Europea

És membre supernumerari de la Reial Acadèmia Europea de Doctors. Ha estat professor a la Universitat de Barcelona, la Universitat de les Illes Balears i la Universitat Internacional de Catalunya. Les seves línies de recerca principals són: hisenda pública, sistema fiscal espanyol, integració fiscal europea, empresa familiar, estudis mundials i geopolítica.



Amelia Díaz Álvarez

adiaz@ub.edu

Professora titular del Departament d'Economia de la Universitat de Barcelona. Professora col·laboradora dels estudis d'Economia i Empresa (UOC)

És membre de l'Institut de Recerca de l'Aigua de la Universitat de Barcelona i directora de la Càtedra UB-Planeta FyU d'Estudis sobre Educació Superior de la Universitat de Barcelona. Les seves línies de recerca s'han centrat en cinc temàtiques: hisenda pública i fiscalitat, economia ambiental, economia del turisme, economia de l'aigua, i docència i aprenentatge. Ha estat vicerectora de Docència i de Política Acadèmica i Qualitat de la Universitat de Barcelona entre 2016 i 2020.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

Pagar o no pagar impostos? És aquesta la qüestió?

Alejandro Esteller-Moré

Professor col·laborador dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC)

RESUM Els individus, com a éssers egoistes, tenen incentius a no complir de manera voluntària amb el pagament d'impostos. Aquesta baixa predisposició difereix entre països o, dins d'un país, entre individus. Atesos els costos socials que comporta l'incompliment fiscal, trobar mecanismes que puguin millorar aquesta predisposició, això és, que, sense la necessitat de mecanismes coercitius, millorin la «moral impositiva» és un aspecte clau per a l'efectivitat, eficiència i equitat del nostre sistema fiscal. En aquest article, es discuteixen aquestes qüestions i es proposen diversos mecanismes per fomentar la moral impositiva, el nivell de la qual no necessàriament queda ben reflectit en les enquestes que s'acostumen a fer sobre aquest tema.

PALAUDES CLAU evasió; elusió; moral impositiva; compliment fiscal voluntari

Paying or not paying taxes? Is that the issue?

ABSTRACT *Individuals, as selfish beings, have incentives not to voluntarily comply with the payment of taxes. This low predisposition differs between countries or, within a country, between individuals. Given the social costs of tax non-compliance, finding mechanisms that can improve this predisposition, that is, without the need for coercive mechanisms, improve "tax morale" is a key aspect for the effectiveness, efficiency and equity of our system. fiscal. In this article, these issues are discussed and various mechanisms are proposed to promote tax morale, the level of which is not necessarily well reflected in the surveys that are usually carried out on this topic.*

KEYWORDS *evasion; avoidance; tax morale; voluntary tax compliance*

«[...] de quants recursos més no podria disposar l'Estat si hi hagués més ciutadans de bé capaços d'oposar-se a la corrupció i a l'evasió fiscal? En efecte, per combatre la corrupció i l'evasió fiscal no n'hi ha prou només amb bones lleis: es requereix tenir una bona escola i una bona universitat, es requereix formar estudiants i ciutadans capaços d'estimar el bé comú [...]».

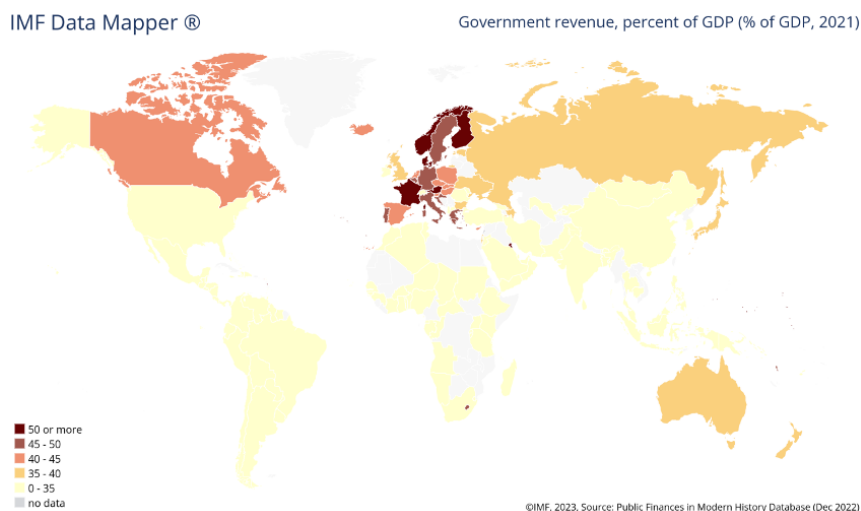
Ordine, Nuccio (2017). *Clásicos para la vida. Una pequeña biblioteca ideal* (pàg. 41). Acantilado.

1. Per què els individus paguem impostos?

D'acord amb Benjamin Franklin, un dels pares fundadors dels Estats Units, «pagar o no pagar impostos» no és la qüestió. En correspondència privada amb un científic francès (en francès), el 1789, li parlava sobre la ratificació recent de la Constitució dels EUA, a la qual li augurava una vida llarga, encara que també deia: «[...] en aquesta vida, no hi ha res cert tret de la mort i els impostos».¹ Aquesta és una frase molt cèlebre,² la qual, tanmateix, requereix certs matisos, com a mínim, sobre el nivell i la distribució de la càrrega impositiva.

En la figura 1, mostrem el nivell de pressió fiscal (ingressos públics sobre el PIB)³ el 2021 per a tots els països del món per als quals hi ha dades. El primer matís, per tant, és que la incidència dels impostos dista de ser la mateixa entre països. A Europa i, en concret, als països nòrdics, és on la famosa asseveració pren més sentit. En tot cas, a cada país, els contribuents, caracteritzats com a éssers egoistes, intenten evitar el pagament d'impostos que, per a Franklin, era inevitable.⁴ Aquest és el matís rellevant per a aquest article.

Figura 1. Pressió fiscal, a escala mundial (2021): Ingressos públics com a percentatge sobre el PIB



Font: Fons Monetari Internacional, IMF Datamapper

1. En anglès, «Our new Constitution is now established, everything seems to promise it will be durable; but, in this world, nothing is certain except death and taxes». Per a una explicació més detallada, entre altres, del context, vegeu: <https://constitutioncenter.org/blog/benjamin-franklins-last-great-quote-and-the-constitution>
2. Recordem que la Constitució espanyola també deixa clara la inevitabilitat del pagament d'impostos: «**Tothom** contribuirà al sosteniment de les despeses públiques d'acord amb la seva capacitat econòmica mitjançant un sistema tributari just inspirat en els principis d'igualtat i progressivitat que, en cap cas, tindrà abast confiscatori» (art. 31.1). La negreta és nostra.
3. La font de les dades (Fons Monetari Internacional) no permet distingir el que són impostos de la resta d'ingressos públics, encara que, sens dubte, la primera font és la predominant.
4. «Segons ell [Estupiñá; corredor de negoci i contrabandista], el que la hisenda diu seu no és seu, sinó de la nació, és a dir, de Juan Particular, i burlar a la hisenda és retornar a Juan Particular el que li pertany». *Fortunata i Jacinta*, part I, pàg. 52, Benito Pérez Galdós, Espasa Clàssics, data de l'edició: 2020. És aquesta una definició excel·lent del comportament *egoista* dels individus que justifica i condueix a l'evitació del pagament d'impostos.

Aquesta evitació o intent d'evitació es pot fer a través de diferents marges, siguin legals (elusió fiscal) o il·legals (evasió fiscal) (vegeu capítol 3 de Slemrod i Gillitzer, 2014). Mentre que, en la pràctica, la qualificació d'un marge com a legal o il·legal pot ser complicada, la conseqüència és, en tots dos casos, la mateixa: una pèrdua de recaptació per a l'erari públic i, com que, a més, les possibilitats d'elusió o la predisposició a evadir és més gran entre els individus amb més capacitat econòmica, la redistribució es veu ressentida (vegeu, per exemple, Alstadsæter, Johannesen, Le Guern Herry i Zucman, 2022). Sens dubte, doncs, l'evitació d'impostos és un cost per a la societat i fa, a més, que la famosa frase de Franklin perdi generalitat, que no celebrat.

Davant aquesta situació, hi ha diferents marges de resposta per al sector públic, en funció, alhora, de com es comporta el contribuent a l'hora de pagar impostos. La caracterització d'aquest comportament és clau. Sobre aquest tema, Allingham i Sandmo (1972) és el treball seminal. Els individus prenen la decisió sobre evadir o no⁵ i, si ho fan, en quin percentatge a partir de maximitzar-ne la utilitat esperada, la qual implica contraposar els beneficis d'evadir als costos esperats. Es tracta de costos esperats, ja que, en el moment de prendre la decisió, ser descobert pel sector públic és una mera probabilitat. En aquest context, certament, l'administració podria reduir el frau a zero establint una sanció per unitat d'impost evadida que tendís a l'infinit o bé fixant una probabilitat d'inspecció del 100 %. Sobre el primer, hi ha consens en el fet que la sanció ha de guardar proporcionalitat amb la infracció,⁶ mentre que el segon, simplement, no seria rendible. No obstant això, el mecanisme de retenció fa que, per a les rendes subjectes a aquest, la detecció del frau sigui automàtica; per tant, per a aquestes rendes, la probabilitat és, *de facto*, del 100 %.⁷ Hi ha també evidència que el nivell de pressió fiscal provoca respostes d'evasió i d'elusió fiscal (per exemple, Kleven, Knudsen, Kreiner, Pedersen i Saez, 2011), la qual cosa pot condicionar, fins i tot a través de la mateixa resposta del sector públic (e. g., reducció de tipus impositius nominals o establiment de règims especials), la capacitat recaptatòria i redistributiva del sistema fiscal.

Malgrat la lògica econòmica que hi ha darrere del model tradicional d'evasió fiscal i més enllà del fet que, a causa del mecanisme de retenció, la probabilitat d'inspecció no és tan baixa com han presumit els models teòrics estàndard, la teoria prediu un nivell d'evasió molt més elevat del que s'intueix que hi ha o del que s'ha arribat a estimar. Això ha donat peu a la denominada *paradoxa de l'evasió fiscal*, i al desenvolupament de noves teories de comportament del contribuent, entre aquestes, la de la **moral impositiva**.⁸ En termes genèrics, definim la moral impositiva com la predisposició intrínseca dels individus a contribuir al bé comú. L'existència d'un nivell elevat de moral impositiva, doncs, serien bones notícies per al nostre sector públic. L'evasió i l'elusió deixarien de condicionar, o ho farien encara menys, el disseny del sistema fiscal i, a més, es podrien reduir els costos de l'administració encaminats a reduir les possibilitats d'evitació.

Luttmer i Singhal (2014) identifiquen certs marges que poden explicar el nivell de moral impositiva. Això és fonamental. Si la moral impositiva és, com més aviat definim de manera genèrica, intrínseca a l'individu, possiblement, condicionada per factors històrics, culturals o, fins i tot, religiosos, esdevé un factor a tenir en compte, però que no pot ser modulats per l'administració tributària. És exogen. Ara bé, si hi ha possibilitat d'identificar marges per mitjà dels quals promocionar-la, esdevé, com ja suggerim també, un element molt potent per aconseguir l'efectivitat de la política impositiva fomentant el denominat *compliment fiscal voluntari* (OCDE, 2021).

Hi ha marge efectiu per promocionar la moral impositiva i, així, el compliment fiscal voluntari? Vegem:

- Si la moral impositiva és explicada per factors estrictament intrínsecs a la població, el sector públic tindrà poc marge per actuar, com a mínim, en el curt-mitjà termini. Això sí, l'administració haurà d'acomodar la seva escala al nivell de moral impositiva exògenament determinat.
- Probablement, no obstant això, hi ha cert marge (vegeu també Durán-Cabré i Esteller-Moré, 2018). Per exemple, a través de
 - Provocar certes *empentes* al contribuent (en anglès, *nudges*) mitjançant un disseny intel·ligent de l'imprès de declaració (en anglès, *smart return*) (Bankman, Nass i Slemrod, 2015). N'és un exemple el que es mostra en la figura 2: l'imprès estatal de declaració de la renda de Utah. En l'encapçalat, es pot llegir: «Tota la recaptació es dedicarà a afavorir l'educació, i també infants i individus amb alguna discapacitat». Sens dubte, a l'hora

5. Vegeu Slemrod (2001) per a l'anàlisi del comportament derivat de l'elusió fiscal.

6. En paraules de Christiansen (1980), «ningú no hauria de ser sentenciat a presó per a tota la vida per evadir una petita quantia d'impostos» (pàg. 391).

7. Això seria així per a les rendes del treball i del capital que no es generen en el mercat negre (les primeres) o, sota el principi de residència, les que es generen a territoris fiscalment cooperatius (les segones).

8. Altres teories incideixen en el fet que els individus tendeixen a sobreviure la veritable probabilitat d'inspecció (vegeu Alm, McClelland i Schulze, 1992).

d'emplenar l'imprès, davant aquesta afirmació, se li pot generar a l'individu un conflicte moral, el qual resolgui no evadint impostos. Un altre exemple és explotar el cost psicològic o moral que pressuposa el fet de mentir per comissió en comptes de fer-ho per omissió. El segon és el que, en la pràctica, es produeix. Perquè es doni el primer, en l'imprès, es pot plantejar una pregunta com «Pot afirmar amb prou rotunditat que ha declarat tots els ingressos subjectes a l'impost i que no s'ha beneficiat de manera irregular de l'aplicació d'algun benefici fiscal?». De nou, aquesta pregunta pot interpel·lar la moral de l'individu i reduir l'incentiu a defraudar. L'important d'aquesta política d'*empentes* o *esperons* és que el cost és molt baix, de manera que, gairebé per definició, tendirà a ser rendible.

Figura 2. Imprès de declaració de l'estat de Utah als EUA (2022)

Font: <https://www.utah.gov/index.html>

- Informar sobre quin és el comportament estàndard i sobre els costos que implica no seguir aquest comportament. De vegades, els individus sobrevaloren el nivell de frau i arriben a pensar que es tracta d'un fenomen generalitzat, la qual cosa els pot portar a concloure que l'evitació no és un comportament (tan) moralment reprovable. Sent així, estimar el frau, i també publicitar-lo, pot, novament, incentivar el compliment fiscal voluntari (Kornhauser, 2005). Per a això, la condició necessària és que s'estimi el frau, la qual cosa, a Espanya, diguem-ne, és una raresa (Durán-Cabré, Esteller-Moré, Mas-Montserrat i Salvadori, 2019). La publicació de la llista de contribuents defraudadors i morosos⁹ va en la línia de donar a conèixer l'**excepcionalitat** i el **cost financer** de separar-se de l'estàndard, i també de generar un impacte directe sobre els incentius a defraudar per no aparèixer assenyalat socialment.
- Promocionar la confiança en les institucions sigui a través d'un bon ús dels recursos públics¹⁰ o fins i tot d'un bon disseny del sistema fiscal.¹¹ No en va el pas de les contribucions feudals (per finançar guerres) a sistemes més estables d'imposició (incloent-hi la provisió d'infraestructures) es van basar en la cessió progressiva de poder de decisió sobre els ingressos públics des dels senyors feudals cap als contribuents.¹² Aquest factor és més costós, és clar, que els dos anteriors. Durán-Cabré, Esteller-Moré, Rizzo i Secomandi (2023) demostren, per exemple, que l'èxit de la vacunació de la COVID-19 va incrementar la predisposició al pagament d'impostos, és a dir, va afavorir la contribució al bé comú; a partir d'aquest resultat, és fàcil fer una analogia amb el compliment fiscal voluntari. Igualment, una complexitat «excessiva» en el disseny dels impostos –incloent-hi en relació amb la seva aplicació– pot produir rebuig a l'hora de generar compliment fiscal voluntari.

9. Per a l'Agència Estatal d'Administració Tributària, vegeu: https://sede.agenciatributaria.gob.es/Sede/todas-noticias/Publicacion_del_listado_de_deudores_a_la_Hacienda_Publica.html; o, per exemple, per a l'Agència Tributària de Catalunya, <https://atc.gencat.cat/ca/agencia/frau-fiscal/llista-deutors/>

10. Abusant de la literatura de Benito Pérez Galdós, que explica molt bé la idiosincràsia espanyola: «Que m'administrin bé, que no degoti un cèntim..., que es miri pel contribuent i jo seré el primer a felicitar-m'hi, com a espanyol i com a contribuent...» diu don José Ruiz Donoso, l'amic *xerraire* del protagonista de la novel·la, don Francisco Torquemada. *Torquemada en la cruz*, primera part, pàg. 146, Alianza Editorial, aquesta edició: 2014.

11. «Supressió de totes les contribucions actuals, substituint-les amb l'*income tax*... Ah!, l'*income tax*! És el somni de tota la meua vida, l'objecte de tantíssims estudis i el resultat d'una llarga experiència... No el volen comprendre i així està el país... cada dia més perdut, més pobre, i totes les fonts de riquesa assecant-se que és un dolor... Jo el sostinc: l'impost únic, basat en la bona fe, en l'emulació i en l'amor propi del contribuent, és el millor remei de la missera pública». Això és el que diu don Ramón Villamil, treballador i estudiós de la hisenda pública, l'opinió del qual s'ha de contextualitzar en l'època de la Restauració, com el contingut de l'anterior nota al peu. *Miau*, Benito Pérez Galdós, pàg. 79, Austral, aquesta edició: 2020.

12. Vegeu, per exemple, Keen i Slemrod (2021), pàg. 27-29, o Galor (2022), pàg. 267.

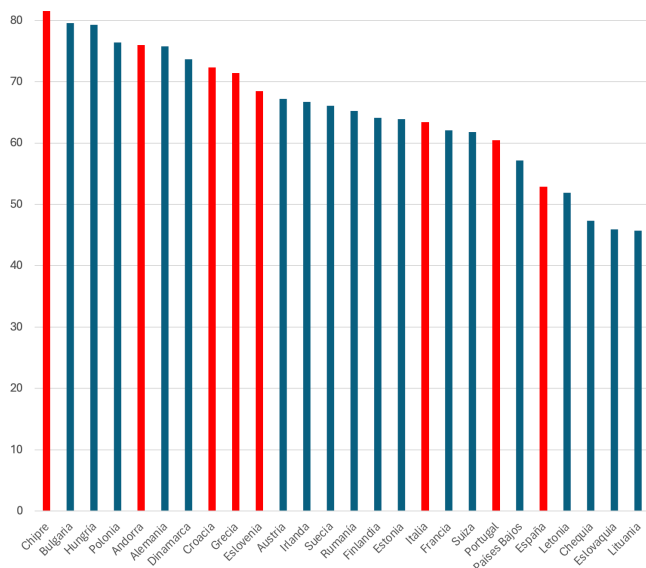
- I, finalment, garantir l'educació civicotributària. És fonamental deixar clara la necessitat de col·laborar amb el bé comú, i també identificar i publicitar els costos que suporta la societat, suportem tots, arran de l'evasió o de l'elucsió fiscal. Aquí, l'afirmació d'Ordine (2017) adquireix sentit ple. Una qüestió interessant, per exemple, és saber quan i en quin context és més «productiva» l'educació cívico-tributària.¹³ Tornarem sobre això al final de l'article.

Smart returns, transparència sobre la realitat del frau (nivell, distribució i impacte social), reciprocitat entre contribuents-sector públic (eficiència en la prestació de béns i serveis públics i un bon disseny del sistema fiscal) i educació civicotributària són alguns dels factors que caldria fomentar. Qualsevol política alternativa –sigui dedicar recursos a la lluita contra el frau prenent aquest com a donat o suportar, d'una manera o una altra, els costos que l'evitació del pagament d'impostos genera– és, amb tota seguretat, més costosa per a tots. Una combinació de coerció i foment de la moral impositiva és l'ideal.

2. La pràctica: què diuen les dades sobre la nostra moral impositiva?

Les dades són importants. Ens poden informar sobre els determinants *modulables* de la moral, si algun, i en tot cas, poden servir per a, coneixent el seu nivell, decidir l'escala de la nostra administració tributària. Què ens diuen? Comencem mostrant a partir de la figura 3 els nivells de moral impositiva per als països membres de la UE més Andorra i Suïssa. Les dades provenen del Joint EVS/WVS 2017-2022 Dataset; l'any de l'enquesta pot diferir entre països, estant tots, en tot cas, en el període 2017-2022.¹⁴ L'important és que aquesta base de dades permet la comparació entre països. En concret, la pregunta que utilitzem per a definir el nivell de moral impositiva per país és si l'enquestat considera que enganyar a l'hora de pagar impostos (en anglès, en l'original, *Cheating on taxes*) està o no justificat. La variable pot prendre un valor des d'1 (mai està justificat) fins a 10 (sempre està justificat). A partir d'aquí, definim la *moral impositiva* com el percentatge d'individus d'un país que van contestar que aquest tipus d'engany mai no està justificat. Així, la nostra aproximació al concepte de moral impositiva és de màxims: o es té moral o no es té.

Figura 3. Moral impositiva per països de la UE més Andorra i Suïssa (2017-22)



Font: Joint EVS/WVS 2017-2022 Dataset

13. Durant el curs 2022-23, hem dut a terme un experiment social en el grau d'Economia i d'ADE de la UB (Durán-Cabré, Esteller-Moré, Montolio i Vázquez-Grenno, 2023). S'en deriva que transmetre als alumnes l'experiència de treballadors de l'administració tributària (a través d'un discurs que intenta replicar el context d'una classe) n'afavoreix la percepció que els impostos es paguen amb més justícia del que ells pensaven i que l'administració fa més esforços a l'hora de reduir el frau fiscal del que ells pensaven. Tots dos impactes han de ser favorables quant al compliment fiscal voluntari.
14. Les dades per a Espanya són de l'any 2017.

Malgrat que hi ha dubtes sobre l'existència d'un component geogràfic en el nivell de moral impositiva entre els països de la UE (Zhang, Andrighetto, Ottone, Ponzano i Steinmo, 2016), en concret, sud d'Europa enfront de la resta, en la figura 3, identifiquem en vermell el nivell de moral dels països del sud del continent. Podem veure que no hi ha un patró clar. De fet, el país amb un nivell de moral fiscal més alt és Xipre (sud d'Europa), mentre que els Països Baixos o França se situen per sota de la mitjana no ponderada del conjunt de països, que és del 65,25 %. L'explicació de les diferències entre països és, doncs, més complexa, de manera que entra en joc una diversitat de factors que van des dels institucionals com la **fatiga fiscal** (nivells elevats de pressió fiscal redueixen la moral) o la redistribució interregional (resident d'una regió contribuent enfront de no-contribuent) fins a individuals com el gènere, la religió o el nivell socioeconòmic (Lago-Peñas i Lago-Peñas, 2010). El component geogràfic no és determinista. Les institucions i els factors socioeconòmics individuals tenen un pes molt important.

Com es compara Espanya amb els països del seu entorn? D'entrada, el nivell de moral impositiva, 52,9 %, se situa per sota de la mitjana (una mica més de 12 punts percentuals (p. p.) menys), i curiosament, també per sota del d'Andorra (-23,1 p. p.) i del de Xipre (-28,6 p. p.). Com dèiem, pot haver-hi factors de naturalesa diversa que expliquin aquestes diferències. La pressió fiscal, no obstant això, no sembla explicar la diferència entre Espanya i Xipre, perquè la importància dels impostos sobre el PIB és, pràcticament, idèntica a tots dos països; en canvi, sí que podria ser l'explicació de la diferència amb Andorra, el nivell de pressió fiscal de la qual és manifestament inferior al d'Espanya. En qualsevol cas, el realment curiós del nostre país és que un 3,8 % dels enquestats sí que justificarien sempre el fet de defraudar Hisenda; aquest és el percentatge més alt, juntament amb el de Romania (5 %) i amb el de Croàcia (també el 3,8 %), de manera que la mitjana no ponderada de «sempre el justificaria» se situa en l'1,3 %. Aquest resultat, que denota polarització, és remarcable no pel percentatge en si, sinó per la peculiaritat d'aquesta percepció extrema de la societat espanyola respecte a la d'altres països de la Unió. D'entrada, doncs, en termes relatius, el nivell de moral impositiva a Espanya és baix; en termes absoluts, també destaca que un 47 % de la població pot arribar a justificar el fet de defraudar la Hisenda. El foment del **compliment fiscal voluntari** sembla quelcom del tot necessari.

No obstant això, intentarem ser més precisos en treballar amb les dades. Per a això, ens centrarem en un impost concret, l'impost sobre el valor afegit (IVA). La pregunta anterior que determinava el nivell de moral impositiva per país era, probablement, massa genèrica. Explorem, ara, les respostes donades a la pregunta següent:

«Com greu valores una situació tipus en què algú demana pagar en efectiu i sense factura per estalviar-se l'IVA o altres impostos?»¹⁵

Aquesta pregunta va ser formulada en l'onada 2 de l'*European Social Survey*. Malauradament, només es va plantejar aquesta pregunta en aquesta ona, el 2004. Les respostes anaven des de «No greu en absolut» fins a «Seriosament greu». De manera anàloga a la parametrització anterior, hem definit *moral impositiva* com el percentatge d'individus que se situaven en la posició extrema «Seriosament greu». Els resultats es mostren en la taula 1. En aquesta taula, també mostrem el que denominem *fets*; aquesta és una variable que es construeix, també a partir de l'onada 2, a partir de les respostes donades a la pregunta següent:

«Durant els últims cinc anys, que sovint, si alguna vegada, has pagat en efectiu sense factura per evitar el pagament de l'IVA o d'altres impostos?»¹⁶

En aquest cas, parametritzem la variable «fets» com el percentatge d'enquestats que van contestar que mai no havien actuat així durant els últims cinc anys. L'alternativa era «una vegada», «dues vegades», «tres o quatre vegades», «cinc vegades o més», o no ha tingut l'experiència. Per tant, hem recalculat el percentatge sense tenir en compte la situació dels que van contestar no haver-se enfrontat a aquesta mena d'experiències o situacions durant els últims cinc anys. La correlació entre totes dues sèries és negativa (-0,24): com més gran és la moral impositiva revelada, més probable és haver demanat, amb més o menys freqüència durant els últims cinc anys, pagar en efectiu i sense factura per estalviar-se el pagament de l'IVA. Això és del tot anòmal,¹⁷ tret que els individus sobrevelen el seu nivell de moral en els contextos en què és més freqüent l'evasió de l'IVA. Denota certa «hipocresia social». I, en tot cas, posaria en

15. En anglès, en l'original, «How wrong is someone paying cash with no receipt so as to avoid paying VAT or other taxes?».

16. En anglès, en l'original, «How often, if ever, have you paid cash with no receipt so as to avoid paying VAT or other taxes?».

17. És del tot anòmal, doncs la definició de *moral impositiva* es basava a no justificar en cap cas el fet de defraudar la Hisenda Pública. Per tant, aquesta variable així construïda és independent de qualsevol peculiaritat del país de l'enquestat.

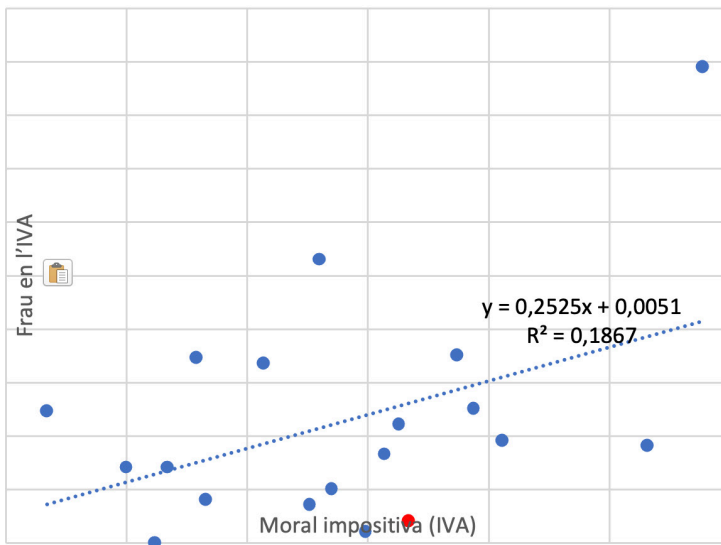
dubte les estadístiques basades en la comparació entre països de la moral impositiva així com caldria ser cautelós en explicar les diferències entre països a partir d'aquestes estadístiques.

Taula 1. El cas de l'IVA: Moralitat enfront de fets

	Moral impositiva	Fets
Turquia	40,90 %	53,40 %
Grècia	30,90 %	65,00 %
Portugal	28,60 %	69,30 %
Islàndia	28 %	53,60 %
Ucraïna	23,60 %	59,90 %
Suècia	22,60 %	65,40 %
Dinamarca	21,40 %	53,90 %
Txèquia	20,70 %	75,60 %
Espanya	18,70 %	64,70 %
Hongria	18,30 %	49,80 %
Noruega	18 %	71,10 %
Polònia	17,70 %	54,30 %
Finlàndia	16,90 %	67,80 %
Eslovènia	15,50 %	69,50 %
Eslovàquia	15 %	63,90 %
Estònia	14,60 %	30,20 %
Suïssa	14,40 %	81,60 %
Irlanda	12,70 %	76,80 %
Regne Unit	11,50 %	81,10 %
Luxemburg	10,30 %	64,20 %
Bèlgica	9,90 %	65,30 %
Àustria	8,70 %	61,30 %
Països Baixos	8,20 %	71,00 %
Alemanya	7 %	57,30 %
França	3,70 %	71,70 %

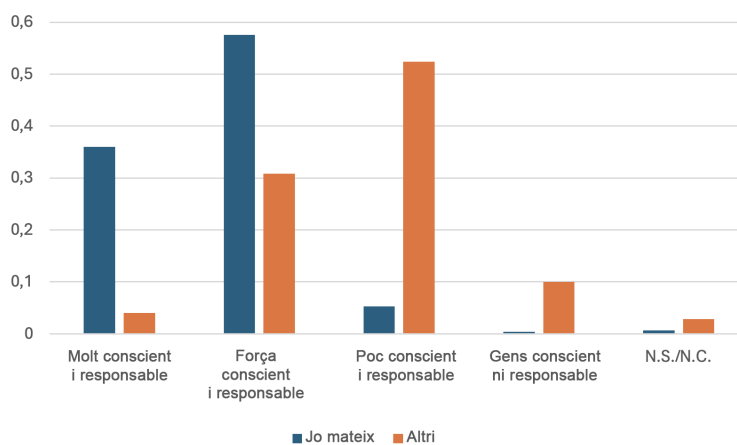
Font: onada 2 de l'European Social Survey (2004)

El nivell de moral impositiva d'Espanya que mostra la taula 1 se situa ara lleugerament per sobre de la mitjana (18,7 % enfront de 17,5 %). Observeu, no obstant això, que la mostra de països que estem utilitzant ara és més gran que la utilitzada en la figura 3, que bàsicament era la UE, i que entre l'una i l'altra hi ha 13 anys de diferència. En aquest cas, no s'observa per al cas espanyol una polarització tan extrema com anteriorment: un 9,6 % considera que és un fet sense importància en contraposició amb el 9,8 % de la mostra. En relació amb els «fets», la posició d'Espanya és també intermèdia.

Figura 4. Relació entre moral impositiva i frau fiscal en l'IVA a la UE

Font: VAT GAP Report 2023, UE; i dades de l'onada 2 de l'European Social Survey (2004)

Tornem a la contradicció abans detectada, sobre la qual hem conclòs que la moral impositiva pogués estar sobrevalorada. En la figura 4, mostrem la correlació entre la moral impositiva (respecte de l'IVA només; taula 1) i el frau fiscal estimat en aquest impost (no derivat, per tant, de dades d'enquesta). Curiosament, aquí, de nou, la relació és anòmala: a més moral impositiva, més frau fiscal en l'IVA (Comissió Europea, 2023). Aquest és un resultat sobre el qual cal ser especialment caut: es basa en una simple anàlisi de correlació (en absència de moral impositiva, el frau fiscal podria ser encara més gran) i hi ha una diferència d'anys important entre totes dues variables. El punt vermell en la figura identifica a Espanya: a partir de la relació estàndard entre frau i moral (identificada per la recta de punts amb pendent positiu), observem que el nivell de frau fiscal és molt baix, atès el seu nivell de moral impositiva. Amb totes les cauteles d'una anàlisi de correlació, això pot voler dir que l'administració tributària compensa amb més esforços aquest baix nivell de moral o que el nivell de moral des de 2004 fins a l'any de l'estimació del frau (2022) ha augmentat de manera substancial al nostre país. En qualsevol dels casos, segons les estimacions de la CE del frau en l'IVA, a Espanya, la situació d'aquest impost no és «greu» i l'asseveració de Franklin torna a prendre sentit.

Figura 5. «Jo» enfront d'«altri», valorats en termes de moral impositiva

Font: Opinión pública y política fiscal de 2023

Tornem a tractar la «hipocresia social». En la figura 5, a partir, ara, de les dades del CIS sobre *Opinió pública y política fiscal* de 2023, mostrem la (falta de) correspondència entre com s'autodefineixen els individus en termes de moral impositiva i com valoren en aquests termes a la societat («altri»). En concret, la pregunta sobre «altri» és la següent:

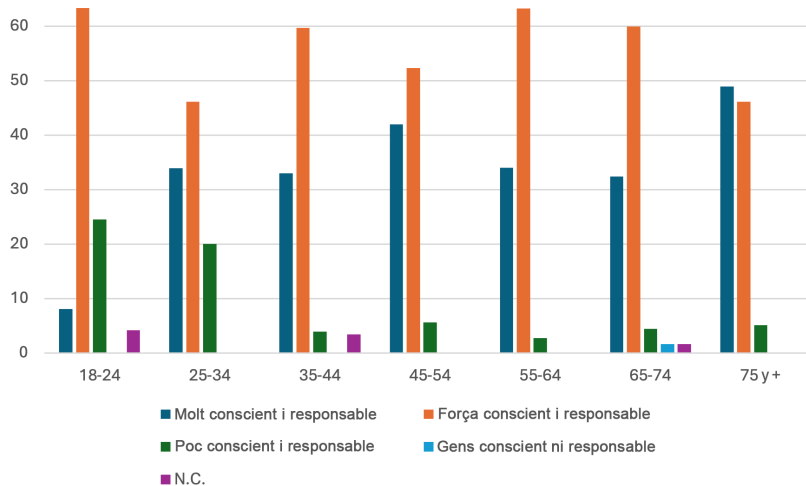
«Creu Vostè que els/les espanyols/es, a l'hora de pagar impostos, són molt conscients i responsables, força conscients i responsables, poc o gens conscients i responsables?»

Es pot entendre que és una manera alternativa de preguntar sobre la moral impositiva dels altres; mentre que sobre un mateix utilitzem la pregunta següent:

«I Vostè, personalment, es considera a si mateix/a, molt conscient i responsable, força conscient i responsable, poc o gens conscient i responsable?»

Les visions contrasten clarament: gairebé un 94 % es considera a si mateix molt o força conscient del deure de pagar impostos (columna blava en la figura 5), mentre que aquesta situació només la considera així per al 35 % d'«altri» (columna taronja). El percentatge elevat d'«un mateix» i com es contradiu amb la visió que té un d'«altri», novament, genera dubtes sobre la fiabilitat d'aquesta mena d'enquestes; com a mínim, en interpretar-les en valor absolut. Sí que pot tenir utilitat per comparar entre grups dins d'una societat. Això és el que mostra la figura 6. Són els grups més joves (18-34 anys) els que són menys conscients i responsables del pagament d'impostos (o més sincers en les seves respostes). Per tant, és entre aquest grup de la població en què una bona educació civicocontributària és més «productiva»,¹⁸ encara que la formació continua mai estigui de més. *Ordine dixit*.

Figura 6: «Jo», en termes de moral impositiva per franges d'edat



Font: *Opinió pública y política fiscal de 2023*

Conclusions

El no compliment fiscal voluntari és conseqüència d'un «dilema social». Malgrat tenir una preferència per «el públic» –qui no vol carrers nets, trànsit ordenat, programes de vacunació o una educació que doti els nostres joves de les competències requerides en el món ultracompetitiu actual?–, els individus, de manera egoista i racional, tenim un incentiu a minimitzar la nostra contribució al bé comú. El resultat no és el «millor dels mons».

18. Possiblement, la prova que confirma aquest patró asimètric és la pregunta recurrent que fan els alumnes que estudien una assignatura de fiscalitat en el grau d'Economia o d'ADE: «em servirà aquesta assignatura per saber com pagar menys impostos?».

Davant aquesta situació ben coneguda, però l'escala de la qual no ho és tant, el sector públic té reptes importants, en particular, en el món globalitzat actual (Esteller-Moré i Galmarini, 2023). Més enllà de l'estratègia del pal (polítiques d'inspecció), en aquest article, hem discutit propostes que, a través d'incrementar la denominada *moral impositiva*, fomentin el compliment fiscal voluntari. Un bon procés de rendició de comptes, un millor disseny dels impresos de declaració o promoure l'educació civicocontributària són polítiques que, com a mínim, s'haurien de *provar*, atesos els seus costos relativament baixos.

Referències bibliogràfiques

- ALLINGHAM, Michael G.; SANDMO, Agnar (1972). «Income tax evasion: A theoretical analysis». *Journal of Public Economics*, vol. 1, núm. 3-4, pàg. 323-338. DOI: [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(72\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(72)90010-2)
- ALM, James; McCLELLAND, Gary H.; SCHULZE, William D. (1992). «Why do people pay taxes?». *Journal of Public Economics*, vol. 48, núm. 1, pàg. 21-38. DOI: [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(92\)90040-M](https://doi.org/10.1016/0047-2727(92)90040-M)
- ALSTADSÆTER, Annette; JOHANNESSEN, Niels; LE GUERN HERRY, Ségal; ZUCMAN, Gabriel (2022). «Tax evasion and tax avoidance». *Journal of Public Economics*, vol. 206, 104587. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2021.104587>
- BANKMAN, Joseph; NASS, Clifford; SLEMROD, Joel (2015). «Using the “Smart Return” to reduce tax evasion». *Tax Law Review*, núm. 69, pàg. 459-484. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2578432>
- CHRISTIANSEN, Vidar (1980). «Two comments of tax evasion». *Journal of Public Economics*, vol. 13, núm. 3, pàg. 389-393. DOI: [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(86\)90012-5](https://doi.org/10.1016/0047-2727(86)90012-5)
- COMISSIÓ EUROPEA; CASE; PONIATOWSKI, Grzegorz; BONCH-OSMOLOVSKIY, Mikhail; ŚMIETANKA, Adam. (2023). *VAT gap in the EU – 2023 report*. Luxemburg: Publications Office of the European Union. DOI: <https://doi.org/10.2778/911698>
- DURÁN-CABRÉ, José María; ESTELLER-MORÉ, Alejandro (2018). «¿Qué hacer para aflorar la economía sumergida y el fraude fiscal?: Diseño tributario y gestión». A: E. Bandrés i S. Lago eds.). *Economía sumergida y Fraude fiscal*, FUNCAS, Capítol 5.
- DURÁN-CABRÉ, José María; ESTELLER-MORÉ, Alejandro; MAS-MONTSERRAT, Mariona; SALVADORI, Luca (2019). «The tax gap as a public management instrument: application to wealth taxes». *Applied Economic Analysis*, vol. 27, núm. 81, pàg. 207-225. DOI: <https://doi.org/10.1108/AEA-09-2019-0028>
- DURÁN-CABRÉ, José María; ESTELLER-MORÉ, Alejandro; RIZZO, Leonzio; SECOMANDI, Riccardo (2023). «Has Covid Vaccination Success Increased the Marginal Willingness to Pay Taxes?». *IEB (Institut d'Economia de Barcelona) – Working Papers* [en línia]. Disponible a: <https://ieb.ub.edu/wp-content/uploads/2023/11/Doc2023-08.pdf>
- DURÁN-CABRÉ, José María; ESTELLER-MORÉ, Alejandro; MONTOLIO, Daniel; VÁZQUEZ-GRENNO, Javier (2023). «Can the Teacher Change the Perceptions and Preferences of Students?: Experimental Evidence from a Taxation Course». *IEB (Institut d'Economia de Barcelona) – Working Papers* [en línia]. Disponible a: <https://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/209620>
- GALOR, Oded (2022). *El viaje de la humanidad*. Editorial Destino.
- KEEN, Michael; SLEMROD, Joel (2021). *Rebellion, Rascals, and Revenue*. Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691199986>
- KLEVEN, Henrik J.; KNUDSEN, Martin B.; KREINER, Claus T.; PEDERSEN, Søren; Saez, Emmanuel (2011). «Unwilling or unable to cheat? Evidence from a tax audit experiment in Denmark». *Econometrica*, vol. 79, núm. 3, pàg. 651-692. DOI: <https://doi.org/10.3982/ECTA9113>
- KORNHAUSER, Marjorie E. (2005). «Doing the full monty: will publicizing tax information increase compliance?». *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, vol. 18, núm. 1, pàg. 95-117. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0841820900005518>

- LAGO-PEÑAS, Ignacio; LAGO-PEÑAS, Santiago (2010). «The determinants of tax morale in comparative perspective: Evidence from European countries». *European Journal of Political Economy*, vol. 26, núm. 4, pàg. 441-453. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejpeco.2010.06.003>
- LUTTMER, Erzo; F.P.; SINGHAL, Monica (2014). «Tax Morale». *Journal of Economic Perspectives*, vol. 28, núm. 4, pàg. 149-168. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.28.4.149>
- OCDE (2021). *Building Tax Culture, Compliance and Citizenship. A Global Source Book on Taxpayer Education, second edition* [en línia]. Disponible a: <https://www.oecd.org/tax/building-tax-culture-compliance-and-citizenship-second-edition-18585eb1-en.htm>
- SLEMROD, Joel (2001). «A General Model of the Behavioral Response to Taxation». *International Tax and Public Finance*, vol. 8, pàg. 119-128. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1011204301325>
- SLEMROD, Joel; Gillitzer, Christian (2014). *Tax Systems*. Massachusetts: The MIT Press. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262026727.001.0001>
- ZHANG, Nan; ANDRIGHETTO, Giulia; OTTONE, Stefania; PONZANO, Ferruccio; STEINMO, Sven (2016). «“Willing to Pay?” Tax Compliance in Britain and Italy: An Experimental Analysis». *PLoS ONE*, vol. 11, núm. 2: e0150277. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0150277>

Citació recomanada: ESTELLER-MORÉ, Alejandro. «Pagar o no pagar impostos? És aquesta la qüestió?». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2410>



Alejandro Esteller-Moré

aesteller@ub.edu

Professor col·laborador dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC)

Catedràtic d'Economia de la Universitat de Barcelona (UB), des del 2017, i codirector de l'àrea de fiscalitat de l'Institut d'Economia de Barcelona (IEB). És editor associat d'*Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research*, i coeditor executiu d'*Hacienda Pública Española/Revista de Economía Pública*. Ha publicat la seva recerca a revistes com *International Tax and Public Finance*, *Economics Letters*, *Journal of Public Economics*, *National Tax Journal*, o *Review of Income and Wealth*; i ha assessorat institucions com ara la Comissió Europea, l'Agència Tributària de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona o el Govern d'Andorra. Més informació a <https://sites.google.com/view/aestellermore/>.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.

ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

EL CAS ESPANYOL

Desigualtat i sistema d'educació: propostes per compensar la desigualtat

Laura López Domínguez

Professora col·laboradora dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC)

RESUM El sistema d'educació espanyol, com el d'altres països, separa l'alumnat en dos tipus d'escoles: les públiques i les privades (concertades o no). A les escoles privades accedeixen, majoritàriament, els descendents de les famílies amb més recursos. Aquest article explica com aquest sistema dual és generador i reproductor de desigualtats; valora les possibilitats de substituir aquest model per un de completament públic; i discuteix propostes alternatives: modificacions fiscals, el xec escolar i la introducció de mesures de discriminació positiva com a mètode de compensació social, en forma de reserva de places de treball en les empreses privades i en les administracions públiques per a les persones formades en institucions públiques.

PALAULES CLAU educació pública; desigualtats socials; igualtat d'oportunitats; educació privada; estat del benestar; diferències salarials

THE SPANISH CASE

Inequality and education system. Proposals to compensate inequality in the Spanish case

ABSTRACT *In the Spanish education system, as in those of many other countries, students are divided into two types: those who attend a state school and those who attend a private one (whether state-funded or not). Private schools are mainly attended by the children of the better-off. This article explains how this system generates and preserves inequality. We will study the possibility of substituting this model with a completely public one and will discuss other alternatives: tax modifications, school vouchers and the introduction of positive discrimination policies to compensate for the disadvantaged position of those who attended state schools and universities, namely the provision of a number of employment positions both in the private and the public sectors.*

KEYWORDS *public/state education, social inequality, equal opportunities, private education, welfare state, wage differential / pay gap*

Introducció

El model educatiu espanyol, com el d'altres països, es compon d'una doble (o triple)¹ xarxa escolar que divideix l'alumnat entre els escolaritzats a centres públics i els escolaritzats a centres privats. En el curs escolar 2022-2023 (Ministeri d'Educació i Formació Professional, 2023), del total d'alumnes matriculats en els diferents nivells (tret de doctorat), aproximadament un terç ho estaven en una institució privada –concertada o no–, proporció que es manté estable des de la dècada dels noranta (Fernández, 2008).

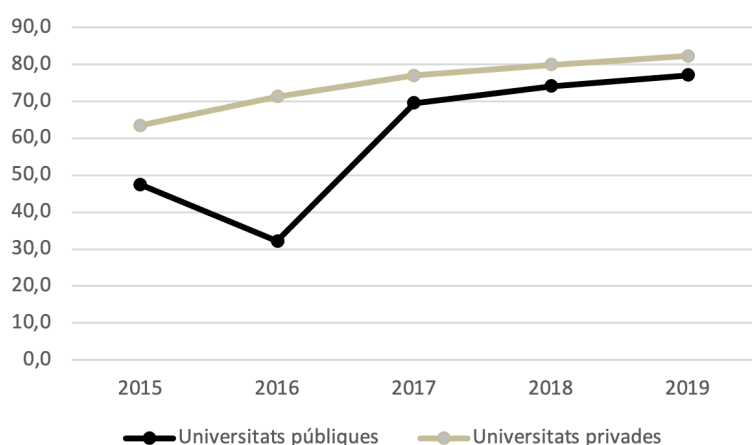
Aquest model dual amb escoles públiques i escoles privades, resultat de l'equilibri forçat en la redacció de l'article 27 de la Constitució espanyola i que s'ha mantingut des de 1985 malgrat les múltiples reformes de la legislació en matèria d'educació (Guardia, 2019), es tradueix en una desigualtat en les carreres educatives i professionals a les quals pot accedir l'alumnat d'unes i altres escoles.

1. El doble sistema d'educació i la desigualtat

Les desigualtats socials derivades d'haver rebut una educació pública o privada es produeixen per una doble via. D'una banda, les persones escolaritzades en institucions privades en l'etapa de l'escolarització obligatòria tenen menys possibilitats de fracàs escolar i més possibilitats d'accés a l'educació universitària, fet que els proporciona una posició d'avantatge per accedir a millors condicions laborals i econòmiques en la vida adulta (García-Montalvo, 2007). D'altra banda, entre les persones que accedeixen a la universitat, les oportunitats d'obtenir una feina amb millors condicions són més altes per als qui han estudiat a universitats privades (Baquero i Ruesga, 2019).

L'elecció d'escolarització privada està relacionada amb el nivell de renda familiar (Calero i Bonal, 1999; Bernal i Lacruz, 2012), de manera que el nivell socioeconòmic mitjà a les escoles privades és més gran que en les públiques. Aquest nivell socioeconòmic mitjà superior influeix positivament en els resultats escolars: com més alt és nivell socioeconòmic mitjà, millors són els resultats (Calero i Escardíbul, 2007) i, per tant, més baix el risc de fracàs escolar i més gran la possibilitat de prosseguir amb els estudis.

Figura 1. Percentatge d'afiliació a la seguretat social el 2019 segons titularitat de la universitat de graduació el 2014



Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut Nacional d'Estadística

A més a més, d'acord amb la teoria del capital humà, l'elecció personal d'inversió de temps o recursos econòmics en educació es pren en funció de l'estimació cost – risc – benefici (Shultz, 1983 a Gil, 1995) i aquest procés és influ-

1. A Espanya, la xarxa d'escoles privades inclou centres que es financen individualment i centres que reben fons públics, anomenats concertats, els quals mantenen certa autonomia però estan subjectes a limitacions legals (v. per ex. Guardia, 2012).

enciat per la posició de partida de l'individu en l'escala social, de manera que les persones procedents de posicions socials més modestes tendeixen a invertir menys en educació, ja que el cost d'oportunitat és més gran, mentre que les persones situades en posicions socials amb més recursos inverteixen més en educació i, tenen, per tant, carreres acadèmiques més llargues (Boudon, 1983 a Martínez i Marín, 2010). A conseqüència, la situació formativa d'accés al mercat laboral és més favorable entre les persones que han estudiat en institucions privades. Així mateix, si ens centrem exclusivament en els estudis superiors, també observem que les condicions laborals són millors per als titulats en universitats privades.

La figura 1 mostra dades referents a la situació en el mercat laboral el 2019² dels egressats a les universitats espanyoles el 2014 i evidència que el nivell d'atur és més baix entre els titulats en les universitats privades que entre els titulats en les públiques. Així mateix (vegeu taula 1), la proporció de titulats universitaris en els quintils més elevats de cotització a la seguretat social és més gran entre els quals han estudiat a universitats privades.

Taula 1. Bases de cotització a la seguretat social el 2019 segons titularitat de la universitat de graduació el 2014

		Primer quintil	Segon quintil	Tercer quintil	Quart quintil	Cinquè quintil
2015	Pública	29,3	13,6	20,7	19,6	16,7
	Privada	25,3	10,4	15,4	24,9	33,4
2016	Pública	21,2	20,3	20,7	20,1	17,7
	Privada	17,3	16,5	22,3	25,7	32,4
2017	Pública	21,2	20,1	20,6	19,8	18,3
	Privada	13,5	11,4	17,2	27,9	30,0
2018	Pública	21,2	19,5	20,3	20,2	18,7
	Privada	14,6	11,9	16,4	30,2	28,1
2019	Pública	20,7	19,5	20,7	19,8	19,2
	Privada	13,3	10,9	18,6	30,0	27,2

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut Nacional d'Estadística

2. Alternatives i mesures de compensació

Les dades presentades en el primer apartat d'aquest article demostren que el model de coexistència d'escoles privades i públiques, tant en l'etapa d'escolarització obligatòria, com en els estudis secundaris i universitaris, genera i reproduïx desigualtats socials i, per tant, posa en relleu la necessitat de modificació d'aquest model. A continuació, es discuteixen diferents possibilitats de modificació: la instauració d'un sistema completament públic per als estudis obligatoris i secundaris, els xecs escolars per als estudis obligatoris i secundaris, modificacions fiscals i la introducció de mecanismes de discriminació positiva.

2. Últim any per al qual hi ha dades disponibles en el moment d'escriptura d'aquest article.

2.1. Un sistema completament públic

La substitució de la doble xarxa d'escoles de primària i secundària, públiques i privades, per un model completament públic sembla la manera més lògica de posar fi a la desigualtat que genera. No obstant això, i al marge de la possibilitat legislativa i social reduïda d'introduir aquest canvi, la supressió de l'escola privada només reduiria les desigualtats si s'acompanya amb canvis addicionals que comportin la desmercantilització de la gestió de les escoles, la desguetització de les zones residencials, la modificació dels horaris laborals i la millora del transport públic per possibilitar la lliure elecció d'escola efectiva a totes les famílies independentment dels seus recursos.

La tendència a la mercantilització de les escoles (Bernal i Lacruz, 2012) comporta una valoració d'aquestes pels resultats sense tenir en compte les diferents realitats socials, i són els progenitors amb més recursos els que tenen unes condicions favorables quant a l'elecció de centre per aquests criteris, a més dels mitjans per als desplaçaments oportuns, i són les famílies amb menys recursos les que, majoritàriament, trien el centre per criteris de proximitat (Carabaña, 1985; García, 1991; Gimeno, 1999; Torres, 2001; Bernal, 2005; Olmedo, 2007; a Bernal i Lacruz, 2012).

A més, l'elecció d'escola pública es regeix pel mapa de zones escolars, el qual està dissenyat en relació amb la zona de residència. Pel fet que les famílies amb més poder adquisitiu es tendeixen a agrupar en les mateixes zones de residència (Michael, 1961), la composició socioeconòmica de les escoles reproduïx l'agrupació per diferents nivells de renda.

A conseqüència, aquesta reforma *per se* només generaria la reproducció de les dinàmiques de desigualtat generades per l'escola privada, generant escoles públiques «de primera» i «de segona classe». Fins i tot, si se substituís el sistema de zones escolars per la zona única, com s'ha plantejat des de sectors liberals, no s'aconseguiria superar l'agrupació per poder adquisitiu de les escoles. De fet, a conseqüència dels diferents factors considerats en l'elecció d'escola en funció de la posició social, es beneficiaria les persones amb més recursos (Bernay i Vera, 2019).

2.2. Xecs escolars

Encara que s'ha demostrat que els millors resultats de les institucions privades no són a causa d'una qualitat de l'ensenyament més alta (vegeu, per exemple, Calero i Escardíbul, 2007), els sectors neoliberals utilitzen aquest argument per adduir ineficiència a l'escola pública i advocar per la substitució d'aquesta per un sistema més competitiu. Al·leguen, a més, que l'existència de l'educació privada és necessària per a l'exercici de la llibertat individual en forma d'elecció de centre i que afavoreix la qualitat de la totalitat del sistema en fomentar la competència (Feito, 2002; Nasarre, 2003). Des d'aquest punt de vista, es proposa el lliurament de xecs a les famílies perquè puguin triar el centre d'educació primària i secundària, públic o privat, que millor satisfaci les seves expectatives. D'aquesta manera, argumenten, s'asseguraria la llibertat d'elecció i s'aconseguiria la substitució gradual de les escoles públiques per un sistema privat que resultaria més competitiu, ja que la suposada mala qualitat de les escoles públiques, en un règim de lliure competència com el que proposen, les empenyeria a la seva desaparició (Friedman, 1995; Friedman i Friedman, 1980 i West, 1970 a Marrón i García, 2003). No obstant això, aquest sistema, en comptes d'aconseguir la igualtat d'accés, reproduiria les mateixes desigualtats a causa del biaix en les possibilitats d'elecció escolar i no milloraria la qualitat de l'educació, ja que l'efecte d'agrupació socioeconòmica a l'escola continuaria operant.

2.3. Modificacions fiscals

A fi de compensar les desigualtats produïdes per la dualitat del sistema educatiu es podrien fer modificacions fiscals. En efecte, alguns sectors de la societat demanen la supressió de l'exempció IVA a les escoles privades,³ encara que no hi ha consens en el fet que l'augment de recaptació comporti un augment de l'eficiència de la despesa en educació (Airef, 2020). A més a més, altres mesures fiscals podrien contribuir a la internalització de les externalitats negatives resultants de la desigualtat provocada. Per exemple, la creació d'un impost especial a l'educació privada o una tributació diferenciada en l'IRPF segons el tipus d'escola o universitat on s'hagi estudiat –pública o privada– podrien proporcionar a l'Estat recursos econòmics addicionals per incrementar el pressupost destinat al desenvolupament de l'estat del

3. L'article 20, apartat 9è., de la Llei 37/1992, de 28 de desembre sobre l'impost sobre el valor afegit (IVA) preveu l'exempció d'aquest impost per a les activitats d'ensenyament dutes a terme per centres públics o privats.

benestar. Tanmateix, aquestes mesures, encara que potencialment beneficioses, no ofereixen garantia d'una incidència directa en les persones la igualtat d'oportunitats de les quals s'ha vist afectada per l'existència d'una educació privada.

2.4. Discriminació positiva

La discriminació positiva, entesa com un conjunt de mesures dirigides a afavorir col·lectius que estan en desigualtat d'oportunitats enfront d'uns altres més afavorits, està justificada per la persecució d'igualtat de tracte a la feina, prevista inicialment en el Tractat de Roma de la Unió Europea i desenvolupada en tractats posteriors.

Com s'ha explicat en la primera part d'aquest article, les persones la formació de les quals s'ha desenvolupat en institucions públiques estan en desigualtat d'oportunitats enfront de les quals s'han format en les privades, ja que tant les condicions salarials com els nivells d'ocupació són més favorables entre les qui s'han format en les privades. Aquestes desigualtats es podrien reduir adoptant mesures de discriminació positiva segons les quals les empreses i les administracions públiques estiguin obligades a reservar un percentatge de les seves places de treball en els diferents nivells per a persones que han estudiat en institucions públiques.

Actualment, la discriminació positiva està prevista per compensar les desigualtats de tracte per raó d'origen ètnic, gènere o religió en l'article 8 de la Directiva 2000/78/CE del Consell, de 27 de novembre de 2000, relativa a l'establiment d'un marc general per a la igualtat de tracte en la feina i l'ocupació.

A Espanya, la Llei 15/2022, de 12 de juliol, integral per a la igualtat de tracte i la no discriminació, reconeix el dret de tota persona a la igualtat de tracte i la no discriminació per motius, entre d'altres, de situació socioeconòmica i contempla l'adopció de mesures d'acció positiva per afavorir la incorporació al treball.

Encara que la discriminació per motius d'escolarització diferenciada no està actualment prevista en la Directiva 2000/78/CE, aquesta sí que preveu la possibilitat d'«adoptar o mantenir disposicions més favorables per a la protecció del principi d'igualtat de tracte que les previstes en la present Directiva», de manera que l'establiment de mesures de discriminació positiva per a les persones que s'han format en institucions públiques estaria completament recolzat per la normativa europea. De la mateixa manera, pel fet que l'escolarització diferenciada és una conseqüència de la situació socioeconòmica, es pot aplicar el que es disposa en la Llei 15/2022.

La introducció de mesures de discriminació positiva modificaria el resultat de les decisions d'inversió en educació de les persones amb menys recursos a favor de més anys d'educació, ja que els beneficis esperats, traduïts en possibilitat d'aconseguir un treball amb bones condicions, es veurien ampliat per la reserva de places per a persones formades en institucions públiques. D'aquesta manera, no només es reduirien les desigualtats, sinó que es milloraria l'eficiència de la inversió en educació, ja que s'aconseguiria allargar les trajectòries educatives de les persones amb menys recursos i es facilitaria l'accés de persones amb formació a llocs de treball adequats a les seves capacitats als quals no haurien pogut accedir. Tanmateix, el risc al fracàs escolar associat al nivell socioeconòmic d'origen no es veuria corregit per aquesta mesura.

Conclusions

El sistema educatiu espanyol actual, amb una xarxa d'educació privada que proporciona avantatges comparatius a la petita proporció de la població que hi pot accedir, ha de ser modificat per reduir la desigualtat generada. No obstant això, el marc legislatiu actual, i també la pressió d'alguns sectors de la societat, limita la possibilitat de supressió de la xarxa privada. No obstant això, la reducció de les desigualtats és possible si s'aborda des d'una perspectiva multisectorial que explori la desigualtat generada pel sistema educatiu conjuntament amb altres factors i es preguin mesures complementàries atenent la multiplicitat de causes i dinàmiques existents a la societat.

En conseqüència, les diferents alternatives explorades en aquest article posen en relleu la necessitat d'introduir canvis multisectorials per reduir la desigualtat social existent, que es reproduïx inicialment a les escoles i posteriorment en el mercat laboral. Així mateix, aquests canvis han de preveure la interacció de la desigualtat amb factors de gènere, àmbit territorial o hàbitat rural o urbà, entres altres, que, encara que escapen de l'abast d'aquest article, tenen una influència important en la configuració d'un sistema educatiu més equitatiu.

Referències bibliogràfiques

- AIREF (2020). *Evaluación del Gasto Público 2019. Estudio de Beneficios Fiscales*. AIREF Autoridad Independiente de Responsabilidad Fiscal [en línia]. Disponible a: <https://www.airef.es/es/estudios/estudio-beneficios-fiscales/>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- BAQUERO, Javier; RUESGA, Benito (2019). «Factores determinantes del éxito en la inserción laboral de los estudiantes universitarios: El caso de España». *Atlantic Review of Economics. Colegio de Economista de A Coruña*, vol. 2, pàg. 1-24 [en línia]. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/7093230.pdf>
- BERNAL, José Luis; LACRUZ, Juan Lorenzo (2012). «La privatización de la Educación Pública. Una tendencia en España un camino encubierto hacia la desigualdad». *Profesorado. Revista Currículum y formación de Profesorado*, vol. 16, núm. 3, pàg. 103-131 [en línia]. Disponible a: <https://recyt.fecyt.es/index.php/profesorado/article/view/42426>
- BERNAL, José Luis; VERA, Carlos (2019). «La elección de centro como mecanismo de segregación social». *Revista Fuentes*, vol. 21, núm. 2, pàg. 189-200. DOI: <https://doi.org/10.12795/revistafuentes.2019.v21.i2.04>
- BOE-A-1992-28740. *Ley 37/1992, de 28 de diciembre, sobre el Impuesto del Valor Añadido*. Boletín Oficial del Estado. (01/01/1993), núm. 312 [en línia]. Disponible a: <https://www.boe.es/eli/es/l/1992/12/28/37/con>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- BOE-A-2022-11589. *Ley 15/2022, de 12 de julio, integral para la igualdad de trato y la no discriminación*. Boletín Oficial del Estado. (13/07/2022), núm. 167 [en línia]. Disponible a: <https://www.boe.es/eli/es/l/2022/07/12/15/con>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- BOUDON, Raymond. (1983 [1973]). *La desigualdad de oportunidades. La movilidad social en las sociedades industriales*. Barcelona: Laia.
- CALERO, Jorge; BONAL, Xavier (1999). *Política Educativa y gasto público en educación. Aspectos teóricos y una aplicación al caso español*. Barcelona: Pomares-Corredor.
- CALERO, Jorge; ESCARDÍBUL, Josep Oriol (2009). «Los que se quedan atrás. Un estudio comparativo de la pobreza educativa en tres países europeos». En: Navarro, V. (coord). *La situación social de España III*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- CARABAÑA, Julio (1985). *Informe sobre el estudio referente a la elección de centro de enseñanza por los padres*. Madrid: CIDE [en línia]. Disponible a: <https://redined.educacion.gob.es/xmlui/handle/11162/84030?locale-attribute=eu>
- COMUNIDAD DE MADRID (2003). *Libertad, igualdad y pluralismo en educación*. Comunidad de Madrid. Consejería de Educación [en línia]. Disponible a: <https://www.madrid.org/bvirtual/BVCM001396.pdf>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- DOUE-L-2000-82357. *Directiva 2000/78/CE del Consejo, de 27 de noviembre de 2000, relativa al establecimiento de un marco general para la igualdad de trato en el empleo y la ocupación*. Diario Oficial de la Unión europea (02/12/2000), núm. 303, pàg. 16-22 [en línia]. Disponible a: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=DOUE-L-2000-82357>
- FEITO, Rafael (2002). *Una educación de calidad para todos. Reforma y contrarreforma educativas en la España actual*. Madrid: Siglo XXI.
- FERNÁNDEZ ENGUITA, Mariano (2008). «Escuela Pública y Escuela Privada. Una segregación Rampante». *Revista Española de sociología de la Educación*, vol. 1, núm. 2. pàg. 42-69 [en línia]. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2793279.pdf>
- FRIEDMAN, Milton (1995, 19 de Febrero). «Public Schools: Make the private». *The Washington Post* [en línia]. Disponible a: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1995/02/19/public-schools-make-them-private/5d5c-9c9b-675e-451b-b106-6d9ba6dad2d1/>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- GARCÍA, E. (1991). «Escuela pública y escuela privada: la evolución y las convulsiones superficiales de una dualidad consolidada». *1ª Conferencia Española de Sociología de la Educación*. Madrid: CIDE.

- GARCÍA-MONTALVO, José (2007). «La inserción laboral de los universitarios: entre el éxito y el desánimo». *Panorama Social*, núm. 6, pàg. 92-106 [en línia]. Disponible a: https://www.funcas.es/wp-content/uploads/Migracion/Articulos/FUNCAS_PS/006art10.pdf. [Data de consulta: 29/01/2024].
- GIL, Fernando (1995). «El estudiante como actor racional. Objeciones a la teoría del capital humano». *Revista de Educación*, núm. 306, pàg. 315-327 [en línia]. Disponible a: <https://www.educacionyfp.gob.es/dam/jcr:0cf98838-0228-4194-8be8-1033e9be1a11/re3061000494-pdf.pdf>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- GIMENO, José (1999). «La educación pública: cómo lo necesario puede devenir en desfasado». En: F. Angulo, Félix et al. (coords.). *Escuela pública y sociedad neoliberal*, pàg. 65-82. Madrid: Miño y Dávila.
- GUARDIA HERNÁNDEZ, Juan José (2019). «Marco Constitucional de la Enseñanza Privada española sostenida con fondos públicos: recorrido histórico y perspectivas de futuro». *Estudios Constitucionales*, vol. 17, núm. 1, pàg. 321-362. DOI: <https://doi.org/10.4067/S0718-52002019000100321>
- INE (2020). *Encuesta de inserción laboral de titulados universitarios 2019*. Instituto Nacional de Estadística [en línia]. Disponible a: <https://www.ine.es/dynt3/inebase/es/index.htm?padre=7062&capsel=7065>. [Data de consulta: 29/01/2024].
- MARTÍNEZ CELORRIO, Xavier; MARÍN SALDO, Antoni (2010). *Educació i mobilitat social a Catalunya* [en línia]. Disponible a: <https://fundaciobofill.cat/publicacions/educacio-i-mobilitat-social-catalunya>. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- MICHAEL, John A. (1961). «High school climates and plans for entering college». *Public Opinion Quarterly*, vol. 25, núm. 4, pàg. 585-595. DOI: <https://doi.org/10.1086/267054>
- MINISTERI D'EDUCACIÓ I FORMACIÓ PROFESSIONAL (2023). *Sistema Estatal de Indicadores de la Educación 2023*. Instituto Nacional de Evaluación Educativa [en línia]. Disponible a: https://www.libreria.educacion.gob.es/libro/sistema-estatal-de-indicadores-de-la-educacion-2023_182384/
- OLMEDO, Antonio (2007). *Las estrategias de elección de centro educativo en las familias de clase media. Estudio de la incidencia social en un mercado educativo local*. Tesis Doctoral [en línia]. Disponible a: <https://digibug.ugr.es/bitstream/handle/10481/1607/16785162.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Universidad de Granada.
- TORRES, Jurjo (2001). *Educación en tiempos de neoliberalismo*. Madrid: Morata.
- SCHULTZ, W. Theodore (1983). «La inversión en capital humano». *Educación y Sociedad*, núm. 1, pàg. 180-195.
- WEST, Edwin G. (1994). *La educación y el estado. Un estudio de economía política*. 3ª edición. Madrid: Unión Editorial.

Citació recomanada: LÓPEZ DOMÍNGUEZ, Laura. «Desigualtat i sistema d'educació: propostes per compensar la desigualtat». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2403>



Laura López Domínguez

llopezdom@uoc.edu

Professora col·laboradora dels Estudis d'Economia i Empresa (UOC)

Llicenciada en Ciències Polítiques i de l'Administració per la Universitat Pompeu Fabra, ha estudiat el màster en Polítiques Públiques i socials per l'Institut de Formació Contínua –Universitat Pompeu Fabra– John Hopkins University i és màster en Sociologia i Demografia per la Universitat Pompeu Fabra. Actualment, és doctoranda del Programa de doctorat en Educació de la Universitat de Girona i col·labora amb la Universitat Oberta de Catalunya en l'assignatura d'Economia i Benestar del màster en Anàlisi Econòmica. Ha treballat en diferents administracions públiques i col·laborat amb la Universitat de Girona i la Universitat Pompeu Fabra.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

BENESTAR I SALUT

Una mirada crítica i diferent de la salut de la dona

Esther Zaballa i Madrid

Llicenciada en Biologia per la Universitat de Barcelona

RESUM Les dones han estat invisibles per a la medicina perquè han estat absents de l'objecte de la recerca biomèdica fins al segle xx. Fins a l'última dècada del segle xx, la salut de la dona s'havia estudiat i avaluat només en relació amb la salut reproductiva i al voltant de l'embaràs i el part. No va ser fins als anys noranta quan es va començar a incloure la dona en alguns estudis científics, però sense considerar les seves condicions de vida i treball, i la càrrega psicosocial, claus en la salut. És important destacar que les dones són bioacumuladores de substàncies tòxiques que afecten la seva salut, la dels seus descendents i la dels fills d'aquests, tres generacions en total.

PALAULES CLAU gènere; disruptors endocrins; menopausa; substàncies tòxiques

WELLNESS AND HEALTH

A critical and different look at women's health

ABSTRACT *Women have been invisible in medicine because they have been absent from the subject of biomedical research until the 20th century. Until the last decade of the 20th century, women's health had been studied and evaluated only in relation to reproductive health and pregnancy and childbirth. It was not until the 1990s that women began to be included in some scientific studies, but without considering the living and working conditions and the key psychosocial burden on health. It is important to emphasize that women are bioaccumulators of toxic substances that affect their health, that of their children and that of their grandchildren.*

KEYWORDS *gender, endocrine disruptors, menopause, toxic substances*

Introducció

La costella d'Adam va donar lloc a Eva. Des de la creació, la dona sempre ha estat a l'ombra de l'home. Menystinguda, i fins i tot repudiada en algunes cultures quan menstrua (no oblidem que menstruar és un fet natural i necessari per perpetuar l'espècie). Els drets i la salut de les dones no s'han començat a tenir en compte fins fa relativament poc, i encara queda molta feina a fer. Les dones han estat invisibilitzades en els estudis científics. No s'han tingut en compte les especificitats del gènere ni la presència de dones en les cohorts i en la investigació preclínica. No s'han considerat les condicions de vida, treball i sobrecàrrega psicosocial de les dones. Hi ha una absència d'investigació en mortalitat i morbiditat diferencial i en la seva evolució. En definitiva, hi ha hagut una organització sanitària androcèntrica que ha deixat un forat en la prevenció, la promoció de la salut i en el benestar.

1. Invisibilitat i biaix de gènere en la investigació sanitària

L'any 1492 Leonardo da Vinci va dibuixar el famós home de Vitruvi amb tots els detalls i les proporcions matemàtiques de com havia de ser el cos humà, però obviant que el cos humà pot ser femení o masculí. Al llarg de la història, el sexe femení ha estat relegat a un segon pla. La seva representació en estudis científics ha estat pràcticament inexistent fins als anys noranta del segle passat. S'ha considerat que n'hi havia prou estudiant el sexe masculí –concretament, un home blanc de classe mitjana de 178 cm i 75 kg. Però els homes i les dones no emmalalteixen igual, cosa que els estudis d'investigació no han tingut en compte.

No separar per gènere és pressuposar que estudiant l'home ja s'estudia la dona. Tot i que hi ha unes característiques biològiques i fisiològiques que defineixen els homes i unes altres que defineixen les dones, s'ha considerat la dona com una variació de l'home i, tret de l'embaràs, el part, la lactància i la menopausa, s'ha considerat la dona una còpia de l'original.

Cal canviar el concepte d'igualtat. La igualtat no és que tots siguem iguals, sinó que cada individu sigui tractat segons les seves característiques i necessitats biològiques i fisiològiques, i amb igualtat de condicions i oportunitats. El fet de separar per gènere permet analitzar les dades de salut en relació amb els determinants socials, psicològics, econòmics, polítics, ètnics, culturals, mediambientals i biològics de les malalties que siguin diferents per a homes i dones garantint així el benestar de tots.

Quines són les conseqüències d'aquest biaix de gènere? Les dones han estat invisibilitzades en els estudis científics. No s'han tingut en compte les especificitats del gènere ni la presència de dones en les cohorts i en la investigació preclínica. No s'han considerat les condicions de vida, treball i sobrecàrrega psicosocial de les dones. Hi ha una absència d'investigació en mortalitat i morbiditat diferencial –factor decisiu en el disseny i anàlisi dels estudis sobre patologies i tractament– i en la seva evolució. En definitiva, hi ha hagut una organització sanitària androcèntrica que ha deixat un forat en la prevenció i promoció de la salut.

Les dones visiten més que no pas els homes els centres d'atenció primària per cansament i dolor, de vegades, a causa de la falta de ferro (el fet de menstruar fa perdre ferro cada mes) i per malalties autoimmunitàries encara no detectades. Un exemple és l'hipotiroïdisme de Hashimoto, que és de 4 a 8 vegades més comú en dones que no pas en homes. El dolor que pateixen les dones és sovint qüestionat per professionals de salut, que, lluny de preguntar per l'estil de vida de les pacients, els recepten tranquil·litzants i antidepressius abans que no uns analgèsics. El dolor en les dones sol ser qüestionat i menystingut. No totes les fibromiàlgies –malaltia que afecta un 4,2 % de les dones, enfront del 0,2 % d'homes– diagnosticades tenen causa genètica (Valls-Llobet, 2020). Algunes poden ser per la falta de vitamina D i un mal funcionament de la paratiroide.

Avui en dia, ja es coneixen diferències socials, biològiques i fisiològiques entre dones i homes, com per exemple, el desenvolupament neurològic i les connexions neuronals, l'expressió de proteïnes diferents en 43 teixits del cos, el predomini de malalties determinades i les que es deriven de la seva pròpia biologia, com l'alteració del cicle menstrual, l'embaràs i el part; com es manifesta la malaltia i especialment la farmacocinètica –branca de la farmacologia que estudia els processos que pateixen per part de l'organisme les substàncies administrades fins que són completament eliminades– de fàrmacs determinats que es metabolitzen diferent en homes i en dones, i com interactua segons la fase del cicle menstrual en què es troba la dona. Tot aquest coneixement hauria de servir per revisar els tests de conducta

que s'utilitzen per investigar els psicofàrmacs, i també els tests en què s'avalua els nivells d'ansietat i depressió. Cal fer-ho a escala diferencial per evitar medicalitzar una dona quan no és necessari i garantir així el seu benestar.

Un dels problemes actuals per a la recerca de farmacologia és el que algun autor (Valls-Llobet, 2020) anomenen la **negligència penetrant i persistent** entesa com el fet de fer servir només teixits d'homes i rates mascle en la investigació preclínica, tot i que s'ha demostrat que comporta molts errors i que el 80 % dels efectes secundaris dels medicaments administrats els pateixen les dones.

L'any 1991 es va publicar el primer estudi sobre l'exclusió de les dones en els tractaments de cardiopatia per estenosi coronària –condició en què les artèries coronàries esdevenen estretes o bloquejades disminuint el flux sanguini al múscul cardíac. Amb una patologia similar, als homes els sotmetien a cirurgia i a les dones les enviaven cap a casa: hi havia la idea errònia que les dones no podien tenir problemes de cor ni infarts perquè estaven protegides pels estrògens. La revisió posterior d'aquesta mala praxi va revelar que les dones amb patologies coronàries havien tingut els mateixos infarts que els homes, però la mortalitat havia estat més alta.

Si preguntem a la població quina creu que és la principal causa de mort entre les dones, segurament la majoria dirà que és el càncer de mama, però la realitat és que la primera causa de mortalitat en les dones espanyoles és la cardiopatia isquèmica. En el cas dels homes, és el càncer de pulmó.

Taula 1. Principals causes de mortalitat per gènere a Espanya

Causa	Dones	Homes
Tumors	189,8	295,5
Cardiovascular	262,2	241,1

Font: INE - Taxes brutes comparades (morts/100.000 habitants). Any 2021

Bernardine Healy, cardiòloga nord-americana, va ser la primera dona directora dels Instituts de Salut dels Estats Units a alertar de la invisibilitat de les dones en les cardiopaties. El va anomenar la síndrome de Yentl, en honor a la novel·la *Yentl, the yeshiva boy*, d'Isaac Bashevis Singer, en què la protagonista es fa passar per home per accedir als estudis. Healy va promoure, l'any 1992, la primera llei que impedia obtenir fons públics de recerca per als treballs que no incloïen dones i no tinguessin en compte les minories ètniques.

Gràcies a aquestes recerques, avui en dia es consideren factors de risc específics de cardiopatia entre les dones el SOP (síndrome d'ovaris poliquístics), la preeclàmpsia, la teràpia del càncer de mama, teràpia autoimmunitària, malalties reumàtiques, depressió, estrès amb sobrecàrrega de la feina pròpia i la de casa, i la violència de gènere.

2. L'impacte de les substàncies tòxiques en la salut

La vida comença molt abans de la fecundació. L'òvul, que serà fecundat per un espermatozoide, es comença a formar dins els ovaris del fetus femení que és dins l'úter de la dona. Per això, el benestar de la mare i la seva exposició a substàncies tòxiques afectarà la salut de fills i nets. És el que s'anomena **efecte multigeneracional**.

El creixement industrial ha portat a les nostres vides tota una varietat de substàncies i productes tòxics que han alterat la salut del planeta i la nostra. La vida moderna, sobretot als països occidentalitzats, ha comportat la introducció de 145.000 substàncies químiques censades per l'ECHA (Agència de Productes Químics) de les quals es calcula que unes 7.000 podrien ser tòxiques per a la salut i 1.500 són disruptors endocrins –substàncies químiques que alteren el funcionament del sistema endocrí dels éssers vius i, per tant, la seva salut i el seu benestar.

L'ésser humà es troba a la part alta de la cadena. La doctora Marieta Fernández, catedràtica de la Facultat de Medicina de la Universitat de Granada i investigadora de la xarxa CIBER Epidemiologia i Salut Pública (CIBERESP), ho exemplifica així: si fóssim un tomàquet, no ens podrien vendre perquè excediríem el límit de toxicitat. Aquests productes tòxics han estat, i són, utilitzats en l'agricultura massiva (és el cas dels pesticides i herbicides, alguns dels quals han estat retirats del mercat d'alguns països per ser molt perillosos), en la producció de teixits i tints, en la indústria farma-

cèutica i en la medicina. En una exposició als tòxics similar, les dones sempre en queden més afectades que no pas els homes. Això és perquè aquests tòxics penetren amb més facilitat en el sistema nerviós central en casos d'anèmia (que predomina més en el sexe femení a causa de la menstruació), en situacions d'estrès, tant físic com mental, i davant la presència d'estrògens –hormones sexuals esteroidals (derivades del colesterol) que es troben principalment en la dona.

La HBM4EV, un projecte finançat per la Unió Europea amb l'objectiu d'avaluar l'exposició de la població europea a diferents substàncies químiques, ha posat de manifest que entrem en contacte amb aquests disruptors endocrins –molts dels quals deriven del petroli– per mitjà de l'aire, els aliments, l'aigua, la pols, la roba i els productes de neteja i higiene personal; és a dir, per inhalació, ingesta i dermis. Això ha fet que s'hagin trobat restes d'aquests disruptors endocrins en el 100 % de l'orina de tots els europeus, perquè la nostra biologia no ha avançat tant com el ritme de producció d'aquestes substàncies i no estem preparats per fer-hi front des d'un punt de vista biològic. A més, l'afectació d'aquests tòxics sobre la salut humana varia en funció del sexe, l'edat, la classe social, la feina que es fa i el lloc on vivim.

Són la dosi i el grau de repetició a l'exposició d'aquest tòxic el que afecta realment la salut. Les dones han estat i són, en la majoria dels casos, les encarregades de la neteja de la llar, de les empreses i els centres de salut. Són les grans cuidadores. Els productes de neteja són plens de substàncies tòxiques que afecten greument la salut i el benestar de la dona, sigui inhalat o per contacte amb la pell. Per tant, un dels problemes greus de salut és l'exposició de les dones a contaminants ambientals.

Biològicament, les dones tenen un 15 % més de teixit adipós que els homes. Tot i ser una demostració científica i una necessitat per perpetuar l'espècie, els cànons de bellesa insisteixen en models antinatural i gens saludables que porten al consum de productes de cosmètica, amb una alta càrrega de disruptors endocrins en noies cada cop més joves. Alguns d'aquests disruptors endocrins són bioacumulables en el greix i no desapareixen. És a dir, les dones són bioacumuladors químics, i actualment s'han trobat disruptors endocrins en l'embrió, el fetus, el cordó umbilical, la placenta i el meconi.

L'any 2011, l'OMS va publicar un informe que mostrava l'increment de moltes malalties que no es pot associar ni justificar a cap canvi en el nostre ADN. L'epigenètica que es modula per les hormones també es pot modificar per disruptors endocrins sense que hi hagi lesió de l'ADN ni mutacions. Els efectes negatius causats per aquesta exposició tòxica es pot transmetre fins a tres generacions. És aquí on es comença a veure que a l'entorn hi deu haver alguna cosa que altera la salut dels humans. Això implica malalties de caràcter hormonal i metabòlic. És a dir, dèficit d'atenció, infertilitat, desenvolupament neuronal, alteració de la tiroide i diferents tipus de càncer.

Fins fa 200 anys, la menarquia –la primera menstruació– es presentava al voltant dels 17 anys. Actualment, pot aparèixer abans dels 12 anys. Aquest avanç de la pubertat no es pot relacionar amb res més que no siguin els contaminants químics que hi ha en el medi ambient que afecten la salut en general i la reproductiva en concret.

L'etapa reproductiva i la menopausa són dues fases de la vida de la dona que solen estar hipermedicalitzades. I això, malgrat que un home fèrtil pot fecundar els 365 dies de l'any i, en canvi, els dies fèrtils d'una dona es redueixen a cinc al mes. La majoria de dones que prenen la píndola anticonceptiva o porten el DIU hormonal no saben quines són les conseqüències per a la seva salut. Són escassos els assajos clínics aleatoris per avaluar els riscos a curt, mitjà i llarg termini. Les dones, doncs, assumeixen tota la responsabilitat de les conseqüències nocives del consum d'anti-conceptius per a la seva biologia. És important destacar que menstruar és natural, fisiològic i saludable per a la dona. L'alteració d'aquest cicle menstrual ens pot indicar com és l'estat de la salut de la dona. Per tant, connectar amb el cicle i les hormones ha de permetre entendre el cos i entendre que l'exposició a substàncies tòxiques pot alterar el cicle menstrual i donar lloc a diferents patologies. En els últims anys, s'han començat a promoure mecanismes alternatius, com copes, calces menstruals, compreses i salvaeslips de roba, per tal de minimitzar la càrrega tòxica –per a la salut de les dones i també del planeta– que porten els tampons i les compreses convencionals.

La menopausa és una època en què la dona passa a ser força invisible (si bé cada cop menys, gràcies al moviment de moltes dones). És una etapa i no pas una malaltia, és a dir, que no ha de requerir medicació per defecte. Als anys vuitanta, la teràpia hormonal substitutòria va ser prescrita a moltes dones per mitigar els efectes de la menopausa sense tenir en consideració l'efecte que tenia la medicació (estrògens sintètics) sobre la salut de les dones. La probabilitat de patir un càncer de mama augmenta com més temps es prengui aquesta medicació.

L'any 2022, es van diagnosticar 34.740 casos de càncer de mama a l'Estat espanyol segons les xifres de l'Observatori de l'Associació Espanyola contra el càncer. Segons els estudis, una dona que tingui cinc fills, i que els tingui jove (el primer als 19 anys) i alletí 36 mesos, pot veure reduïda la probabilitat de tenir un càncer de mama. S'ha comprovat

que la lactància materna és beneficiosa per a la criatura i per a la mare perquè el fet de donar el pit permet eliminar els tòxics a través de la llet.

Avui dia sabem que molta de la simptomatologia que afecta les dones perimenopàusiques i menopàusiques es pot prevenir si posem a l'abast de les dones tota la informació sobre la importància de cuidar-se i prioritzar-se, amb una alimentació antiinflamatòria, exercici de força, descans, meditació i els fitoestrògens –molècules d'origen vegetal que tenen un efecte estrogènic dèbil– naturals.

Els homes també es veuen afectats per la contaminació, per descomptat. En els últims cinquanta anys, la qualitat del semen espanyol s'ha reduït d'un 2,7 %, i les dades actuals no fan pensar que això hagi de millorar en els pròxims anys. Tant infants com adolescents i adults d'ambdós sexes tenen problemes d'obesitat, diabetis, tiroides i altres malalties metabòliques que tenen relació amb aquesta exposició ambiental, que, ara per ara, és legal.

És cert que alguns d'aquests contaminants han estat retirats de molts països, però persisteixen en el medi ambient, atès que no es degraden. El 27 de setembre de 1962, Rachel Carson, biòloga marina i ecòloga nord-americana, va publicar el llibre *Primavera silenciosa*, en què ja denunciava l'ús massiu de pesticides, com el DDT, i com aquests afectaven la salut dels animals, del medi ambient i de les persones. El DDT va ser retirat l'any 73, però encara ara es pot trobar en teixit adipós d'animals, a la placenta i a la llet materna. A més, el DDT està permès a països amb què l'Estat espanyol té relacions comercials.

La UE és la més avançada en la regulació de tòxics. El 23 de maig de 2001, es va signar el Conveni d'Estocolm, que va entrar en vigor el 17 de maig de 2004, sobre els contaminants orgànics persistents (COP). És un acord internacional que regula el tractament de les substàncies tòxiques i té com a objectiu protegir la salut humana i el medi ambient, reduint o eliminant la producció i ús d'aquests contaminants, i també les seves emissions. Inicialment, el conveni regulava dotze productes químics, incloent-hi pesticides, herbicides, PCB, dioxines i furans. Actualment, hi ha 186 països que han ratificat el conveni.

L'any 2017, la biòloga i endocrinòloga Barbara Demeneix exposava, al llibre *Toxic cocktail* (Oxford University Press) com afectava l'exposició a diversos disruptors endocrins en la salut humana i el desenvolupament cerebral. En el líquid amniòtic i la placenta, s'han arribat a trobar químics que alteren la fisiologia del fetus, com ara retardants de flama, pesticides i surfactants. Aquesta exposició a tòxics ambientals, sobretot en fetus i nadons, pot comportar trastorns com el TDAH i l'autisme i un menor grau de coeficient intel·lectual. Un efecte còctel perillós que la legislació actual no té en compte.

Conclusions

La divulgació és fonamental perquè la població prengui consciència de la importància de ser responsable de la seva salut i del seu benestar. Com també ho és que les dones facin valer el dret a decidir sobre la seva salut i la medicació durant tota la seva vida, i han de ser visibles tant en la medicina com en la societat.

Hem posat de moda el concepte de medicina preventiva considerant el diagnòstic precoç, però el que realment és necessari és una prevenció en el contacte amb aquestes substàncies tòxiques a totes les edats i gèneres de l'espècie humana i del planeta. Alhora, és urgent regular l'exposició a contaminants ambientals, en l'ésser humà en general i en la dona en particular. I protegir nadons, infants i dones embarassades d'aquesta exposició ambiental, atès que són els més vulnerables.

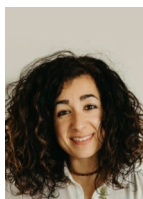
Tractar els pacients des de la medicina de gènere ha de permetre reconèixer les diferències fisiològiques, socials i biològiques entre dones i homes per tal de tractar els seus cossos de manera particular.

Mentrestant, la societat no ha de quedar de braços plegats. Com diu el doctor Nicolàs Olea, catedràtic de Radiologia i Medicina Física de la Universitat de Granada i expert en disruptors endocrins, els conceptes saludable i sostenible van del braçet. I això vol dir, per exemple, que tots hem d'exigir poder consumir productes de proximitat, d'agricultura ecològica i de temporada a preus assequibles per evitar al màxim l'exposició a aquestes substàncies tòxiques que afecten la nostra salut.

Referències bibliogràfiques

- CLEGHORN, Elinor (2022). *Enfermas*. Barcelona: Editorial Planeta.
- DEMENEIX, Barbara (2017). *Toxic cocktail*. Oxford University Press.
- GERVÁS, Juan; PÉREZ-FERNÁNDEZ, Mercedes (2020). *El Encarnizamiento médico con las mujeres*. Barcelona: Los libros del lince.
- GLEZERMAN, Marek (2017). *Medicina de Género*. Barcelona: Plataforma Editorial.
- OLEA, Nicolás (2019). *Libérate de Tóxicos*. Barcelona: RBA Libros.
- SCOTT, Linda (2021). *La economía doble X*. Temas de Hoy.
- VALLS-LLOBET, Carme (2018, 2020). *Medio Ambiente y salud*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- VALLS-LLOBET, Carme (2009). *Mujeres, Salud y Poder*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- VALLS-LLOBET, Carme (2020). *Mujeres Invisibles para la medicina*. Madrid: Capitán Swing Libros.

Citació recomanada: ZABALLA I MADRID, Esther. «Una mirada crítica i diferent de la salut de la dona». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2402>



Esther Zaballa i Madrid

esther@frescisa.cat

Llicenciada en Biologia per la Universitat de Barcelona

Llicenciada en Biologia per la Universitat de Barcelona. Postgrau en Psiconeuroimmunologia (PNI) . Professora de secundària i batxillerat des del 2004 combina la docència amb la divulgació i la consulta de nutricionista.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s’indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS



Dossier: «Una visió holística del benestar: sobirania personal, estat i sostenibilitat» coordinat per Fernando Álvarez

REPENSAR L'ESTAT DEL BENESTAR

La sostenibilitat del sistema de pensions a Espanya

Joan Llobet Dalmases

Director acadèmic del màster universitari de Direcció Financera (UOC)

RESUM Aquest document analitza la sostenibilitat del sistema de pensions a Espanya en el marc de l'estat del benestar. Es destaca que les pensions són fonamentals per proporcionar seguretat econòmica i reduir la pobresa entre la població jubilada. Malgrat això, s'alerta sobre la manca de recursos per afrontar les obligacions de pensions a llarg termini, amb l'envelliment de la població i altres factors demogràfics com a principals desafiaments.

Es subratlla que les tensions financeres del sistema de pensions espanyol són evidents, amb un augment constant de persones jubilades i de la despesa en pensions al llarg del temps, mentre que les afiliacions a la Seguretat Social tenen un comportament més volàtil.

Es posa de manifest la relació directa entre els canvis demogràfics, com l'envelliment de la població, la baixa taxa de fecunditat i la precarietat del sistema de pensions. S'apunta que les projeccions demogràfiques indiquen una proporció més gran de persones dependents respecte als contribuents actius, de manera que posa en qüestió la capacitat del sistema per mantenir beneficis adequats.

Per abordar aquests desafiaments, es proposa repensar l'estat del benestar i adoptar polítiques públiques sostenibles que promoguin una distribució equitativa dels recursos. Es destaca la importància d'incrementar l'edat de jubilació, allargar la vida laboral i vincular les pensions a l'esperança de vida.

PALAULES CLAU pensions; sostenibilitat; benestar; demografia; cotitzacions socials

RETHINKING THE WELFARE STATE

The sustainability of the pension system in Spain

ABSTRACT *This document analyzes the sustainability of the pension system in Spain within the framework of the welfare state. It highlights that pensions are fundamental for providing economic security and reducing poverty among the retired population. However, it warns about the lack of resources to meet long-term pension obligations, with an aging population and other demographic factors as the main challenges.*

This paper underlines that the financial strains of the Spanish pension system are evident, with a constant increase in retired people and pension expenditure over time, while affiliations to Social Security have a more volatile behavior.

The document manifests the direct relationship between demographic changes, such as an aging population, low fertility rate and the precariousness of the pension system. It points out that demographic projections indicate a higher proportion of dependent people compared to active contributors, questioning the system's ability to maintain adequate benefits.

To address these challenges, the paper proposes rethinking the welfare state and adopting sustainable public policies that promote an equitable distribution of resources and emphasizes the importance of increasing the retirement age, extending working life and linking pensions to life expectancy.

KEYWORDS *pensions; sustainability; welfare; demographics; social contributions*

Introducció

En general, el concepte d'estat del benestar representa un punt de referència important en la governança de la societat, fomentant una vida digna i confiada per a tota la població sota principis democràtics. Funcionant com a model polític, econòmic i social, l'estat del benestar té com a objectiu organitzar i garantir els drets fonamentals de la ciutadania. En aquest model, el govern intervé activament en l'economia per assegurar una distribució equitativa de recursos, de manera que aborda la justícia social.

Originat en el període de després de la Segona Guerra Mundial, l'estat del benestar té les seves arrels en les demandes del moviment laboral i els drets de les persones treballadores, i intenta assolir un equilibri entre el liberalisme extrem i el comunisme prevalent d'aleshores. La seva emergència va propiciar l'aparició de la classe mitjana i una millora notable en els estàndards de vida (Vidacaixa, 2022).

Els pilars de l'estat del benestar inclouen garantir drets socials per assegurar un estàndard de vida digne i protegir les persones de la pobresa i l'exclusió social. Entre els aspectes clau s'observa la sanitat i educació de qualitat, gratuïtes i universals, pensions i el dret al treball en condicions justes. Aquests drets comporten deures, com ara, la cotització a la Seguretat Social, entre d'altres.

Per tant, el funcionament de l'estat del benestar es basa principalment en la redistribució de recursos entre la població mitjançant impostos i polítiques públiques. D'aquesta manera, el govern assigna fons per proporcionar serveis essencials, independentment de l'estatus social o econòmic dels individus.

Amb el temps, l'estat del benestar ha evolucionat i s'ha expandit a diversos àmbits, incloent-hi l'accés a un habitatge digne, l'equilibri entre vida laboral i familiar, i la protecció de la joventut. La intervenció del govern en l'economia continua buscant mantenir un equilibri entre els beneficis contributius i no contributius, assegurant que els contribuents rebin Seguretat Social mentre s'ofereix suport a les persones necessitades, independentment dels seus nivells de contribució.

Aquest article se centra en un d'aquests pilars del benestar a l'Estat espanyol, les pensions, un dels instruments principals d'equilibri social.

1. Les pensions com a element fonamental de l'estat del benestar

L'estat del benestar a l'Estat espanyol està intrínsecament lligat al sistema de pensions. Les pensions són una peça fonamental, ja que proporcionen seguretat econòmica a la població. A més, aquesta prestació ajuda a reduir la pobresa entre la població i garanteix una vida digna després de la jubilació.

L'Estat espanyol, però, ja fa força temps que experimenta una falta de recursos de manera habitual per fer front a les seves obligacions amb les pensions. Si bé a curt termini va funcionant, a llarg termini, no sembla sostenible.

L'any 2014, el catedràtic Oriol Amat (Amat Salas, 2014), explorava la qüestió de la sostenibilitat de l'estat del benestar. Com s'ha apuntat anteriorment, l'estat del benestar, integrat per prestacions com les pensions i el subsidi d'atur, i serveis com la sanitat i l'ensenyament, és fonamental per reduir desequilibris i fomentar la igualtat d'oportunitats.

Malauradament, ja l'any 2014 posava de manifest diverses consideracions que podrien posar en perill aquest model. En primer lloc, l'augment de la demanda de recursos per finançar l'estat del benestar, atribuïble a factors com l'envelliment de la població, l'atur i l'increment dels costos de salut. En segon lloc, la crisi (en referència a la crisi econòmica de 2008) va reduir la recaptació de tributs, per la qual cosa va generar dèficit i augmentar el deute públic. I en tercer lloc, s'apuntava l'alt nivell de frau fiscal que hi havia a l'Estat espanyol com a factor clau en la pèrdua d'ingressos. Amat insistia en la necessitat de millorar l'eficiència en la gestió pública mitjançant reformes estructurals i la col·laboració publicoprivada per mirar de posar-hi solució.

En definitiva, afirmava que l'estat del benestar es trobava en perill i només es podria mantenir si s'incrementaven els ingressos, es reduïa el frau i es millorava l'eficiència en la despesa.

L'any 2021, L'Observatori Social de la Fundació "la Caixa" abordava la delicada sostenibilitat de l'estat del benestar a l'Estat espanyol, i anunciava que s'enfrontava a reptes importants, com ara la precarització laboral, l'envelliment demogràfic i la baixa taxa de fecunditat. En aquell informe deia que aquesta situació ens portaria a un augment significatiu de la dependència demogràfica, i afirmava que, cap a l'any 2050, serien necessàries tres persones treballadores per sostenir cada pensionista. Aquestes xifres anunciaven el risc de no poder garantir la solidesa del sistema.

A més, destacava un altre problema estructural: l'alt índex d'atur entre la joventut (Baquero i Ruesga, 2019). La combinació entre l'alt índex d'atur i la caiguda de la taxa de fecunditat afecta negativament l'estalvi familiar i la contribució als fons públics, de manera que desequilibra la redistribució intergeneracional. Les transferències entre generacions, essencials per mantenir el benestar, es veuen afectades per aquests desequilibris. I és que pensions públiques constitueixen una xarxa de seguretat que va més enllà del mateix pensionista.

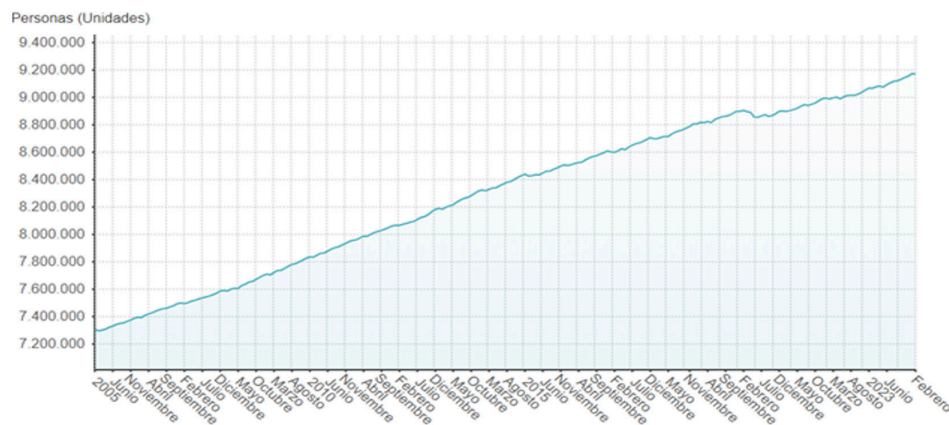
2. L'estat actual del sistema de pensions a Espanya

L'estudi de l'estat actual del sistema de benestar social i les seves perspectives de sostenibilitat és crucial per a la comprensió dels reptes socioeconòmics que afronta la societat contemporània. En aquest sentit, l'anàlisi dels factors demogràfics, econòmics i de polítiques públiques són essencials per formular respostes adequades i sostenibles a aquests desafiaments.

Cal tenir present que el sistema actual de l'Estat espanyol per fer front a les pensions contributives és de repartiment (iniciat amb la Llei de bases de la Seguretat Social de 1963, i amb adequacions posteriors). És a dir, les pensions generades d'un any es paguen amb els ingressos generats en aquell mateix any. Aquest sistema produeix tensions, ja que està exposat a les possibles disfuncions demogràfiques que es puguin produir. És necessari que hi hagi un equilibri entre el nombre de persones afiliades a la Seguretat Social i el nombre de persones pensionistes (suposant que les bases de cotització es mantenen constants).

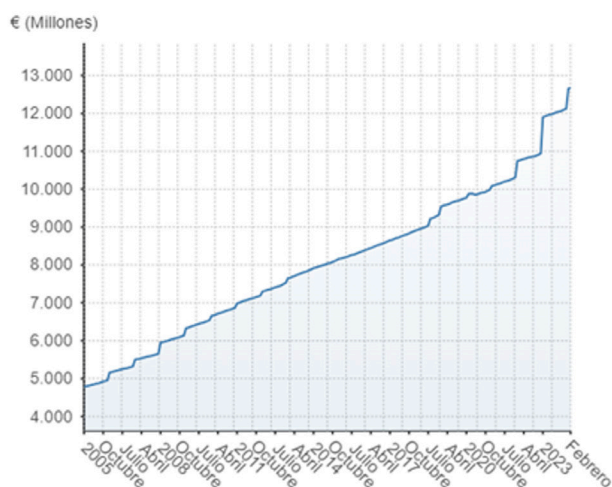
Si analitzem les dades de 2005 a 2024, s'observa que el nombre de persones pensionistes a l'Estat espanyol augmenta any rere any de manera constant, pràcticament tot el període. De manera que, el 2005, hi havia registrats 7.307.714 pensionistes, i el febrer de 2024 se'n registren 9.180.800. Per tant, durant aquest període de més de 19 anys, les persones que han accedit a la pensió han augmentat un 25,51 %.

Figura 1. Evolució del nombre de pensionistes a España (2005-2024)



Font: Ministeri de Treball i Seguretat Social

En relació amb la despesa en pensions, així com el nombre de pensionistes, també creix durant tot el període. En aquest cas, el cost de les pensions a l'inici de l'any 2005 és de 4.797,83 milions d'euros, i l'any 2023 és de 12.668,17 milions d'euros. És a dir, l'increment al llarg d'aquest període 2023-2005 és d'un 163,68%.

Figura 2. Despesa en pensions (2005-2024)

Font: Ministeri de Treball i Seguretat Social

Si relacionem les dues figures, podem observar que la pensió mitjana el gener del 2005 se situava en 655,17 euros, i al final del període se situa en 1.381,40 euros. Això implica un increment del 110,85%.

Per contra, a la figura 3, s'observa que durant el període analitzat les afiliacions a la Seguretat Social tenen un comportament molt desigual respecte al nombre de persones pensionistes. Mentre el nombre de pensionistes ha tingut una tendència constant de creixement, el nombre de persones afiliades ha tingut un comportament més erràtic. Es diferencien tres períodes:

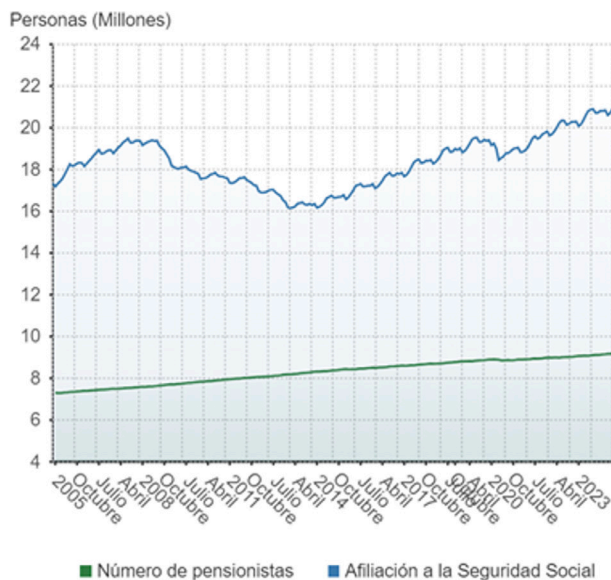
- Període 1: creixement fins a juny del 2007, que comença un decreixement constant fins a març del 2013, en què s'estabilitza fins a gener 2014 (coincidint amb la crisi financera de principis de segle).
- Període 2: creixement fins a juliol 2019, en què comença un decreixement fins a març 2020 (coincidint amb la pandèmia de la COVID-19).
- Període 3: creixement constant fins a febrer 2024.

Figura 3. Afiliació a la Seguretat Social (2024-2005)

Font: Ministeri de Treball i Seguretat Social

En aquests períodes de crisi i recessió econòmica, el descens del nombre d'afiliats s'explica per l'increment de les taxes d'atur, generant alhora reduccions en la recaptació dels ingressos públics, i situacions de dèficit públic. Aquesta situació de tensió es posa de manifest si s'observa l'evolució de la ràtio de persones afiliades a la Seguretat Social respecte al nombre de pensionistes.

Figura 4. Ràtio afiliats respecte a pensionistes (2004-2005)



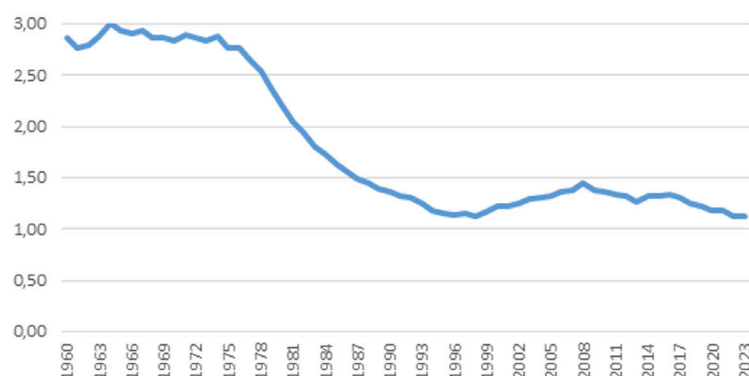
Font: Ministeri de Treball i Seguretat Social

En definitiva, la població creixent de persones jubilades, juntament amb el creixement de l'import de les pensions, unit a la variabilitat en el nombre d'afiliats, provoca tensions en el sistema de pensions de l'Estat espanyol, de manera que desemboca en un sistema molt difícil de sostenir a curt termini i pràcticament en fallida a llarg termini.

3. Impacte de la demografia en la sostenibilitat del sistema de pensions

L'anàlisi demogràfica està directament relacionada amb el sistema de pensions. **L'envelliment de la població**, juntament amb la disminució de la taxa de fecunditat, representa un desafiament crític per a la sostenibilitat del sistema actual de pensions. A més a més, les previsions demogràfiques a l'Estat espanyol, indiquen un increment substancial en la proporció de persones dependents respecte als contribuents actius, una tendència que posa en qüestió la capacitat del sistema per mantenir nivells adequats de cobertura i beneficis, tal com està concebut actualment. Això esdevé particularment preocupant en el context d'una economia amb una taxa d'atur elevada entre els joves, ja que redueix l'aportació al fons públic i, per tant, la capacitat de finançament del sistema de pensions.

La **baixa taxa de fecunditat** és un element més que contribueix a la precarietat del sistema de pensions del nostre país, ja que redueix el nombre de persones contribuents futures. Segons dades de l'INE la taxa de fecunditat per a 1960 era de 3 naixements per dona, passant a ser el 2023 de només 1,12. De fet, aquesta taxa no va deixar de disminuir des de 1960 fins a 1996, any en què fins avui dia, la taxa de natalitat s'estabilitza en pràcticament un naixement per dona.

Figura 5. Taxa de fecunditat a l'Estat espanyol (1960-2023)

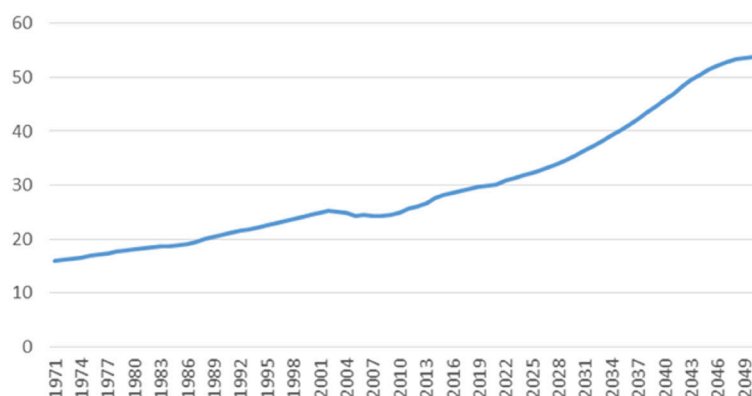
Font: Institut Nacional d'Estadística

Cal tenir en compte, a més a més, que factors com la inestabilitat econòmica, les dificultats per establir una llar i les tensions en la conciliació entre vida laboral i familiar influeixen en aquesta tendència demogràfica. Cabrales afirma que per garantir el relleu generacional cada dona hauria de tenir 2,1 fills de mitjana. Fet que no es produeix des de l'any 1981 (2,04 naixements per dona) a l'Estat espanyol (Fundació "La Caixa", 2021).

En aquest punt, cal tenir en compte l'efecte que ha tingut la **immigració** sobre les pensions. L'increment experimentat des de l'any 2000 d'immigrants sobretot en edat de treballar i encara lluny de la jubilació va provocar que l'estructura piramidal de la població s'anés corregint a causa de la seva entrada del mercat laboral i de l'increment de la natalitat per part d'aquest sector de la població. Per tant, es podria dir que l'efecte de la immigració sobre les pensions ha estat positiu, ja que cotitzen a la Seguretat Social contribuint a la redistribució entre la població pensionista. Però cal tenir en compte que és una situació conjuntural, ja que a llarg termini passaran a ser pensionistes, amb la consegüent pressió sobre el sistema.

Segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística, l'any 2022 (darrer any disponible), hi havia una taxa de dependència del 30,5 %, és a dir, que cada pensionista és sostingut per tres persones aproximadament, però en el futur aquest percentatge augmentarà molt. De fet, la Fundació BBVA (2023), apunta que la transformació demogràfica que està experimentant l'Estat espanyol, amb un envelliment progressiu de la població, sumat a l'arribada a l'edat de jubilació de la generació del *baby-boom* (nascuts entre el 1958 i 1975), afectarà directament el sistema de pensions. Segons les estimacions basades en projeccions de l'INE i de l'INSS, el pes de les persones actives entre 16 i 64 anys, caurà des del 65 % el 2022 fins al 57 % el 2050, mentre que la població més gran de 64 anys augmentarà des del 20 % el 2022 fins al 30 % el 2050.

Aquesta evolució de la població comportarà un augment significatiu de la dependència demogràfica, és a dir, el quocient entre el nombre de persones més grans de 64 anys i de persones en edat de treballar. Aquesta taxa de dependència demogràfica passarà del 30,5 % el 2022 fins al 53,7 % el 2050. És molt probable que a mitjan segle XXI tinguem menys de dues persones treballadores per pensionista, de manera que es farà molt difícil poder mantenir les pensions als nivells actuals.

Figura 6. Projectió taxa dependència més grans de 64 anys

Font: Institut Nacional d'Estadística

Per tant, la perspectiva demogràfica només empitjora la situació financera d'un sistema de pensions que ja està en dèficit. Es calcula que avui dia seria necessari incrementar en més de 4 milions el nombre d'afiliats a la Seguretat Social, una xifra superior a la taxa de desocupats el 2023 (2.830.600 persones), per arribar al dèficit zero. Amb l'evolució prevista el 2050, es necessitaran més de 6 milions de cotitzants addicionals per aconseguir un sistema de pensions sostenible financerament, sense dèficit.

Antonio Cabrales, catedràtic d'Economia, apunta que si volguéssim mantenir la taxa de reposició actual, és a dir, el percentatge de salari final que es paguen com a pensions, els càlculs aproximats indiquen que s'hauria de gastar entre un 15 % i un 20 % més del PIB en pensions, i això vol dir augmentar els impostos en una quantia molt notable (Fundació "La Caixa", 2021).

Una de les mesures que ja s'està aplicant per abordar aquest problema és incrementar l'edat real de jubilació i allargar la vida activa. Amb això es busca afavorir la continuïtat de la vida laboral de les persones treballadores properes a la jubilació promovent la vida activa, compatibilitzant ocupació i pensió, afavorint la sostenibilitat del sistema de la Seguretat Social. També cal afegir mesures com vincular l'import de les pensions de jubilació a l'evolució de l'esperança de vida dels pensionistes. Però, a hores d'ara aquestes mesures s'han mostrat insuficients.

Totes aquestes dades ens porten a afirmar que la demografia espanyola actual, no és adequada per sostenir un sistema de pensions de repartiment com l'actual.

Cal tenir present que hi ha veus crítiques sobre aquest plantejament. En el treball de Juan Torres (2016), es posa en dubte aquesta interpretació pessimista del sistema de pensions. S'indica que aquesta representació constitueix una distorsió de la realitat. L'error rau en la premissa que la situació econòmica es manté invariable al llarg del temps. Si bé és innegable que l'envelliment demogràfic posa en qüestió el sistema actual, no necessàriament ha de conduir inevitablement a una situació insostenible. S'argumenta que les pensions es troben amenaçades a causa de polítiques que minen l'activitat productiva i l'ocupació, de manera que provoquen que els salaris perdin pes relatiu en el conjunt de la renda nacional. Entre altres motius d'aquesta pèrdua de pes, l'autor apunta que el sector bancari busca promoure fons privats com a substituïts de les pensions públiques. Es conclou que si bé és cert que les pensions públiques en l'actualitat es financen únicament mitjançant cotitzacions socials, també podrien finançar-se mitjançant impostos addicionals.

En el recent informe anual del Banco de España (2024), s'identifica un creixement sostingut en la partida de prescripcions contributives, per la qual cosa, suggereix una tendència alcista que es preveu es mantingui en les pròximes dècades. No obstant això, aquesta evolució no és percebuda com una problemàtica insuperable, sinó més aviat com un repte amb què s'enfronta la societat actual. Per tal d'abordar aquesta qüestió de manera proactiva, s'han proposat diverses mesures, com ara l'ajornament de l'edat de jubilació, l'avaluació de l'impacte de possibles increments en les cotitzacions socials i en mesures alternatives com les taxes de substitució.

Conclusions

L'anàlisi exhaustiva feta en aquest document posa de manifest diversos punts crítics en relació amb la sostenibilitat del sistema de pensions a Espanya i, per extensió, de l'estat del benestar en conjunt.

En primer lloc, s'evidencia la tensió financera creixent que enfronta el sistema de pensions, principalment causada per l'envelliment de la població, la baixa taxa de fecunditat i altres factors demogràfics. Aquestes tendències demogràfiques indiquen un desequilibri entre el nombre de persones en edat de treballar i el nombre de persones jubilades, de manera que es posa en risc la capacitat del sistema per garantir beneficis adequats.

En segon lloc, s'observa que les mesures actuals, com l'increment de l'edat de jubilació, són insuficients per abordar aquesta crisi en sostenibilitat. Tot i les iniciatives per allargar la vida laboral i vincular les pensions a l'esperança de vida, es necessiten reformes més profundes i sostenibles per assegurar la subsistència del sistema de pensions a llarg termini.

Finalment, se subratlla la importància de repensar l'estat del benestar totalment, adoptant polítiques públiques que promoguin una distribució equitativa dels recursos i abordin les desigualtats intergeneracionals. Això requereix un enfocament integral i cooperatiu entre els agents públics i privats per garantir un futur sostenible per a les generacions següents.

Referències bibliogràfiques

- AMAT SALAS, Oriol (2014, febrer). «És sostenible l'actual estat del benestar?». *Quorum*. UPF Barcelona School of Management Espai monogràfic. Mirades transversals, veus i ciència [en línia]. Disponible a: <https://quorum.bsm.upf.edu/ca/temas/el-sistema-del-bienestar-actual-es-sostenible/>
- BANCO DE ESPAÑA – EUROSISTEMA (2024). *Informe anual 2023*. Banco de España. DOI: <https://doi.org/10.53479/36512>
- BAQUERO, Javier; RUESGA, Santos Miguel (2019). «Factores determinantes del éxito en la inserción laboral de los estudiantes universitarios: El caso de España». *Atlantic Review of Economics: Revista Atlántica de Economía*, vol. 2, pàg. 1-24. Colegio de economista de A Coruña [en línia]. Disponible a: <https://repositorio.uam.es/handle/10486/691240>
- CABRALES, Antonio (2021, novembre). «Anem silenciosament cap a un estat del benestar diferent del que coneixem». *l'Observatori Social Fundació "La Caixa"* [en línia]. Disponible a: <https://elobservatoriosocial.fundacionlacaixa.org/ca/-/«anem-silenciosament-cap-a-un-estat-del-benestar-diferent-del-que-coneixem>
- FUNDACIÓ "LA CAIXA" (2021). *Estat del benestar, el cicle vital i la demografia*. l'Observatori Social Fundació "La Caixa", dossier. 10 [en línia]. Disponible a: https://elobservatoriosocial.fundacionlacaixa.org/documents/242020/293223/Dossier10_CATALA%20%283%29.pdf/f29c76af-18fb-d21c-6b0a-5930262b40e3
- PATXOT, Concepció, MICHAILIDIS, Gianko (2021, novembre). «Els equilibris de l'estat del benestar». *l'Observatori Social Fundació "La Caixa"* [en línia]. Disponible a: <https://elobservatoriosocial.fundacionlacaixa.org/ca/-/els-equilibris-de-l-estat-del-benestar>
- FUNDACIÓN BBVA (2023). *Esenciales*, núm. 7 [en línia]. Disponible a: <https://www.fbbva.es/wp-content/uploads/2023/11/esenciales07-2023-demografiapensiones.pdf>
- TORRES, Juan (2016). «El sistema de pensiones: una visión crítica». *Revista de Economía Crítica*, núm. 22, pàg. 1-15.
- VIDACAIXA (2022). «Estat del benestar, què és?». *Ruta 67* [en línia]. Disponible a: <https://www.ruta67.com/ca/estat-del-benestar-que-es/>

Bases de dades

Institut Nacional d'Estadística (INE) [en línia]. Disponible a: <https://www.ine.es>

Ministeri de Treball i Economia Social [en línia]. Disponible a: <https://www.mites.gob.es>

Citació recomanada: LLOBET DALMASES, Joan. «La sostenibilitat del sistema de pensions a Espanya». *Oikonomics* [en línia]. Maig 2024, núm. 22. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n22.2411>



Joan Llobet Dalmases

jllobetda@uoc.edu

Director acadèmic del màster universitari de Direcció Financera (UOC)

Doctor en Administració i Direcció d'Empreses per la Universitat Politècnica de Catalunya. Màster de Direcció Fiscal i Financera de l'Empresa i llicenciat en Economia per la Universitat de Barcelona. Director acadèmic del màster universitari de Direcció Financera de la UOC. Professor dels Estudis d'Economia i Empresa de la UOC. Membre del grup de recerca Finance, Macroeconomics and Management (FM2). Durant anys, ha compaginat la docència en temes relacionats amb l'administració i la direcció d'empreses a diferents universitats amb l'exercici professional en el mateix àmbit.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.



ODS

